

מדינת ישראל
משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
אגף א' לחינוך יסודי

פסיכס ישראל

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות

ירושלים ■ תש"ף, 2019

ייזום והובלה:

עיריית בירן, סגנית מנהל המינהל הפדגוגי

כתיבה:

מלכה וידיסלבסקי

תודות:

לדניאלה פרידמן, מפמ"ר מדעי החברה ומנהלת המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך, על הייעוץ וההכוונה

קראו והעירו:

דניאלה פרידמן, מפ"ר מדעי החברה ומנהלת המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך
סלאח טאהא, מפקח מרכז החינוך הערבי, אגף א' לחינוך יסודי, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך
לילך ברקאי, מדריכה ארצית באגף א' לחינוך יסודי, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך
ג'ינאן זועבי, מדריכה באגף א' לחינוך יסודי, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך
לובנא חדיד, מדריכה באגף א' לחינוך יסודי, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך
מרים פרי - פרסבורג, מדריכה ארצית באגף א' לחינוך יסודי, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך
כדן קרלמן, פיתוח יישומי אגף מו"פ ניסויים ויוזמות, המינהל הפדגוגי, משרד החינוך

עריכת לשון:

מיכל טישלר

עיצוב גרפי:

גלית סבג "טו דו דיזיין"

הוצאה לאור:

גף הפרסומים, משרד החינוך

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך

תש"ף - 2019

פסיפס ישראלי

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות

... זה הזמן לבחור בדרך המשותפת. זה הזמן למצוא את המאחד ולא את המפלג.
זה הזמן להאמין ביכולתנו לחיות יחד כאן, על האדמה הזאת...
(מדברי שמעון פרס וראובן ריבלין, ידיעות אחרונות, ט' בתמוז תשע"ד, 7.7.2014)¹

אחדותה של החברה הישראלית על שלל גווניה ומאבק עיקש וחסר פשרות
בגזענות ובשנאת האחר רק בשל היותו אחר הם בסיס הכרחי להמשך קיומה
ושגשוגה של מדינת ישראל ...
(דו"ח מבקר המדינה חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, 2016)²

1 פרס, ש' וריבלין, ר' (2014, יולי). "אנחנו נזעק בשמם", ידיעות אחרונות, ט' בתמוז תשע"ד, 7.7.2014.

2 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות. דו"ח ביקורת מיוחד 003-2016. ירושלים: אלול התשע"ו, ספטמבר 2.

<http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/545.aspx>

דבר מנהלת אגף א' לחינוך יסודי

מדינת ישראל היא תופעה מיוחדת ומעוררת השתאות לאור התקדמותה והתפתחותה כמדינה משגשגת. אולם אתגרים רבים עוד לפנינו. אחד האתגרים המשמעותיים ביותר הוא חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

באמצעות הסקירה שבחוברת המוגשת בזאת נערוך מסע שתחילתו בחזון הקמתה של המדינה כפי שהוא בא לידי ביטוי בדבריהם של ראשי התנועה הציונית ומנהיגי המדינה בתחילת דרכה, וכלה בתקוות לעתיד בימינו אנו.

בין חזון העבר לתקוות העתיד, נתבונן בהזדמנויות ובאתגרים הקיימים בדרך למימוש החזון; נעסוק בפעולות הנדרשות ליצירת העתיד הרצוי - אחדות וחיים משותפים ללא גזענות בין כל הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל; נתמקד במקומה של מערכת החינוך בהגשמת החזון ובניית התשתית לעתיד, ונציע דרכים לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

אני מקווה שחומרים אלה יסיעו לגיבוש ולהפעלה של תוכניות בית ספריות וכיתתיות העוסקות באופן עקבי ושיטתי לאורך כל הרצף החינוכי בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

בברכה,

אתי סאסי

מנהלת אגף א' לחינוך יסודי

תוכן עניינים

9	הקדמה
11	פתיחה מזווית אישית
13	תקציר
27	מבוא
31	פרק א': חזון העבר והתקוות לעתיד - מדינה בעלת חוסן וחברת מופת
45	פרק ב': ההווה שבין חזון העבר לתקוות לעתיד
67	פרק ג': בדרך לחברת מופת - אחדות, חיים משותפים ומניעת גזענות בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל
93	פרק ד': חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בבית הספר היסודי
145	נספח: נגע הגזענות
169	מקורות

הקדמה

אחד התפקידים המרכזיים של אנשי החינוך הוא לחנך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות. מנכ"ל משרד החינוך כתב לרגל יום האחדות תשע"ח: "אירועי קיץ 2014 הדגישו את הצורך בקירוב לבבות ובחיבור בין אוכלוסיות, מגזרים וקבוצות שונות, לצד מתן מענה חינוכי לביטויי גזענות ואלימות של מעטים כלפי מגזרים שונים בחברה הישראלית כל זאת כחלק מעיצוב דמות הבוגר"³.

על כך נכתב בדו"ח מבקר המדינה (2016)⁴ בזו הלשון: "בחזית ההתמודדות עם נושא החינוך לסובלנות, לחיים משותפים ולמניעת גזענות בין מגזרים וקבוצות באוכלוסייה עומדים הצוותים החינוכיים בבתי הספר".

כדי לעמוד במשימה, על פי דו"ח היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות (2018),⁵ על משרד החינוך לקיים "הכשרה שיטתית ומחייבת של מנהלים, מורים ועובדי מטה בנושא גזענות, ליצירת אקלים חיובי במסגרת החינוך ולטיפול בדעות קדומות".

החוברת שלפניכם נכתבה על רקע דברים אלה. החוברת נועדה לתרום לקידום חינוך, הוראה ולמידה לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות. בחוברת מוצגים הבסיס העיוני, נושאים, עקרונות ודרכי פעולה לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות כחלק מלבת מערכת החינוך וכתהליך עקבי, מקיף ושיטתי לאורך הרצף החינוכי.

רכיבים חיוניים בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות יש בתכניות "מפתח הלב"⁶ ו"כישורי חיים"⁷; בתכנית הלימודים במולדת, חברה ואזרחות⁸; בנושאים כמו "חברת מופת", "מגדר ושוויון בין המינים"⁹, "מסובלנות להתמודדות

3 אבואב, ש' (2018). *דבר המנהל הכללי*. משרד החינוך. http://meyda.education.gov.il/files/noar/unity_day_kit.pdf

4 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). שם.

5 <http://kanisrael.co.il/wp-content/uploads/2018/03/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%A9%D7%A0%D7%AA%D7%99-2018-%D7%94%D7%99%D7%97%D7%99%D7%93%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%9E%D7%A9%D7%9C%D7%AA-%D7%99%D7%AA-%D7%9C%D7%AA%D7%99%D7%90%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%9E%D7%90%D7%91%D7%A7-%D7%91%D7%92%D7%96%D7%A2%D7%A0%D7%95%D7%AA.pdf>

6 חינוך לחיים בחברה. *תוכנית מפתח הלב*, משרד החינוך. אגף א' לחינוך יסודי. <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Hevra/MafteachHalev/MafteahLev.htm>

7 שפ"ינג. כישורי חיים ולמידה. *כישורי חיים לבית הספר היסודי*. משרד החינוך. השירות הפסיכולוגי הייעוצי. <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/shefi>

8 משרד החינוך. *תיק תוכניות לימודים לעובדי הוראה*.

9 משרד החינוך. *מגדר ושוויון בין המינים*. <http://edu.gov.il/special/Curriculum/Elementary-school/Pages/Primary-school-List-of-subjects-per-grade.aspx>
<http://edu.gov.il/minhalpedagogy/Gender-Equality/about/Pages/about.aspx>

עם גזענות וחיים משותפים" בתוך "האחר הוא אני"¹⁰; בימים מיוחדים בלוח השנה כמו יום האחדות,¹¹ יום המאבק הבינלאומי בגזענות¹² או היום הבינלאומי לסובלנות¹³, וכן בפרויקטים כמו מפגשים משותפים בין אנשי חינוך¹⁴ ובתי ספר ממגזרים שונים. אולם נדרשת אינטגרציה בין הרכיבים השונים לכלל שלמות קוהרנטית שבה מהווה החינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות חלק מליבת העיסוק ומשגרת העבודה של בתי הספר.

צוותי חינוך יוכלו להשתמש בחוברת לשם קיום רב שיח מקצועי בסוגיות השונות שקשורות בנושא. לאורך הטקסט שולבו שאלות המזמנות חשיבה ודיון. כמו כן ניתן להיעזר בחוברת כדי לפתח תכניות ותהליכי חינוך, הוראה ולמידה עקביים, מקיפים ושיטתיים לאורך הרצף החינוכי לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות כחלק מליבת העיסוק ושגרת העבודה של בתי הספר.

הצעות ליישום מופיעות בחוברת "פסיפס ישראלי מדריך לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות"¹⁵. כמו כן עומד לרשותכם מאגר מקורות מואר בנושא¹⁶. ניתן להיעזר גם בצוות הרפרנטים של המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים במחוזות משרד החינוך¹⁷ ובמינהל חברה ונוער¹⁸.

-
- 10 משרד החינוך. המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים.
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/mazkirut_pedagogit/mate
- 11 <http://unityprize.org/%D7%99%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%90%D7%97%D7%93%D7%95%D7%AA/%D7%97%D7%95/%D7%96%D7%A8-%D7%9E%D7%A0%D7%9B%D7%9C>
- 12 <http://edu.gov.il/owlHeb/Tichon/MiktuotTichumiLimud/holidays-and-special-days/Pages/Fight-against-Discrimination.aspx>
- 13 <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ui/yamim/savlanut.htm>
- 14 כמו מודל TEC, לדוגמה: טכנולוגיה, חינוך ושונות תרבותית. <http://www.mofet.macam.ac.il/tec/heb/about/Pages/model.aspx>
- 15 וידיסלבסקי, מ' (2019). פסיפס ישראלי מדריך לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות. משרד החינוך. המינהל הפדגוגי. אגף א' לחינוך יסודי.
- 16 משרד החינוך. אגף א' לחינוך יסודי. <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/Yesodi>
- 17 את רשימת הרפרנטים ראו בקישור http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/Mate/OdotHamate
- 18 מינהל חברה ונוער (2018). ערכה חינוכית יום האחדות. משרד החינוך.
<http://edu.gov.il/noar/minhal/Pages/hp.aspx>

פתיחה מזווית אישית

ניגשתי עם תחושות שליחות לכתיבת החומרים בנושא "פסיכס ישראל – חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות". בעת הכתיבה ליוו אותי חמישה זיכרונות אישיים:

« שכנה אוקראינית מתלוננת בפני אמי על כך שאחי בן הארבע כינה את בנה "חזיר יהודי". אמי משיבה בחיוך נבון: "מעניין ממי בני למד זאת".

« אני מתייפחת בפני אבי על כך שהשכנה הפולנייה הטיחה בי: "אתם רצחתם את ישו שלנו".

« תחושות הגאווה והחירות שמילאו אותי בילדותי עם הגיענו לישראל.

« אני נתקפת חרדה ועוברת לצד שני של הכביש בפעם הראשונה שבה חלפתי על פני בית ספר לילדים עם פיגור. מייד אחרי זה אני חשה בושה נוראה על המעשה.

« בעת דיון בכיתה על יחסי יהודים וערבים, מורה התפרצה כלפי תלמידי: "אתה חובב ערבושים".

מדינת ישראל מהווה אות ומופת בתחומים רבים, ואולם ניתן גם לזהות בה סכנת התפוררות חברתית ותופעות קשות של גזענות המאיימות על חוסנה. טיפוח אחדות והבניית חיים משותפים בין מרכיבי הפסיכס האנושי במדינה על גווניו וקבוצותיו, התמודדות אמיצה עם נגע הגזענות, והבטחת שוויון וצדק חברתי הם ערכים כשלעצמם וגם צורך קיומי.

ניתן לטעון כי חינוך לאחדות, חינוך לחיים משותפים וחינוך למניעת גזענות הם שלושה נושאים שונים עם גישות שונות¹⁹. כל אחד מהנושאים הוא בעל דגשים ייחודיים לו. על מערכת החינוך כולה, או לחלופין בכל שלב חינוך, להתמקד באחד מהם, ולא להתפרס על שלושתם בו-זמנית.

אך ניתן גם לטעון כי אלה שלושה היבטים משלימים של נושא החינוך לחיים בחברה דמוקרטית מורכבת ומגוונת וכי מציאות מורכבת דורשת התמודדות רבת פנים.

19 במסמך "גזענות? התמודדות? הצעות למערכת החינוך תרגיל לימודי קבוצתי עמיתי מחזור כ"ב" עמיתי מכון מנדל למנהיגות חינוכית הציגו שתי גישות שקיימות "בספרות האקדמית על חינוך נגד גזענות ... – הגישה הרב-תרבותית והגישה האנטי-גזענית, והן מקיימות ביניהן ויכוח נוקב ... הגישה הרב-תרבותית (הליברלית) דוגלת ברב-תרבותיות ובשוויון הזדמנויות, ואילו הגישה האנטי-גזענית (הרדיקלית) רואה בגזענות סימפטום ותוצאה של מערכי הכוח הקיימים בחברה המערבית, ולכן שואפת להוראה שתצייר תודעה פוליטית חדשה".

הנחתנו היא כי נדרשים הן טיפוח והבנייה מתמשכים של היחסים בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל והן התמודדות אמיצה עם תופעת הגזענות ומניעתה.

נושא הגזענות הוא מורכב. הוא כולל היבטים פסיכולוגיים, סוציולוגיים, קוגניטיביים, כלכליים, פוליטיים וחינוכיים. הוא טעון במיוחד בחברה בישראל על רקע הזיכרון ההיסטורי המשותף של העם היהודי כמיעוט נרדף וכקורבן של גזענות שהגיעה לשיאה בשואה, מצד אחד; ומהצד האחר על רקע המהפך שעבר העם היהודי במדינת ישראל ממצב של מיעוט שהיה קורבן לדעה קדומה, סטריאוטיפים ואפליה, למצב של רוב הטרוגני אשר בקרבו חי מיעוט ערבי.

טבעו של נגע הגזענות שהוא פושה הן בקרב הרוב והן בקרב המיעוט ומופנה כלפי קבוצות שונות ובין קבוצות שונות (מבחינת מוצא אתני, לאום, דת ומגדר) וזורע פירוד ביניהן. לכן בחומרים המובאים בזאת התייחסתי לנושא בפרספקטיבה רחבה, ולא רק ליחסי יהודים וערבים.

מנגד, כמו מגדלור המאיר בליל חשכה סוער, עומדת האפשרות של חיים משותפים שבהם כל אחד וכולם ביחד נרתמים למען טיפוח אחדותה של החברה בישראל, בנייה וחיזוקה ומימוש החזון של היותה חברה מופת הראויה לבניה ולבנותיה ללא הבדל דת, מוצא, מין, מעמד ועוד.

כאנשי חינוך אנו נתמקד בעיקר בהיבטים החינוכיים והחברתיים-תרבותיים של נושא האחדות והחיים המשותפים ומניעת גזענות.

תקוותי היא שהחומרים המוגשים בזאת יתרמו ולו במעט לכך שלא יימצאו אף ילד ואף ילדה במדינת ישראל החווים דעה קדומה וסטריאוטיפים שליליים ואפליה. תקוותי גם שכל ילד וילדה יחוו גאווה על היותם שייכים לפסיפס מרהיב ביופיו ואיכותי של החברה במדינת ישראל ושותפים לו.

מלכה וידיסלבסקי

פסיפס ישראלי

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמיניעת גזענות

תקציר

החברה בישראל מורכבת מפסיפס אנושי עשיר. על פסיפס זה מאימים מתחים ושסעים בין הקבוצות המרכיבות אותו. כדי להתמודד עם איומים אלה, יש הכרח לטכח את האחדות בו, להבנות באופן עקבי ומתמשך את החיים המשותפים בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל ולהתמודד באומץ עם נגע הגזענות ולפעול לביעורו. חוברת זו כוללת ארבעה פרקים:

פרק א':

חזון העבר והתקוות לעתיד - מדינה בעלת חוסן וחברת מופת

העיסוק בתמונת העתיד הרצויה מהווה אופק נכסף שמתווה את פעולות ההווה לאור לקחי העבר והתקוות והשאיפות שלנו כבני אדם. הוא גם מעמיד יעדים שלשם השגתם אנשים וגופים מוכנים להתאחד, לשתף פעולה, לרתום ולתרום משאבים שכליים, רגשיים וחומריים. החל מראשיתה עסקה התנועה הציונית במאפייניה של החברה במדינה היהודית, שהייתה בגדר חלום באותה עת, לכשתקום. בנימין זאב הרצל - חוזה המדינה²⁰, זאב ז'בוטינסקי²¹ - מייסד התנועה

20 הרצל, ב' ז' (1902). אלטנוילנד ("ארץ עתיקה-חדשה"). נ' סוקולוב (תרגום) (1903). פרויקט בן יהודה.

http://benyehuda.org/herzl/tel_aviv.html

21 אריה נאור (1940-) הוא פרופסור אמריטוס למדע המדינה, ראש החוג לפוליטיקה ותקשורת במכללת הדסה. כיהן כמזכיר הממשלה בשנים 1977-1982. שימש כחבר המרכז והנהלה של תנועת החרות, וכעורך חדשות ב"קול ישראל". נאור, א' (2004). "המתווה החוקתי של זאב ז'בוטינסקי למדינה היהודית בארץ ישראל", בתוך: איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, אבי בראלי, א' וגינסר, פ' עורכים. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2004.

<http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib3/zeev3a.pdf>

הרוויזיוניסטית ובית²², פוסקי הלכה ציונים בני דור הקמת המדינה²², דוד בן גוריון – ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל²³, ומנחם בגין – מייסד תנועת חרות ומנהיגה וראש ממשלת ישראל בשנים 1977-1983 – כולם דיברו על כך שמדינת ישראל תהיה מדינה דמוקרטית המבוססת על ערכים של שוויון זכויות לכל אזרחי המדינה ללא הבדל דת, מוצא ולאום, כולל הזכות למלא משרות ציבוריות ותפקידי ניהול; מדינה המבוססת על צדק חברתי שיבטיח שאיש לא יהיה חסר קורת גג או בגד, רעב ללחם או חסר השכלה בסיסית; מדינה שתבטיח חופש בנושאי דת ותרבות וכיבוד המקומות הקדושים של בני כל הדתות²⁵.

במגילת העצמאות²⁶, המסמך המכונן של מדינת ישראל בהקמתה, מנוסחים הערכים והעקרונות שלפיהם תפעל מדינת ישראל בזו הלשון: "מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות".

חזון העבר ומגילת העצמאות הציגו מתווה לחוסנה החברתי של מדינת ישראל. חוסנה של מדינה תלוי בחוזקותיה בתחומי הכלכלה – הכוללים תשתיות, משאבים טבעיים, משאבים טכנולוגיים ומשאבי כוח אדם – מצד אחד, ובתחום החברתי מהצד האחר. יש כמובן השפעה של התחומים זה על זה.

22 אריאל פיקאר הוא חבר סגל בפקולטה למשפטים. בעל תואר שלישי בפרשנות ותרבות מאוניברסיטת בר אילן, והסמכה לרבנות. בעבר היה מנהל המרכז לחינוך במכון שלום הרטמן וחבר הנהלת המכון.

פיקאר, א' (2009). מעמד הנוכרי במדינת ישראל בפסיקת רבני הציונות הדתית. *לאשית 1*.
https://reshit.hartman.org.il/uploads/Articles/reshit_pg187-208-21052009_1753_24.pdf

23 בן גוריון, ד' (1946). נאום בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית 11.3.1946. *זמערקת*.

24 שידורו של מנחם בגין עם קום מדינת ישראל, שידור ב"קול ציון הלוחמת", מוצאי שבת, ו' באייר תש"ח, 15 במאי 1948.
http://www.daat.ac.il/daat/ezrachut/begin/48_5-2.htm

25 באשר למקומות הקדושים זאב ז'בוטינסקי סבר שצריך שיהיו להם מסגרת ומעמד בין-לאומיים עצמאיים תוך כדי עירוב חבר הלאומים בענייני המקומות המקודשים והפיכת "השטחים הרלוונטיים" בירושלים העתיקה לאזור בין-לאומי. נאור, א' (2014). "המתווה החוקתי של זאב ז'בוטינסקי למדינה היהודית בארץ ישראל", בתוך: *איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי*, אבי בראלי, א' וגינסקי, פ' עורכים. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2004.
<http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib3/zev3a.pdf>

26 הממשלה הזמנית (ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948). הכרזה על הקמת מדינת ישראל. ישראל, *עיתון רשמי 1*. תל-אביב.

חוסנה החברתי של מדינה ברמת המקור הוא מידת יכולתה של החברה להתמודד עם שטעים וקונפליקטים פנימיים ושמירה על מבנה ומטרותיה הבסיסיים (אמית ופליישר, 2005)²⁷. אלה כוללים שמירה על משטר דמוקרטי, על המבנה של החברה בתחומי החינוך, הרווחה, הכלכלה, המשפט וכדומה. כמו כן הם כוללים שמירה על זכויות של קבוצות שונות בחברה. אחד התנאים ההכרחיים לחוסן חברתי הוא רמה מסוימת של לכידות חברתית (פרשק, 2016)²⁸, של יכולת לקיים חיים משותפים, ולמנוע התפוררות לתת קבוצות מתחרות ועוינות זו לזו שמהן מורכבת האוכלוסייה במדינה.

פעולותיו של הנשיא ריבלין²⁹ למימוש הלכה למעשה של חזון "ישראליות משותפת" שלו מזמנות אפשרויות לחיזוק חוסנה הלאומי והחברתי של מדינת ישראל. חזון זה עובר מתפיסה של רוב ומיעוט לתפיסה של שותפות וחיים ביחד בין המגזרים המרכיבים את החברה בישראל. גם מורים ותלמידים במערכת החינוך, ארגונים חברתיים וגופי מחקר שונים מקימים רב שיח בהתייחס לפניהחברה הרצויה במדינת ישראל בשנת המאה לקיומה.

כך לדוגמה האמנה החברתית של חברת המופת העתידית בשנת 2048 שחברה על ידי תלמידים במחוז חיפה³⁰. הסעיפים שבמסמך הם: מדינת ישראל תהא בית לעם היהודי; מדינת ישראל תהא מחויבת לסובלנות דתית ולחיים משותפים; מדינת ישראל תשמור על שוויון זכויות כלפי כלל אזרחיה; מדינת ישראל תפעל למען חברה צודקת בה כולנו ערבים זה לזה; מדינת ישראל תהא אחראית לדורות הבאים.

27 קארין אמית וניקול פליישר הן חוקרות במוסד שמואל נאמן. מוסד שמואל נאמן הינו מכון מחקר למדיניות לאומית המתמקד במחקרי מדיניות בתחומי המדע, הטכנולוגיה, ההשכלה הגבוהה, הסביבה, הכלכלה, החברה והתשתיות. המוסד הוקם בטכניון בשנת 1978 כדי לסייע בבעיות לאומיות בתחום הפיתוח הכלכלי, המדעי והחברתי של ישראל.

אמית, ק' ופליישר, נ' (2005). *חוסן חברתי, הון חברתי ומה שביניהם*. פרויקט חברה וביטחון לאומי של הפורום לחקר הביטחון הלאומי, חיפה: מוסד ש. נאמן, זיכרון יעקב: מכון כרמל למחקרים חברתיים. מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית. הטכניון, חיפה.

<https://www.neaman.org.il/The-Society-and-National-Security-publication>

28 מייק פרשק הוא מייסד ומנכ"ל מכון "מרחבים". המכון הוקם בשנת 1998 ופועל לסייע לאזרחים ואזרחיות מרקעים שונים להכיר את האחר, להעריך שונות בחברה הישראלית וליצור קהילות וארגונים הוגנים יותר.

מייק פרשק (2016) מגדיר לכידות חברתית כ"מאפייני היחסים בין כלל אזרחי ואזרחיות של מדינה כלשהי, המייצרים את הסיכויים הטובים ביותר לעתיד משותף מוצלח עבור כלל האזרחים ועבור קהילות של בעלי עניין". פרשק, מ'. (2016). *לכידות חברתית ועתיד ישראל 2016*.

מכון מרחבים. <http://www.machon-merchavim.org.il/%D7%9C%D7%9B%D7%99%D7%93%D7%95%D7%AA%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%D7%AA>

29 ראובן ריבלין (1939 -) הוא נשיא מדינת ישראל משנת 2014 ואילך.

<http://main.knesset.gov.il/About/Lexicon/Pages/rivlin.aspx>

30 "קונגרס הנוער" שהתקיים בשנת תשע"ב במרכז הקונגרסים, ביום הולדתו של חוזה המדינה, בנימין זאב הרצל, היווה את שיאו של תהליך חינוכי שהתקיים בכל בתי הספר במחוז, בו מלמדים המורים לתרבות- ישראל במגזר הממלכתי, והמורים להיסטוריה בכל המגזרים, הממלכתי-דתי, הדרוזי, הערבי, על בנימין זאב הרצל, על חברה אוטופית וכן על תיקון היחיד וחברה מתוקנת.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ui/shetach/Heifa/Kongres.htm>

דוגמה אחרת הוא מסמך בשם "ישראל בשנת 2048 – מקום לתקווה", שחובר במכון שחרית, מכון חשיבה לפוליטיקה חדשה³¹. המסמך מאיר את האפשרויות למימוש ההישגים שאליהם הגיעה מדינת ישראל עד כה בתחומים הבאים: אזרחות, חינוך, ביטחון, חברה, כלכלה, תשתיות וממשל. כמו כן מוצגות במסמך הדרכים להפיכת החולשות הקיימות כיום להזדמנויות של העתיד לגבי מדינת ישראל והחברה בה בשנת 2048, שנת המאה לקיומה של המדינה.

ניתן **לטכנ** ולומר כי חברת מופת מושתתת על ההנחה שכולם נבראו בצלם; על ערכים אוניברסליים, כמו צדק, שוויון, הוגנות ושמירה על כבוד האדם וחירותו; על כיבוד זכויות האדם הבסיסיות ועל ממשל ומבנים יציבים ותהליכי ניהול דמוקרטיים שיתופיים. זו חברה שבה הפרט וקבוצת ההשתייכות (אתנית, דתית, חברתית) שלו מקבלים בה מענה לצורכיהם הבסיסיים ומתפתחים, מצד אחד; ומהצד האחר תורמים ככל יכולתם לכלל, להשגת מטרה או מטרת משותפות מוסכמות לאחדותה וקיומה של המדינה כגוף משגשג, יצרני ומודרני. כל אלה וכן גבולות מוכרים ובני הגנה ויחסים תקינים של המדינה ברמה האזורית וברמה הבין-לאומית חיוניים לחוסנה של המדינה והחברה שבה.

פרק ב':

ההווה שבין חזון העבר והתקוות לעתיד

האוכלוסייה בישראל הנה בעלת מבנה הטרוגני המורכב משתי קבוצות עיקריות: יהודים וערבים. בתוך כל אחת מקבוצות אלה יש שונות גדולה: יהודים מארצות מוצא שונות, ערבים מוסלמים ונוצרים ומיעוטים נוספים בני דתות שונות. זו חברה מרובת-תרבויות. כל קבוצה שבה תופסת את עצמה כישות נבדלת מבחינה תרבותית – מערכת אמונות בסיסיות, מנהגים, הווי ומסורת, אומנויות ותכנים רוחניים, שפת-אם וצורת היגוי של העברית או ניב של הערבית, סיפר (נרטיב) וסיפורי רקע ועוד. כמו כן יש קבוצות השוללות את הקבוצות האחרות ומתבדלות מהן.

ההרכב ההטרוגני של האוכלוסייה בישראל טומן בחובו הזדמנויות ואתגרים רבים. ההזדמנויות שבהרכב זה הן:

« פוטנציאל ללמידה והעשרה הדדיים, לעושר תרבותי וחברתי

31 מכון חשיבה לפוליטיקה חדשה. ישראל בשנת 2048 – מקום לתקווה. <http://www.shaharit.org.il/wp-content/uploads/2014/08/%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-2048-%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99-%D7%A2%D7%95%D7%93%D7%9B%D7%9F-%D7%91-2508.pdf>

- « אפשרויות לרב שיח וקשרים מגוונים בין כל מרכיבי הקשת האנושית והקבוצות השונות
- « הזדמנויות להיווצרות מצב שבו השלם גדול מסך כל חלקיו.
- ברם מבנה זה עשוי גם להוות מקור לחיכוכים, למתחים, לסכסוכים ואף לסכנת התפוררות. השאיפות השונות של הקבוצות השונות ופחדים וחששות גרמו לתופעות הבאות:
- « הסתגרות ושמירה על הזהות הנפרדת של כל אחת מהקבוצות
- « שלילה הדדית בין קבוצות בחברה הישראלית, לעיתים קרובות תוך כדי עוינות ושנאה זו כלפי זו עד כדי גילויי גזענות
- « יחס של זלזול וניכור של חלק מהקבוצות גם כלפי הממסד ומוסדות השלטון
- « הפעלת כוח על ידי חלק מהקבוצות לשם פגיעה במי שאינו משתייך אליהן.
- המצב תואר בדו"ח מבקר המדינה (2016) בזו הלשון: "בשנים האחרונות אנו חווים תופעות קשות של שנאה, גזענות, אלימות, פלגנות וחוסר סובלנות. השסעים בין הקבוצות בחברה הישראלית מאפילים על המאחד והמחבר בין חלקיה. ...נחמץ הלב למראה השנאה והגזענות המעוורות את עיני האדם ומכרסמות ביסודות החברה הישראלית ובערכיה היהודיים והדמוקרטיים"³².
- הנתונים המצטברים בהתייחס למצב החברה בישראל³³ מצביעים על:
- « אי-שוויון ופערים בתחומי החיים השונים בין הקבוצות השונות (תעסוקה והכנסה, חינוך והשכלה, בריאות, דיור),
- « ירידה באמון הציבור במוסדות השלטון והחוק,
- « התגברות הקיטוב העדתי, בעיקר בין יהודים לערבים,
- « וגזענות, הנחשבת לאיום החמור ביותר על מרקם החיים בישראל³⁴.

32 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). שם.

33 על פי דיווחים של גופים ומוסדות ממשלתיים וגם של גופי מחקר וארגוני החברה האזרחית.

34 לגזענות ומרכיביה מוצעים הסברים שונים: פסיכולוגיים, קוגניטיביים, סוציולוגיים, חינוכיים, כלכליים ופוליטיים. הנזק הנגרם מהם הוא רב הן למחזיקים בהם והן לקורבנותיהם, והם מהווים את האיום הגדול ביותר על חוסנה של כל חברה ועל קיומה. על כך ראו בנספח בעמודים 147 - 168.

כל אלה פוגעים בפרט ובאיכות חייו ומאיימים על יציבותה, אחדותה, לכידותה וחוסנה של החברה בישראל. בצד הנתונים הקשים יש גם נקודות אור, במיוחד בפסיקה של בית המשפט הגבוה לצדק, בחלק מהחקיקה ובפעילות של ארגוני החברה האזרחית ויחידים.

פרק ג':

בדרך לחברת מופת - אחדות, חיים משותפים ומניעת גזענות בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל

טיפוח אחדות, כינון חיים משותפים וביעור הגזענות בחברה בישראל הם משימה מתמשכת רב-מערכתית הדורשת שותפות והשתתפות הן של חברי קבוצת הרוב והן של חברי קבוצות המיעוט, או כלשונה של ועדת אור (2003)³⁵:

"כינון הרמוניה סבירה ביחסי רוב ומיעוט הוא משימה קשה המוטלת על כל מגזרי החברה".

יחד עם זאת "משימה זו מחייבת מאמץ מיוחד מצד מוסדות המדינה המבטאים את ההגמוניה של הרוב..."

אחדות בחברה היא חיבור בין שונים סביב מטרות ואידיאלים משותפים מוסכמים, מהצד האחד, וכבוד והוקרה לשונות ולייחודיות של חבריה, מהצד האחר. ההנחה היא כי אחדות "מבטאת את הרצון המשותף של אנשים השייכים לעם, למדינה, למפלגה או לארגון להסכים על רעיונות משותפים ולהימנע מריבים או מחלוקות" (רוזנטל, 2014)³⁶, ואת השאיפה שלנו כבני אדם להשתייך, להיות חלק משלם (משפחה, קבוצה, עם, יקום) ולחיות בהרמוניה עמם מבלי לוותר גם על הייחודיות האישית.

חיים משותפים הם מצב שבו כל אחד וכולם ביחד נרתמים למען טיפוחה של החברה בישראל, המשך בניינה וחזקתה ומימוש החזון של היותה חברת מופת הראויה לבניה ולבנותיה ללא הבדל דת, מוצא, מין, מעמד, רוב ומיעוט ועוד. חיים משותפים מבוססים על אינטגרציה אזרחית – שילוב אלמנטים של מדיניות רב-תרבותית עם יצירת זהות אזרחית משותפת הכוללת, בצד השמירה על הזהות והייחודיות של כל קבוצה, קיומם של מכנה ערכי משותף, שפה אזרחית משותפת ואתוס משותף, ובכוחם לחבר את כל המגזרים יחד במדינת ישראל.

35 ועדת אור, (2003). ועדת חקירה ממלכתית לבירור התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים בחודש אוקטובר 2000. הדו"ח פורסם כשירות לציבור על ידי אורי ברייטמן. <http://uri.mitkadem.co.il/vaadat-or>

36 ראובן (רוביק) רוזנטל הוא בלשן, מילונאי, עיתונאי וסופר ישראלי. רוזנטל, ר'. *הזירה הלשונית*. <http://www.ruvik.co.il/%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8%D7%99-%D7%9E%D7%99%D7%9C%D7%99%D7%9D/%D7%9D/%D7%90%D7%97%D7%93%D7%95%D7%AA.aspx>

ניתן לראות בניהול חיים משותפים אמצעי להגשמת אחדות בחברה וגם ביטוי לה. לעומת זאת **גזענות** לפי חוק העונשין, התשל"ז - 1977³⁷ היא "רדיפה, השפלה, ביזוי, גילוי איבה, עוינות או אלימות או גרימת מדנים כלפי ציבור או חלקים של האוכלוסייה, והכול בשל צבע או השתייכות לגזע או למוצא לאומי-אתני"³⁸; ושופט בית המשפט העליון אליהו מצא קבע כי " 'גזענות' ... היא כל שנאת חינום של זר בשל היותו זר, על רקע שונות גזעית או לאומית-אתנית. שנאה זו מהווה חולי חברתי שימיו כימי עולם"³⁹.

למעשה אין גזעים של בני אדם. לאור זאת פרופ' יהודה שנהב⁴⁰ הגדיר גזענות כ"ייחוס של נחיתות לאדם או לקבוצה, על בסיס של תכונות סטריאוטיפיות שמנוסחות בשפה ביולוגית, חברתית או תרבותית. בשיח גזעני נתפסות תכונות אלו כנחותות, כבלתי משתנות וכמהותיות לאותה קבוצה"⁴¹.

לטיפול אחדות והבניית חיים משותפים ולמניעת גזענות נדרש ריכוז מאמץ רב-מערכתי עקבי ושיטתי הכולל את הפעולות העיקריות הבאות:

« שינוי אקלים חברתי-תרבותי

« הפעלת תהליכים לשינוי עמדות למען אחדות וחיים משותפים במדינת ישראל, מהצד האחד, ולהכחדת דעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים וגזענות, מהצד האחר

37 מדינת ישראל חק העונשין, התשל"ז-1977. סימן א'1: הסתה לגזענות, לאלימות או לטרור (תיקון: תשס"ב) בסעיף 144א. (תיקון: תשמ"ו, תשנ"ח). מאגר החקיקה הלאומי: הכנסת ה-20.

<http://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/lawhome.aspx>

38 קבוצה אתנית היא קבוצת אנשים שיש להם סימני היכר תרבותי משותפים המייחדים אותם לאורך זמן מקבוצות אחרות. המאפיינים המשותפים לחברי הקבוצה הם תולדה של קשר היסטורי ביניהם, והם מתבטאים בשפה, בתרבות, במנהגים ובמסורות ולעיתים גם בדת. המאפיין מבחינה פוליטית הוא שלקבוצות אתניות אין שאיפות להקמת מדינה משלהן. בישראל, מבחינה פוליטית, הדורזים מוגדרים קבוצה אתנית.

קבוצת לאום היא קבוצה המתלכדת סביב יעד מדיני משותף המתבטא, בראש ובראשונה, בתביעה להגדרה עצמית.

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=16441>

39 בע"פ 281/95 אלבנה נגד מדינת ישראל, פ"ד ב (5) 221, בעמ' 256 - 267.

40 יהודה שנהב (1952 -) הוא הוא סוציולוג ישראלי, הפועל במסורת של הסוציולוגיה הביקורתית, מרצה בחוג לאנתרופולוגיה וסוציולוגיה באוניברסיטת תל-אביב. חוקר במכון וון ליר.

41 שנהב, י' (2015). מהי גזענות? בתוך נ': ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון, הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/What-is-racism.pdf>

- « הקרת שונות וייחודיות וטיפוח רב-תרבותיות, ולא רק סובלנות
- « עידוד יחסי שיתוף ושותפות במקום תחרות בין קבוצות
- « העמדת מידע אמין ומגעים חיוביים בין הקבוצות השונות מלווים בהתערבות חינוכית
- « אי-הסכמה של נפגעי אפליה וגזענות להיות קורבן
- « העברת מסר נורמטיבי באמצעות העיקרון שעל הצדק להיעשות וגם להיראות
- « ייזום פעולות על ידי ארגונים וחברה אזרחית פעילה ומחויבת למניעת אפליה וגזענות ולכיבוד זכויות אדם
- « מימוש ערך השוויון על היבטיו השונים ובכל הרמות.

פרק ד':

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בבית הספר היסודי

חינוך לאחדות וחיים משותפים הוא בעל ערך לכשעצמו וגם אמצעי לטיפוחם של היחיד ושל חברה דמוקרטית מאוחדת ובעלת חוסן ולמניעת גזענות. טיפוח אחדות וחיים משותפים דורש תהליך שיטתי, עקבי ומכוון, רב-מערכתי ורב-שנתי⁴² לאורך כל הרצף החינוכי, המהווה חלק מליבת העיסוק ושגרת עבודתה של מערכת החינוך הלכה למעשה.

חינוך נגד גזענות רואה בגזענות סכנה לחברה האנושית ואסון לדמוקרטיה שאינו מאפשר אחדות וחיים משותפים. חינוך נגד גזענות הוא תהליך פעיל הרואה בגזענות בעיה, מכיר בנזקיה לפרט ולחברה - כולל התמודדות גלויה עם ביטוייה השונים - ופועל לשינוי ערכים, עמדות והתנהגויות.

לדעתנו, במציאות החברתית הקיימת בישראל, לשם טיפוחה כמדינה דמוקרטית בעלת חוסן, נדרשים חינוך לאחדות וחיים משותפים וחינוך למניעת גזענות כפעולות משלימות. מערכת החינוך נתפסת כאמצעי היעיל והמשמעותי ביותר לטיפוח אחדות וחיים משותפים בין כל מרכיבי הפסיפס הישראלי ולמיגור תופעות של גזענות, דעות קדומות, סטריאוטיפים ואפליה שליליים.

42 קביעת שנת תשע"ט כשנת האחדות במערכת החינוך מהווה מהלך הצהרתי בלבד לגבי חשיבות הנושא. יש לפעול להפיכתו לרכיב בלתי נפרד מהתהליך החינוכי מכאן ואילך.

הציפיות מבחינת הערכים, התכנים, המיומנויות וההתנהגויות המרכזיים שאליהם על מערכת החינוך לחנך, מופיעות במטרות החינוך הממלכתי כפי שהן מוגדרות בחוק חינוך ממלכתי, תיקון לסעיף 2 בחוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953, ובחוק זכויות התלמיד, תשס"א-2000.

העקרונות והפעולות העיקריות הנדרשים ברמת מערכת כדי לממש את מטרות חוק חינוך ממלכתי מוצגים בדו"ח "להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל" (ועדת קרמניצר 1996)⁴³, דו"ח "הוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל"⁴⁴ ודו"ח מבקר המדינה "דו"ח מיוחד חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות 2016". המטלה שבפניה עומדים אנשי החינוך היא מורכבת.

פיצול מערכת החינוך בין מגזרים וסוגי פיקוח אומנם מאפשר לכל קבוצה באוכלוסייה לשמר את תרבותה ואת אורחות חייה, אך פיצול זה יוצר בידול והסתגרות של כל קבוצה בתוך עצמה מבלי שגובש מנה ערכי, אתוס ושפה אזרחית משותפים שכולם מחויבים אליהם. הוא גם מנציח את הפערים בין המערכות ביכולת ההשתלבות הכלכלית של בוגריהן. גם בתוך כל זרם חינוך יש שונות גדולה.⁴⁵

בנוסף לכך מערכת החינוך אינה בועה מבודדת מהשפעות סביבתיות. מחקרים מראים שילדים בגיל צעיר מאוד (לפני גיל שנתיים) מודעים כבר להבדלים חיצוניים בין אנשים (דיזנדרוק, 2013)⁴⁶. ילדים בגילאי שנתיים-חמש מודעים כבר לכך שצבע, שפה, מוצא והבדלי יכולות גופניות קשורים לזכויות וכוח (Derman-Sparks, ואח', 2012)⁴⁷. הם לומדים זאת באמצעות מסרים גלויים וסמויים מצד הסביבה.

בקרב קבוצות מסוימות יש התנגדויות למיגור הגזענות. ההתנגדויות באות לידי ביטוי על ידי הכחשה של עצם קיום התופעה ו/או מתן הצדקות לקיומה על ידי האשמת מושאי האפליה והגזענות במצבם. במיוחד חמור הדבר בין קבוצות

43 להיות אזרחים - חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל, דו"ח של הוועדה בראשות פרופ' מרדכי קרמניצר מכנה משותף. לומדים ועושים חינוך אזרחי וחיים משותפים. מטח והמכון השיראלי לדמוקרטיה.

<http://commonground.cet.ac.il/ShowItem.aspx?itemId=594&itemState=VIEW&language=HEB&itemType=4>

44 גמריאל סלומון (1938-2016) היה פרופסור בפקולטה לחינוך שבאוניברסיטת חיפה, חתן פרס ישראל לחינוך. מוחמד עיסאווי הוא ראש מכללת אל קאסמי בבאקה אל גרבייה. הדו"ח חובר על ידי פרופ' גבריאל סלומון וד"ר מוחמד עיסאווי, 2009.

45 על הפערים השונים ראו בפרק ב'.

46 גיל דיזנדרוק הוא פרופסור לפסיכולוגיה במחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

דיזנדרוק, ג' (2013). בעקבות החשיבה הגזענית <https://www.youtube.com/watch?v=luD6eDBog8k>

47 Derman-Sparks, L. and the A.B.C. Task Force (2012).

ANTI-BIAS CURRICULUM: TOOLS FOR EMPOWERING YOUNG CHILDREN

https://www.teachingforchange.org/wp-content/uploads/2012/08/ec_antibiasscurriculum_english.pdf

הנמצאות בקונפליקט. ואכן, כפי שצוין על ידי מבקר המדינה (2016), "יכולתם [של צוותי החינוך] להצליח בהתמודדות זו תלויה במידה רבה גם בהכשרתם ובמסוגלותם לתת מענים להיבטים הפדגוגיים המורכבים של חינוך התלמידים לנושאים אלה המצויים לעיתים במחלוקת ציבורית ומעוררים דילמות מוסריות"⁴⁸.

בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות נדרשים תהליכים ארוכי טווח, שיטתיים, עקביים, רב-כיווניים והוליסטיים, מתפתחים לאור הצרכים המשתנים ומותאמים לקהלי היעד השונים.

על תהליכים אלה לכלול ארבעה רכיבים עיקריים:

א. הסביבה החינוכית או הכיתה כמקרוקוסמוס (וקסלר, 2015)⁴⁹: לפי גישה זו הכיתה משקפת את החברה ואת המתרחש בה, מצד אחד, ומהצד האחר הסביבה החינוכית, השיח הלימודי, היחסים החברתיים בין התלמידים לבין עצמם והיחסים בין התלמידים לבין הצוות החינוכי מזמנים "מגרש להתנסות ואימונים" לתלמידים ו"מודלינג למה שראוי ורצוי שיהיה". למידה שיתופית ודגם של כיתה הפועלת כקהילת לומדים אכפתית (וידיסלבסקי, 2016)⁵⁰ מזמנים סביבה חינוכית כזאת.

ב. שילוב בתוכנית הלימודים השוטפת עיסוק בהיבטים שונים של חינוך לאחדות וחיים משותפים ומניעת גזענות.⁵¹
ג. הפעלת תוכנית חינוכית מפורשת לאחדות וחיים משותפים ונגד גזענות: על התוכנית בחינוך היסודי לכלול את הרכיבים הבאים:

« מתן הזדמנויות בחיי היום יום בבית הספר למעורבות והתנסויות שיש בהן חינוך לדמוקרטיה והיכרות עם עקרונות המשטר הדמוקרטי כגון: זכויות וחובות בבית הספר, בחירה, הבעת עמדה וקיום שיח, הפעלת ועדות.
« אורח חיים בית ספרי המחנך לאזרחות, למעורבות חברתית, לאחדות וחיים משותפים ורב-תרבותיות, להיכרות בין קבוצות והוקרתן ונגד הטיה חברתית וגזענות החל מהגיל הצעיר ולאורך כל הרצף החינוכי.

48 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). שם.

49 מרסלו וקסלר הוא ראש המחלקה לחינוך יסודי בסמינר הקיבוצים. מרצה על ילדים בסיכון, פדגוגיה קהילתית, פדגוגיה ביקורתית, ושינוי תודעת מורים.

וקסלר, מ' (2015). הכיתה כמיקרוקוסמוס. התמודדות עם התנהגויות ואמירות גזעניות בתוך הכיתה. בתוך נ', ריבלין (עורכת) *שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון*, הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<https://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2013/09/racism-in-class-web.pdf>

50 וידיסלבסקי, מ' (2016). *מסלולים אל למידה משמעותית*. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף א' לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Lm/maslol.htm>

51 ראו את התכנית "מסובלנות להתמודדות עם גזענות וחיים משותפים", משרד החינוך המזכירות הפדגוגית אגף חברה ורוח.

המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים. <http://meyda.education.gov.il/files/noar/tochhitmodedut.pdf>

בהקשר זה מופעלות תוכניות, כמו שילוב מורים ממגזרים שונים בבתי ספר המשותפיים למגזר אחר, מפגשים בין-מגזריים מתמשכים הכוללים תהליכי הפגשה והידברות בין קבוצות שונות, למידה משותפת במודל TEC⁵² בית ספר משותף לשני מגזרים, כדוגמת בתי הספר הדו-לשוניים של יהודים וערבים ובתי הספר המשותפים לדתיים וחילונים.

בהתייחס למפגשים בין-מגזריים גיבש המטה לחינוך אזורי וחיים משותפים במשרד החינוך עקרונות וקווים מנחים הכוללים תמיכה מקצועית למורים, שיתוף קהילת ההורים, תדירות המפגשים, פעולות הכנה משותפות של הצוותים לקראת כל מפגש, תוכני המפגש ותוצריו (פרידמן, ד', 2017).⁵³

כדי לקדם יצירת תשתית מקצועית משותפת בין אנשי החינוך בכל המגזרים, מוצע לקיים גם כחלק מהפיתוח המקצועי סמינרים וירטואליים (WEBINAR) משותפים במהלך השנה לכלל אנשי החינוך בכל מערכת החינוך בנושא כמו חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות ונושאים נוספים שזוהו כמשותפים לציבור המורים⁵⁴ וכן סמינרים וירטואליים בנושאי ליבה למורים בכל המגזרים לפי תחומי התמחות.

« חינוך מכירש נגד גזענות ה"מכנה את הבעיה בשמה", מתמודד עם גזענות באופן ישיר מתוך ראייתה כתופעת אלימות (גור-זיו, 2015)⁵⁵ ו"מהווה בלם ל"נחשול" וחסיון ל"התקרנפות": חינוך שעומד בפרץ", כלשונו של פרופסור נמרוד אלוני⁵⁶.

52 <http://www.mofet.macam.ac.il/tec/heb/about/Pages/model.aspx>

53 דניאלה פרידמן היא מנכ"ל מדעי החברה ומנהלת המטה לחינוך אזורי וחיים משותפים. המזכירות הפדגוגית. משרד החינוך. פרידמן, ד' (2017). חיים משותפים בראי המטה לחינוך אזורי וחיים משותפים. *בימת דיון 60*. מכון מופ"ת.

<http://www.mofet.macam.ac.il/ktiva/bitaon/Documents/bitaon60.pdf>

54 מוצע לשתף את המורים באמצעות סקרים מקוונים בבחירת נושאי הסמינרים ותכניהם.

55 חגית גור-זיו היא מרצה בכירה בסמינר הקיבוצים – המכללה לחינוך, לטכנולוגיה ולאמנויות. עוסקת בפדגוגיה ביקורתית וחינוך לשלום. גור-זיו, ח' (2015). נגד גזענות: העצמת ילדים/ות בגיל הרך. בתוך נ', ריבלין (עורכת) *שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון*. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/Against-Racism-Empowering-young-children.pdf>

56 נמרוד אלוני מלמד פילוסופיה חינוכית במכללת סמינר הקיבוצים, עומד בה בראש "המכון לחינוך מתקדם" ומופקד על "קתדרת אונסקו לחינוך הומניסטי". ב"מרכז לאתיקה שבירושלים" הוא מנהל את תחום האתיקה החינוכית. אלוני, נ' (2015). *אדם מחונך עוצר בזמן! נייר עמדה*. כנס תל אביב ה-10 לחינוך מתקדם.

<https://www.smkb.ac.il/Data/Uploads/Educated-person.pdf>

חינוך זה מתמקד בהיבטים קוגניטיביים, תוך אישיים, בין-אישיים והתנהגותיים, מתייחס לאחר הנפקד כדברי מרסלו וקסלר (2015)⁵⁷, ובמיוחד מפתח אמפתיה כלפי האחר (אלגרבלי ואח' 2012)⁵⁸.

ד. שוויון הזדמנויות, העדפה מתקנת וצמצום פערים בחינוך בכל הרמות ובכל המסגרות – ממשלה, בית הספר, הכיתה – כמנוף לקידום השוויון ולניעות חברתית של קבוצות שונות על ידי הבטחת התנאים לכך שלכל תלמיד ותלמידה תינתן האפשרות להגיע להישגים לימודיים וחברתיים ללא תלות ברקע החברתי-כלכלי שלהם (כמו מוצא, מין, לאום ומגבלות סביבתיות שונות).

על בית הספר לפעול באופן עקבי, שטתי ומערכתי לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

מאפייני בית ספר המחנך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות

- « חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות הוא חלק מחזון בית הספר.
- « אנשי החינוך מהווים מודלינג להתייחסות אמפתית.
- « בית הספר פועל באופן עקבי ושיטתי ליישום ערך השוויון בהזדמנויות החינוכיות לכל תלמיד ותלמידה.
- « בית הספר פועל באופן עקבי ושיטתי ליישום ערך כבוד האדם כלפי תלמידיו, קהילתו וצוותו.
- « איסור התנהגות גזענית מהווה חלק מתקנון בית הספר.
- « יש תכנית רב-שנתית מערכתית מותאמת למאפייני בית הספר וקהילתו לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.
- « מתבצעים ניתור של ביטויי דעה קדומה, סטריאוטיפים וגזענות והפקת לקחים, וננקטות פעולות חינוכיות בהתאם.
- « סביבת הלמידה ותוצרי התלמידים משקפים חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.
- « למורים ניתנת תמיכה מקצועית לקידום חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.
- « הורי התלמידים וקהילת בית הספר שותפים לתהליכי החינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

57 וקסלר, מ' (2015). כשהאחר הנפקד נכנס לכיתה. בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא האגודה לזכויות האזרח בישראל.

[/https://www.acri.org.il/education/2015/06/08/a-life-lesson-anti-racism-education-full-version](https://www.acri.org.il/education/2015/06/08/a-life-lesson-anti-racism-education-full-version)

58 אלגרבלי, ר' ואח' (2012). תרבות של אמפתיה בחינוך. בימת דיון 49. תל-אביב: מכון מופ"ת. <http://www.mofet.macam.ac.il/ktiva/bitaon/Documents/bitaon49.pdf>

« בית הספר מסתייע לפי הצורך במומחיות של ארגונים וגופים מאושרים על ידי משרד החינוך המתמחים בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמינעת גזענות.

מקצועיות המורים

חשיבות רבה נודעת לכך שאנשי החינוך יכירו את העקרונות והדרכים של החינוך לאחדות וחיים משותפים ולמינעת גזענות ויהיו מחויבים ליישומם.

להלן פירוט עמדות, ידע ומיומנויות המצופים מהמורים:

- « תודעה חברתית ומעורבות חברתית
- « תחושת מסוגלות ומחויבות לחנך למען אחדות וחיים משותפים ונגד גזענות
- « מודעות להשפעות של מוצא ותרבות על ההתנהגות והעמדות האישיות והמקצועיות
- « הכרה והוקרה של שונות וייחודיות בין-אישית, אתנית, דתית ותרבותית ושל הזכות לבטא ולשתף בתרבות ובמורשת של כל קבוצה
- « הכרת ההיסטוריה והתרבות של הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל, את המיוחד אותן ואת המשותף ביניהן וכיבודן
- « הבנה של הקשר בין זהות אישית וזהות קולקטיבית (אתנית, דתית, מגדרית וכדומה) ותהליכי התגבשותן
- « הכרת הרקע ההיסטורי והעכשווי של תופעת הגזענות בחברה האנושית בכלל ובחברה בישראל בפרט ודרכי התמודדות עמה
- « הבנת הדרכים שבהן ילדים מפתחים דעה קדומה וסטריאוטיפים שליליים, והבנה כיצד גזענות מתהווה בשלבים ההתפתחותיים השונים
- « יכולת לזהות ביטויים של דעה קדומה וסטריאוטיפים שליליים וביטויי אפליה וגזענות בחברה בקרב התלמידים ובחומרי הוראה-למידה
- « שימוש בנתונים על הטיית חברתיות בקרב התלמידים כנקודת מוצא להתאמת התערבות חינוכית
- « הכרת דרכים לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמינעת גזענות עם התאמה לאוכלוסיית התלמידים
- « הכרת חומרי הוראה-למידה אנטי גזעניים מתאימים ושילובם בתוכנית הלימודים בתחומי דעת שונים
- « הכרת דרכים לשיתוף משפחות התלמידים בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמינעת גזענות

« יכולת לבנות תוכנית חינוכית רציפה ומקיפה הכוללת חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות כחלק בלתי נפרד מתהליכי החינוך, הלמידה וההערכה

» יכולת לפתח יחידות הוראה-למידה-הערכה המשלבות חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בתחומי הדעת השונים.

לסיכום: חינוך לאחדות וחיים משותפים ונגד גזענות דורש מאמץ מרוכז, מכוון, שיטתי, מתמשך ורב-מערכתי שבו נוטלות חלק כל הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל. לאנשי החינוך תפקיד מרכזי בתהליכים אלה בבחינת החלוצים העוברים לפני המחנה.

לאור נתוני הרקע המצביעים על שסעים ותופעות בוטות של דעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים, אפליה וגזענות בחברה בישראל, הכרחית פעולה משולבת הכוללת הן חינוך לאחדות וחיים משותפים והן חינוך נגד גזענות.

פסיפס ישראלי

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות

מבוא

הפסיפס הישראלי המתהווה איננו גזרה – אלא הזדמנות אדירה.
הוא טומן בחובו עושר תרבותי, השראה, אנושיות ורגישות.

(הנשיא ראובן ריבלין)⁵⁹

פסיפס (מיוונית ψῆφος - psefos - אבן) הוא תמונה המצורפת מאבנים קטנות צבעוניות המשמשת לרצפה ולקישוט⁶⁰. הנשיא ריבלין השתמש במונח פסיפס כדימוי כדי לתאר את הרבגוניות של החברה במדינת ישראל מבחינת מוצא, דת ותרבות ומבחינת המורכבות וההזדמנויות שהרכב זה מזמן. המכנה המשותף הבסיסי לכולנו בפסיפס הישראלי והמאחד אותו הוא הרצון לחיות במדינה אשר בה אנו חשים מוגנים, שייכים ובעלי ערך; במדינה שיש לנו בה אפשרויות להתפתח ולמצות את היכולות שלנו, לתרום לחוסנה, ליציבותה ולשגשוגה ולהיתרם בעת הצורך.

האם תוכלו לזהות את מרכיבי הפסיפס בכיתותיכם? האם תוכלו לזהות את מרכיבי הפסיפס בקרב צוות בית הספר שלכם? איזה דימוי אתם מציעים כדי לתאר את החברה בישראל? מדוע?

59 ריבלין, ר', נאום בכנס הרצלייה. כ' בסיוון תשע"ה, 7/6/2015.

http://www.president.gov.il/Presidential_Activities/Pages/ALLSpeeches.aspx

60 אבניאון, א' (עורך ראשי) (1998). מילון ספיר. מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה. הוצאת מעריב הד ארצי.

יכולתה של מדינה בכלל ושל מדינת ישראל בפרט להתמודד עם אתגרים מורכבים לאורך זמן, יציבותה ושגשוגה תלויים בחוסנה, בכוחה, ברמה הלאומית וברמת הפרט וכן בהונם החברתי של תושביה; ואלה תלויים באחדותה, במחויבותה לערכים בסיסיים, כמו כבוד האדם, שוויון וצדק ובקיזום.

מהי מדינה בעלת חוסן ברמה הלאומית וברמת הפרט? מה הם הגורמים המשפיעים על חוסן חברתי? מה הקשר בין מאפיינים אלה לבין חברת המופת שתיארו מנהיגי התנועה הציונית והמדינה? מה הם התנאים ההכרחיים להבטחת חוסנה של מדינת ישראל וקיומה כחברת מופת? מה הם המכשולים הקיימים להיותה של מדינת ישראל חברת מופת? כיצד ניתן להתמודד עם מכשולים אלה? מה יכולה מערכת החינוך לתרום להיותה של ישראל חברת מופת?

בסקירה שלהלן ננסה להתמודד עם שאלות אלה מתוך תקווה שהן תעודדנה התבוננות פנימה של כל אחד⁶¹ עם עצמו ובירור בהתייחס לעמדותיו וערכיו החברתיים ומעשיו לאורם, ובהתייחס לתפקיד שהוא מוכן ליטול על עצמו כדי שישראל תהיה חברת מופת. כמו כן ננסה לעסוק בשאלות אלה מתוך שאיפה שהן תעודדנה קיום דיונים בקרב צוותי חינוך וגיבוש דרכי פעולה חינוכיות ותהליכי הוראה-למידה שיסללו ערוצים בדרך אל חברת מופת.

הסקירה כוללת ארבעה פרקים ונספח:

פרק א':

חזון העבר והתקוות לעתיד - מדינה בעלת חוסן וחברת מופת: יש חשיבות רבה לאיכות של חברה הן עבור הפרט, הן עבור הכלל והקבוצות המרכיבות חברה זו והן לחוסנה של המדינה. לאור זאת בפרק זה נעשה בירור של המושגים חוסן לאומי, חוסן חברתי וחברת מופת. כמו כן מוצגים בפרק זה חזון העבר והתקוות לעתיד בהתייחס לחברה הרצויה, חברת מופת, במדינת ישראל.

פרק ב':

ההווה שבין חזון העבר לתקוות לעתיד: בפרק מתוארים אתגרים מרכזיים העומדים בפני מדינת ישראל כפי שהם עולים ממדגם נתונים על הרכב החברה בישראל, מצב הקבוצות השונות בה מבחינה סוציו-אקונומית (במיוחד בתחום החינוך) והיחסים בין הקבוצות לבין עצמן ובין לבין מוסדות השלטון והרשויות.

61 במקום שכתוב בלשון זכר הכוונה גם ללשון נקבה.

פרק ג':

בדרך לחברת מופת - אחדות, חיים משותפים ומניעת גזענות בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל: הפרק עוסק בדרכים עיקריות למניעת גזענות תוך שימת דגש על טיפוח והבנייה של אחדות וחיים משותפים ומימוש ערך השוויון בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל.

פרק ד':

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בבית הספר היסודי: בפרק נעשית אבחנה בין חינוך לאחדות וחיים משותפים לבין חינוך למניעת גזענות; מוצגים הבסיס העיוני, עקרונות ודרכי פעולה לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות כחלק מלכת מערכת החינוך וכתהליך עקבי, מקיף ושיטתי לאורך הרצף החינוכי; מפורטים ידע ומיומנויות נדרשים מאנשי החינוך בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות ומתוארים מאפייני בית ספר כארגון המחנך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

נספח - נגע הגזענות:

לפי הנתונים שהוצגו בפרק ב' קיימת תופעה חמורה של גזענות בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל. בנספח זה נערוך בירור של המושגים גזענות, דעה קדומה, סטריאוטיפים ואפליה; נעמוד על הקשר בין התופעות ועל גורמיהן, ביטוייהן ונזקיהן ברמת פרט, ברמת קבוצה וברמה מוסדית.

פרק

א

חזון העבר והתקוות לעתיד – מדינה בעלת חוסן וחברת מופת

פרק א':

חזון העבר והתקוות לעתיד - מדינה בעלת חוסן וחברת מופת

מדינות שיש להן הצדקה בעיני הציבור החי בתוכן וקשור אליהן
תהיינה בנות קיימא.

(פרופסור רות גבizon⁶²)

חזון העבר והתקוות לעתיד עוסקים בחברה הרצויה, חברת המופת, שיש לטפח במדינת ישראל. העיסוק בתמונת העתיד הרצויה מהווה אופק נכסף שמתווה את פעולות ההווה לאור לקחי העבר והתקוות והשאיפות שלנו כבני אדם. הוא גם מעמיד יעדים שלשם השגתם אנשים וגופים מוכנים להתאחד, לשתף פעולה, לרתום ולתרום משאבים שכליים, רגשיים וחומריים.

לפני שנציג את חזון העבר והתקוות לעתיד, נבהיר מושגי בסיס שעוסקים בחשיבות המיוחדת לאיכותה של חברה הן בהתייחס לפרט והן בהתייחס לכלל ולקבוצות המרכיבות חברה זו. המושגים הם: חוסן לאומי, חוסן חברתי, הון חברתי, וחברת מופת.

חוסן לאומי: חוסן לאומי הוא עוצמתה של מדינה ועמידותה. חוסנה הלאומי של מדינה תלוי בחוזקותיה בתחומי הכלכלה - הכוללים תשתיות, משאבים טבעיים, משאבים טכנולוגיים ומשאבי כוח האדם, מצד אחד, ובתחום החברתי-ערכי ופסיכולוגי מהצד האחר. יש כמובן השפעה של התחומים זה על זה. בחוברת זו נשים דגש על ההיבט החברתי-ערכי ופסיכולוגי.

62 רות גבizon (1945 -) היא פרופסור למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים, מראשוני האגודה לזכויות האזרח ונשיאתה לשעבר, מייסדת ונשיאת מרכז מציל"ה. כלת פרס ישראל לשנת ה'תשע"א (2011) בתחום המשפטים.
גבizon, ר' (2002). המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה. *מכלת 13*, סתיו התשס"ג.

חוסן חברתי: ד"ר קארין אמית וניקול פליישר (2005)⁶³ מגדירות חוסן חברתי ברמת הפרט (רמת המיקרו) וברמת החברה (רמת המקרו). ברמת הפרט (רמת המיקרו) מוגדר חוסן חברתי כ"מכלול של יכולות פסיכולוגיות ומוטיבציוניות של פרטים בחברה, המאפשר להם להתמודד בהצלחה עם מצבים שונים ומתבטא ברצונם לתרום ולפתח את חברתם. ברמת הכלל (רמת המקרו) משקף החוסן החברתי את רמת התפקוד הכללית של החברה, אשר עשויה להתבטא ביכולתה של החברה לשמור על מבניה ומטרותיה גם לנוכח שינויים ומשברים".

יש מי שיטען כי כדי להתמודד עם שינויים ומשברים בחברה נדרשות דווקא גמישות ויכולת להבנות חלופות למבנים הקיימים, ואילו היצמדות למבנים ולמטרות הקיימים פוגעת בחוסן החברתי לאורך זמן. חוו דעתכם לגבי טיעון זה.

ברמת המקרו מוגדר חוסן חברתי כמידת יכולתה של החברה להתמודד עם שסעים וקונפליקטים פנימיים תוך כדי שמירה על מבנה ומטרותיה הבסיסיים.⁶⁴ אלה כוללים שמירה על אופי המשטר, על המבנה של החברה בתחומי החינוך, הרווחה, הכלכלה, המשפט וכדומה, ועל זכויות קולקטיביות של קבוצות שונות בחברה. אחד התנאים ההכרחיים לחוסן חברתי הוא רמה מסוימת של לכידות חברתית (פרשק, 2016)⁶⁵, של יכולת לקיים חיים משותפים, שתמנע התפוררות לתת-קבוצות מתחרות ועוינות זו לזו שמהן מורכבת האוכלוסייה במדינה.

63 אמית, ק' ופליישר, נ' (מרץ 2005). *חוסן חברתי, הון חברתי ומה שביניהם*. מרץ, פרויקט חברה וביטחון לאומי של הפורום לחקר הביטחון הלאומי, חיפה: מוסד ש. נאמן, זיכרון יעקב: מכון כרמל למחקרים חברתיים./מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית. הטכניון. חיפה.

<https://www.neaman.org.il/The-Society-and-National-Security-publication>

64 אמית, ק' ופליישר, נ' (2005). שם.

65 פרשק (2016). מגדיר לכידות חברתית כ"מאפייני היחסים בין כלל אזרחי ואזרחיות של מדינה כלשהי, המייצרים את הסיכויים הטובים ביותר לעתיד משותף מוצלח עבור כלל האזרחים ועבור קהילות של בעלי עניין". בישראל לדוגמה קהילות של בעלי עניין כוללות יהודי תפוצות ופלסטינים (פרשק, מ'. 2016. *לכידות חברתית ועמיד ישראל*. מכון מרחבים. המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל, ג'וינט ישראל).

יש הטוענים כי הרצון לשמור על אופי המשטר ועל המבנה החברתי הקיים עלול דווקא לשמש הצדקה אידיאולוגית להגבלת זכויות יסוד, כמו כבוד האדם וחירותו, ולהימנעות מפעולות נחרצות נגד גזענות. חוו דעתכם לגבי טענה זו. הציעו דרכים כדי להימנע מסכנות אלה.

הון חברתי הוא מכלול של אפיונים ארגוניים-חברתיים, כמו אמון, נורמות חברתיות ורשתות חברתיות, אשר משפרים ומייעלים את תפקודו של הארגון או הקהילה בכך שהם מאפשרים תיאום ושיתוף פעולה למען תועלות הדדיות של חבריהם (Putnam, 1995).⁶⁶

הון חברתי מגשר מבוסס על קשרים חברתיים עתירי אמון בין פרטים, ללא קשר למעמד, מוצא או שיוך קבוצתי, ובין קבוצות שונות בחברה וכן בין הפרט למוסדות השלטון ונכונותם להירתם לפעולה למען כלל החברה, כלומר זו היכולת לחיות חיים משותפים.

"על מנת שפרטים יתמודדו בהצלחה עם משברים חברתיים שונים ויהיו מוכנים מרצונם החופשי לפעול למען אינטרסים של הכלל", טוענות אמית ופליישר (2005),⁶⁷ צריכים להתקיים תנאים אלה:

« הם חשים שייכות, מחויבות והזדהות עם החברה הכללית ומטרותיה

« הם נותנים אמון בהנהגה ובמוסדות השלטון

« הם חשים הוגנות וצדק במימוש זכויות כפרטים וכקבוצות בחברה

« הם חשים כי קיימת שוויוניות בחלוקת הנטל בחברה

« יש להם הון חברתי מגשר.

Putnam, R.D. Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America PS: Political Science 66 and Politics (December 1995).

Published online: 01 September 2013. <https://doi.org/10.2307/420517>

<https://www.cambridge.org/core/journals/ps-political-science-and-politics/article/tuning-in-tuning-out-the-strange-disappearance-of-social-capital-in-america/806BC6B85DD5FBB1BC42A9520E5A9791>

67 אמית, ק' ופליישר, נ' (2005). שם.

באיזו מידה, לדעתכם, מתקיים כל אחד מהתנאים? מדוע? האם יש תנאים כלשהם החסרים בעיניכם?

חברת מופת

בנימין זאב הרצל, חוזה המדינה (1902)⁶⁸, הגדיר חברת מופת של מדינה כחברה מתוקנת. החל מראשיתה עסקה התנועה הציונית במאפייניה של חברת המופת העתידית במדינה היהודית, לכשתקום. להלן נציג בעיקר את ההיבטים שעוסקים ביחס לאוכלוסייה שאינה יהודית ולהיבטים סוציו-אקונומיים.

מה הם, לדעתכם, שלושת הערכים העיקריים שעליהם צריכה להיות מושתתת חברת מופת?

לפי חזונו של בנימין זאב הרצל חברת המופת במדינת ישראל תהיה חברה המושתתת על הציוויים המקראיים "חוקה אחת תהיה לכם ולגר"⁶⁹ ו"זכרת כי עבד היית בארץ מצרים"⁷⁰. חברה זו תהיה מבוססת על ערכים של שוויון, סובלנות ופתיחות. זו חברה דמוקרטית, פרוגרסיבית ומשמשת מופת ללאומיות שוחרת שלום ואחוזה (הרצל, 1902)⁷¹.

יחסים: בחברה זו "הכבוד הבסיסי לאנושות נשמר...", והיא מעניקה זכויות מלאות לנשים ולמיעוטים.

מוצא ודת: "לא שואלים את האדם לאיזה גזע או לאיזו דת הוא שייך. הוא צריך להיות בן אדם..." ולצד בתי הכנסת ניתן למצוא בתי תפילה של נוצרים, מוסלמים, בודהיסטים וברהמינים. במדינה זו יש הפרדה בין הדת לבין מוסדות המדינה. כלכלה: כלכלה יעילה ותנאי עבודה הוגנים וצודקים ביום עבודה בן שבע שעות. ניתן תשלום על שעות נוספות (עד 3 שעות ובאישור רופא).

רווחה: שירותי רווחה ענפים הכוללים סיוע כלכלי לאנשים מוגבלים שאינם יכולים להתפרנס בכוחות עצמם.

68 הרצל, ב' ז' (1902). אלטנוילנד ("ארץ עתיקה-חדשה"). נ' סוקולוב (תרגום) (1903). פרויקט בן יהודה.

http://benyehuda.org/herzl/tel_aviv.html

69 במדבר טו, טו

70 דברים טו, טו.

71 הרצל, ב' ז' (1902). שם.

כדי לעודד יוזמה יש מקום לתחרות, וכל אחד מקבל את שכרו לפי עמלו ופועלו, אך החינוך ניתן חינם ומעמיד שוויון הזדמנויות לכול.

מה, לדעתכם, מתוך חזון חברת המופת של בנימין זאב הרצל מתגשם במדינת ישראל?

הרגישות לתושבי הארץ הערבים באה לידי ביטוי גם בדברי אחד העם⁷². אחד העם כתב כי על היהודים, אשר ידעו רדיפות, השפלה ואפליה בארצות מוצאם, לגלות רגישות לתושבי הארץ הערבים ולנהוג בהם אהבה וכבוד, צדק ומשפט כתנאי הכרחי לבניית יחסים של שותפות ושכנות טובה (אחד העם, תשכ"ה)⁷³.

האם, לדעתכם, מתקיימים במדינת ישראל התנאים הדרושים ליחסים של שותפות ושכנות טובה?

זאב ז'בוטינסקי⁷⁴ הדגיש את עקרון השוויון כעיקרון מרכזי במדינה שתקום. בזו הלשון "לו היה לנו רוב יהודי בארץ, היינו קודם כל יוצרים פה מצב של שוויון זכויות גמור, מוחלט ומושלם, בלי שום יוצא מן הכלל: יהודי או ערבי או ארמני או גרמני, אין הבדל בפני החוק – כל הדרכים פתוחות לפנינו... לא רק לאזרחים בתור יחידים היינו נותנים שוויון זכויות גמור, אלא גם לשכיות ולאומות". ביחס למעמד המקומות הקדושים וירושלים זאב ז'בוטינסקי סבר שצריך שיהיו להם מסגרת ומעמד בין-לאומיים עצמאיים תוך כדי עירוב חבר הלאומים בענייני המקומות המקודשים והפיכת "השטחים הרלוונטיים" בירושלים העתיקה לאזור בין-לאומי⁷⁵.

72 אחד העם (אשר גינצברג 1856 - 1927). איש הגות וסופר. יוצר הציונות תרבותית-רוחנית. נשלח מטעם התנועה הציונית לארץ ישראל כדי לדווח על מצבה ומצב היהודים בה.

73 אחד העם (תשכ"ה). אמת מארץ ישראל. מאמר ראשון בתוך כל כתבי אחד העם, תל אביב: דביר.

74 זאב (ולדימיר) ז'בוטינסקי (1880-1940). מנהיג ציוני - מייסד התנועה הרוויזיוניסטית ובית"ר, סופר, משורר, עיתונאי ומתרגם. לקסיקון הכנסת <http://main.knesset.gov.il/About/Lexicon/Pages/jabotinsky.aspx>

75 נאור, א' (2004). המתווה החוקתי של זאב ז'בוטינסקי למדינה היהודית בארץ ישראל בתוך: א' בראלי, א' ופ' גינסר (עורכים) (2004). איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. <http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib3/zeev3a.pdf>

בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, טען שעל החברה במדינת ישראל להיות מושתתת על ערכים של צדק חברתי ולאומי, אחווה, שלום וחירות (בן גוריון, 1946).⁷⁶ גם הוא סבר שעל מדינת ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית להבטיח בה שוויון אישי ופוליטי, אזרחי, לאומי ועדתי לכל תושביה וחופש בענייני לשון, דת, תרבות וכדומה. יתר על כן, בן גוריון דיבר על אפשרות שבמדינה היהודית ערבי ייבחר לראש הממשלה או לנשיא המדינה – אם יהיה ראוי לכך.⁷⁷

האם, לדעתכם, מדינת ישראל מקיימת את ערך השוויון כפי שתואר על ידי זאב ד'בוטינסקי ודוד בן גוריון?

גם ראשוני הרבנים של הציונות הדתית דנו בשאלת מעמדם של תושביה הלא יהודיים של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית מערבית המבוססת על ערכים מודרניים של חירות ושוויון לכלל האזרחים. בסקירה "מעמד הנוכרי במדינת ישראל בפסיקת רבני הציונות הדתית" כותב אריאל פיקאר (2009):⁷⁸ "פוסקי הלכה ציונים בני דור הקמת המדינה ניסחו מהלכים הלכתיים המאפשרים מתן שוויון זכויות מלא לנוכרים אזרחי המדינה". כך הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הרב הראשי לארץ ישראל בעת הקמת המדינה, סבר כי אין לקיים במדינת ישראל משטר המפלה מי שאינם יהודים; כי בתחומים המדיניים, האזרחיים והמשפטיים לא יקופחו זכויות המיעוטים, וכי יהיה להם חופש גמור בתחומי הדת והחינוך. כמו כן הם יוכלו לשמש במשרות ציבור ותפקידי ניהול מכיוון שתפקידי שלטון נתונים לבחירה דמוקרטית לתקופה קצובה ואינם עוברים בירושה.

- 76 דוד בן גוריון (1886 - 1973) ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל כיהן בתפקיד בשנים 1948-1954 ו-1955-1963. ב-14 במאי 1948 בתפקידו כראש "מינהלת העם", הכריז על הקמת מדינת ישראל והקים את הממשלה הזמנית שלה, אשר בה שימש ראש הממשלה ושר הביטחון. לקסיקון הכנסת. <http://main.knesset.gov.il/About/Lexicon/Pages/BenGurion.aspx>
בן גוריון, ד'. 1946. במערכת נאום בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית 11.3.1946.
- 77 בן גוריון, ד'. *הפועל העברי והסתדרותו*, הביא לדפוס יהודה ארז, תל אביב: הוצאת עם עובד, ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל: הוועד הפועל – המרכז לתרבות ולחינוך, תל אביב: מפלגת פועלי ארץ ישראל – המרכז, המחלקה לחינוך תנועתי ולהסברה, 1964.
- 78 פיקאר, א' (2009). מעמד הנוכרי במדינת ישראל בפסיקת רבני הציונות הדתית. *ראשית 1*.
https://reshit.hartman.org.il/uploads/Articles/reshit_pg187-208-21052009-1753-24.pdf

מה הם התנאים הדרושים, לדעתכם, כדי שראש ממשלה במדינת ישראל יהיה מי שאינו יהודי?

מנחם בגין בנאומו לאחר הכרזת המדינה (1948)⁷⁹ הציג את המתווה החברתי לקיומה ושגשוגה של המדינה החדשה. לפי מתווה זה הערכים שעליהם תושבת מדינת ישראל הם: "צדק... ובמדינתנו פנימה יהיה הצדק השליט העליון, השליט גם על שליטיה. לא תהיה רודנות. יהיו נושאי המשרה משרתי החברה ולא רודים בה. בל תהיה טפילות. בל יהיה ניצול. בל יהיה בביתנו איש, אזור או גר, רעב ללחם, חסר קורת גג, חשוך בגד או נטול השכלה ראשונית. 'זכור כי גר היית בארץ מצרים' – צו עילאי זה יקבע את יחסנו אל שכנינו. וצדק צדק תרדוף – צו עליון זה יקבע את יחסינו בין איש לחברו".

באיזו מידה מתקיים במדינת ישראל צדק חברתי כפי שתואר על ידי מנחם בגין?

במגילת העצמאות⁸⁰, המסמך המכונן של מדינת ישראל בהקמתה, מנוסחים הערכים והעקרונות שלפיהם תפעל מדינת ישראל בזו הלשון: "מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביא ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות".

79 מנחם בגין, (1913 - 1992) הוא – מדינאי, מייסד תנועת חרות ומנהיגה, מנהיג הליכוד, ראש ממשלת ישראל בשנים 1977-1983. שידורו של מנחם בגין עם קום מדינת ישראל, שידור ב"קול ציון הלוחמת", מוצאי שבת, ו' באייר תש"ח, 15 במאי 1948. http://www.daat.ac.il/daat/ezrachut/begin/48_5-2.htm

80 הממשלה הזמנית ישראל (1948, מאי). הכרזה על הקמת מדינת ישראל. עיתון רשמי 1, עמ' 1. תל-אביב. <http://main.knesset.gov.il/About/Occasion/Pages/IndDeclaration.aspx>

חזון העבר ומגילת העצמאות הציגו מתווה לחוסנה החברתי של מדינת ישראל.

דרגו את המידה שבה מקיימת מדינת ישראל את ההצהרה שבמגילת העצמאות:

מדת הקיום				הערכים והעקרונות
כלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	
				עלייה וקביוצ גליות
				פיתוח הארץ לטובת כל התושבים
				שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל האזרחים
				חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות
				שמירה על המקומות הקדושים של כל הדתות
				נאמנות לעקרונות מגילת האומות המאוחדות ⁸²

82 מגילת האומות המאוחדות – היא המסמך המכונן של ארגון האומות המאוחדות, אשר מהווה חוקה לארגון. המגילה נחתמה ב-26 ביוני 1945 בוועידת האומות המאוחדות בנושא ארגון בין-לאומי, אשר התקיימה בסן פרנסיסקו, ארצות הברית. באותה הכרזה נאמר כי הגנה על זכויות האדם וכבודו היא "הבסיס לחופש, צדק ושלוש עולמי". מטרת הארגון הן להציל את הדורות הבאים מפורענות המלחמות, להבטיח זכויות יסוד בסיסיות לגברים ולנשים בכל מדינה, להבטיח שיתקיימו תנאים של צדק וכבוד שייביאו לקדמה חברתית והעלאת רמת החיים; להבטיח שכנות טובה בין מדינות וחיי שלום, סובלנות ללא גורמים עוינים, להשיג שיתוף פעולה בין-לאומי בפתרון בעיות כלכליות, חברתיות או הומניטריות; לקדם כיבוד זכויות אדם וחירויות יסוד ללא אפליה על רקע גזע, מין, לשון, או דת. נציגי המדינות שהתכנסו בסן פרנסיסקו קיבלו את אמנת האומות המאוחדות והצהירו על הקמת ארגון בין-לאומי המכונה האומות המאוחדות.

נעבור קרוב למעלה משישה עשורים הציגו מורים ותלמידים⁸² אמנה חברתית של חברת המופת העתידית בשנת 2048, 100 שנים למדינת ישראל. האמנה בנויה מחמישה היגדים שנכתבו ע"י תלמידי כיתות ח' מבתי הספר בכול מחוז חיפה.

1. מדינת ישראל תהא בית לעם היהודי. מדינת ישראל תפעל לשימור המסורת והמורשת של עם ישראל. המדינה תאפשר אורח חיים יהודי. מדינת ישראל תהווה מרכז רוחני, תרבותי וחברתי לעם היהודי כולו ותקיים קשר עם יהדות התפוצות. מדינת ישראל תעודד עליה ותלווה את תהליך קליטת העולים בחברה.
2. מדינת ישראל תהא מחויבת לסובלנות דתית ולחיים משותפים. המדינה תקיים חברה פלורליסטית בה חיים זה לצד זה יהודים, ערבים ובני עמים ודתות נוספים. המדינה תשמור על המקומות הקדושים לכל הדתות ותאפשר חופש דת לכל אזרחיה. המדינה תקדם דיאלוג מתוך כבוד הדדי וסובלנות בין התרבויות השונות.
3. מדינת ישראל תשמור על שוויון זכויות כלפי כלל אזרחיה. המדינה תקיים משטר דמוקרטי המכבד את זכויות האדם ברוח עקרונות החירות, הצדק, היושר, השוויון והשלום תוך שמירה על אמות מידה של מדינה מפותחת ומודרנית. המדינה תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה ללא הבדל דת, גזע, מין, או מעמד חברתי. המדינה תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות.
4. מדינת ישראל תפעל למען חברה צודקת בה כולנו ערבים זה לזה. כל אזרח יהיה מחויב לתרום את חלקו למען הכלל על מנת לקבל זכויות בסיסיות מהמדינה. המדינה תעודד גיוס לצה"ל או שירות לאומי חובה לכלל האזרחים. המדינה תספק לאזרחיה צרכים בסיסיים כגון: מזון, דיוק, לבוש, חינוך, בריאות. מדינת ישראל תשאף לצמצום פערים כלכליים ותהיה אחראית למניעת ניצול עובדים, תפעל להשוואת תנאי העסקה לנשים ותמנע הדרת נשים. המדינה תדאג לפליטים הנמצאים בארץ, תמצא להם פתרון ותנאים הולמים.
5. מדינת ישראל תהא אחראית לדורות הבאים. המדינה תדאג לחינוך הדורות הבאים לשמירה על ערכים של הגנת הסביבה וערכי טבע ונוף. מתוך אחריות זו, המדינה תקדם מחקרים בתחום המדע, הבריאות והטכנולוגיה ותחוקק חוקים למען שימוש מבוקר במשאבים הטבעיים ויצירת סביבה ידידותית לאדם, לחי ולצומח. המדינה תגביל בשתיית אלכוהול, תאסור שימוש בסמים ותפעל למניעת תאונות דרכים על-ידי שיפור תשתיות וחינוך לנהיגה בטוחה.

82 האמנה פורסמה בשנה"ל תשע"ב, כסיום תהליך למידה במחוז חיפה. פרסום האמנה היווה שיאו של תהליך חינוכי שהתקיים בשיתוף עם מינהל חברה ונוער שבמשרד החינוך בכל בתי הספר במחוז, בו מלמדים המורים לתרבות- ישראל במגזר הממלכתי, והמורים להיסטוריה בכל המגזרים, הממלכתי-דתי, הדרוזי, הערבי.

כיצד התמודדו מחברי האמנה עם המורכבות של היותה של מדינת ישראל גם מדינת לאום וגם מדינה דמוקרטית?

גם בחברה האזרחית במסגרות שונות מתקיים רב-שיח על דמות החברה הרצויה בישראל והתקוות לעתידה. כך לדוגמה הציג מכון "שחרית"⁸³ במסמך "ישראל בשנת 2048: מקום לתקווה" שחובר על ידי נוח עפרוני⁸⁴, נדיר מג'לי⁸⁵ ועמיתי המכון⁸⁶ את תקוותיהם לגבי מדינת ישראל והחברה שבה בשנת המאה לקיומה של המדינה. המסמך מאיר את האפשרויות למימוש ההישגים שאליהם הגיעה מדינת ישראל עד כה וכן את הדרכים להפיכת החולשות הקיימות כיום להזדמנויות של העתיד.

מהי תמונת העתיד הרצויה שלכם למדינת ישראל?

המסמך מתייחס להיבטים הבאים:

אזרחות: המבנה הדמוגרפי של ישראל הוא בעל שונות רבה וכולל יהודים ממוצא מזרחי ואשכנזי, חילוניים, דתיים וחרדים, ותיקים ועולים חדשים, ערבים מוסלמים ונוצרים, דרוזים, בדואים וצ'רקסים.

83 מכון חשיבה לפוליטיקה חדשה <http://www.shaharit.org.il/wp-content/uploads/2014/08/%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%A9%D7%9C-2048-%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99-%D7%A2%D7%95%D7%93%D7%9B%D7%9F-%D7%91-2508.pdf>

84 ד"ר נוח עפרוני הוא מרצה בתוכנית הבין תחומית למדע, טכנולוגיה וחברה באוניברסיטת בר אילן.

85 נדיר מג'לי הוא סופר ועיתונאי

86 עמיתי שחרית – ד"ר אילון שוורץ הוא ראש מכון שחרית וחבר פקולטה במרכז מלטון לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית בירושלים. ד"ר ליה אטינגר היא הרכזת האקדמית של מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית. ד"ר שרית בן שמחון-פלג היא המנהלת האקדמית של בית הספר לממשל ולמדיניות על שם הרולד הרטוק באוניברסיטת תל אביב. ד"ר עו"ד עופר סיטבון הוא ראש תחום מחקר במכון לאחריות תאגידית במרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת גן.

מבנה כזה עשוי לזמן מגוון ממשקים וקשרים בין הקבוצות השונות, ובכך לאפשר דווקא יציבות חברתית ופוליטית, צמיחה של דגם אזרחות שאותה מכנים מחברי המסמך "ממלכתיות חדשה". "הממלכתיות החדשה מחברת בין קהילות שונות במטרה ליצור רשת של קשרים חזקים בין קבוצות שכיום אינן מוצאות מכנה משותף", לדבריהם.

חינוך: מערכת החינוך תיתן מענה לצרכים התרבותיים של הקבוצות השונות, אך גם תכלול לימודי ליבה שיאפשרו לילדים להכיר את תרבותם ואת התרבות של כל אחת מהקבוצות האחרות, וכן תחנך לחיים משותפים, למניעת גזענות, לאזרחות ודמוקרטיה. מערכת החינוך תטפח את המשאב האנושי.

ביטחון ויחסים עם הפלסטינים ומדינות ערב: ישרור שלום עם מדינות האזור בצד יחסים ענפים "בין ישראל לעמים", יחסים בין-לאומיים ואזוריים.

חברה: יהיה שוויון בין כל אזרחי המדינה בחלוקת המשאבים הציבוריים, תשרור ערכות הדדיות, יובטחו הזכויות הבסיסיות של כל התושבים, ומערכות המדינה תפעלנה למיגור תופעות של אפליה ופגיעה.

כלכלה: תתפתח כלכלה שאותה מכנים מחברי המסמך "כלכלה אנושית". הכלכלה תהיה מגוונת ותכלול הן יזמות בשוק הגלובלי והן יזמות בשוק המקומי וכן תמריצים מצד המדינה לפעולות התורמות לסביבה ולחברה ותזמן אפשרויות תעסוקה לכלל התושבים, שיתוף ושותפות בין מעבידים ועובדים. כמו כן יובטח שכר בסיס החיוני לרמת קיום בסיסית לכל עובד.

תשתיות: ישראל תהיה "מקום מקיים – מקום שטוב לחיות בו". תמומש הזכות לקורת גג לכל אחד. התכנון האורבני יבטיח איזון בין פיתוח ובינוי לבין שימור איכות הסביבה. מערכת התחבורה תאפשר נגישות מהירה וקלה בין חלקי הארץ השונים.

ממשל: הדמוקרטיה בישראל תבוא לידי ביטוי מיטבי. מחברי המסמך "ישראל בשנת 2048 – מקום לתקווה" כותבים שתהיה "פוליטיקה מקיימת" אשר בה אזרחי המדינה יהיו מעורבים במגוון מסגרות בשיח הפוליטי ויחושו שהם שותפים להחלטות לגבי התנהלות המדינה ותפקודה ומשפיעים על האופן שבו מתנהלים חייהם.

ואילו הנשיא ריבלין החל פועל למימוש הלכה למעשה של החזון "ישראליות משותפת"⁸⁷ שלו. חזון זה עובר מתפיסה של רוב ומיעוט לתפיסה של שותפות וחיים ביחד בין המגזרים המרכיבים את החברה בישראל.

87 ריבלין, ר'. <https://www.israeli-hope.gov.il/Vision>

תפיסה זו מבוססת על אינטגרציה אזרחית – שילוב אלמנטים של מדיניות רב-תרבותית עם יצירת זהות אזרחית משותפת הכוללת, בצד השמירה על הזהות והייחודיות של כל קבוצה, קיומם של מכנה ערכי משותף, שפה אזרחית משותפת ואתוס משותף שבכוחם לחבר את כל המגזרים הללו יחד במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית.

ארבעה יסודות שעליהם מוכרחה לעמוד השותפות החברתית הם:

תחושת ביטחון של כל מגזר בכך שכניסה לשותפות הזאת אינה כרוכה בויתור על מרכיבי היסוד של זהותו; אחריות משותפת לגורלה ועתידה של מדינת ישראל וכלל החברה הישראלית והצעת כל מגזר פתרונות להתמודדות עם האתגרים העומדים בפני המדינה בתחום ההגנה על ביטחונה, הצמיחה במשק או השמירה על מעמדה הבין-לאומי של ישראל כחלק ממשפחת העמים.

הוגנות ושוויון המבטיחים "חלום ישראלי" נגיש, שאותו יוכלו להגשים כל צעיר וצעירה, שייבחנו אך ורק על פי כישורם, ולא על פי מוצאם, ושאיך אזרח לא יופלה לרעה או לטובה מתוקף השתייכותו המגזרית בתקציבים, בתשתיות, בקרקעות, בתפקידים בכירים במשק וכדומה.

יצירת ישראליות משותפת הפותחת את שעריה ומרחיבה את שפתה.

ארבע מערכות חיוניות ליצירת שותפות כדי שבכוחן יהיה לסלול את דרכה של החברה הישראלית לאורך זמן, לתקווה ישראלית משותפת: מערכת השירות הציבורי; שדה האקדמיה והעבודה; השותפות האזרחית בין ראשי רשויות מקומיות ממגזרים שונים הבאה לידי ביטוי באשכולות האזוריים; והחינוך.

ניתן **לטכנ** ולומר כי חברת מופת מושתתת על ההנחה כי כולם נבראו בצלם; על ערכים אוניברסליים, כמו צדק, שוויון, הוגנות ושמירה על כבוד האדם וחירותו; על כיבוד זכויות האדם הבסיסיות ועל ממשל ומבנים יציבים ותהליכי ניהול דמוקרטיים שיתופיים. זו חברה שבה הפרט וקבוצת ההשתייכות (אתנית, דתית, חברתית) שלו מקבלים בה מענה לצורכיהם הבסיסיים ומתפתחים, מצד אחד, ומהצד האחר תורמים ככל יכולתם לכלל להשגת מטרה או מטרות משותפות מוסכמות ולקיומה של המדינה כגוף משגשג, יצרני ומודרני. כל אלה וכן גבולות מוכרים ובני הגנה ויחסים תקינים של המדינה ברמה האזרחית וברמה הבין-לאומית הם תנאים חיוניים לחוסנה של המדינה והחברה שבה.

פרק

1

ההווה שבין חזון העבר והתקוות לעתיד

פרק ב':

ההווה שבין חזון העבר והתקוות לעתיד

הישראליות צריכה להיות קטגוריית-על המכילה את כל אזרחי המדינה,
יהודים וערבים כאחת.
עלינו להבין שכאשר במדינה שורר שלום או כאשר התרבות והכלכלה שלנו
פורחות – טוב לכולנו.

(פרופ' מני מאוטנר, 2008)⁸⁹

בפרק הקודם עסקנו במאפיינים המרכיבים חברת מופת והמשפיעים על החוסן הלאומי והחברתי שלה. בפרק הנוכחי ננסה לראות באיזו מידה מאפיינים אלה מתקיימים במדינת ישראל הלכה למעשה, ולזהות אתגרים מרכזיים העומדים בפניה. לשם כך נציג מדגם של נתונים על הרכב החברה בישראל, מצב הקבוצות השונות בה מבחינה סוציו-אקונומית ובמיוחד בתחום החינוך והיחסים בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל לבין עצמן ובין לבין מוסדות השלטון והרשויות.⁹⁰

מה הם, לדעתכם, האתגרים העיקריים העומדים בפני החברה בישראל בדרך להיותה חברת מופת?

90 מני מאוטנר הוא פרופסור למשפטים באוניברסיטת תל אביב – בריאיון שכותרתו "הליברל האחרון" – ריאיון נרחב עם פרופ' מני מאוטנר.

פאזל. 20 באוגוסט, 2008. <https://uripaz.wordpress.com/2008/08/20/>

90 על פי דיווחים של גופים מוסדות ממשלתיים וגם של גופי מחקר וארגוני החברה האזרחית.

הרכב החברה בישראל

תהליכים היסטוריים עיצבו את המבנה הדמוגרפי של ישראל. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה⁹¹ בשנת תש"ח חיו בארץ בסך הכול 806,000 אנשים, מתוכם 650,000 יהודים ו-156,000 ערבים שנשארו במדינה בתום מלחמת העצמאות. ואילו בערב יום העצמאות תשע"ח בסך הכול אוכלוסיית ישראל מנתה 8,842,000,000 אנשים, מתוכם האוכלוסייה היהודית מנתה 6,589,000 (74.5%) אנשים, האוכלוסייה ערבית מנתה 1,849,000 (20.9%) אנשים, ואחרים: 404,000 (4.8%) אנשים.

נתונים דמוגרפיים אלה הם פרי (בנוסף לפיריון) גלי העלייה שפקדו את ישראל לאורך השנים ושל סיפוחה של ירושלים המזרחית לאחר מלחמת ששת הימים. ההרכב של שתי הקבוצות העיקריות, יהודים וערבים, המרכיבות את האוכלוסייה בישראל בתוך עצמן אינו הומוגני.

יהודים: עד להתחלתה של העלייה הציונית חיו בארץ ישראל במשך דורות בעיקר יהודים יוצאי ספרד. עם צמיחתה של התנועה הציונית באירופה החלה להגיע לארץ ישראל הגירת יהודים מיבשת ז'. היהדות הציונית האשכנזית עצבה במידה רבה מאוד את פני המדינה החדשה (ישראל, 2002).⁹² עם הקמת המדינה ותום מלחמת העולם השנייה, החל גל עלייה גדול של יוצאי אירופה ניצולי השואה והגיעו גם מאות אלפי יהודים מאסיה ומאפריקה, בעיקר מעיראק, מתימן וממרוקו. המדינה הצעירה התמודדה בשנותיה הראשונות עם גידול של האוכלוסייה היהודית בה בכמעט פי שניים. הדבר יצר מתחים חברתיים ובעיות שהשפעתם ניכרת כבר כשבעה עשורים. משנות החמישים ואילך העלייה מארצות דוברות אנגלית וברית המועצות לא פסקה. בעשור האחרון יש עלייה מצרפת וארגנטינה. קבוצת עולים נוספת הם יוצאי אתיופיה שהגיעו בעיקר בשנת 1984 ב"מבצע משה" ובשנת 1991 ב"מבצע שלמה".

ניתן לומר שההגשמה הנבואה של הנביא ירמיהו "הֲנִי מְבִיא אוֹתָם מֵאֶרֶץ צָפֹן, וְקִבְצָתִים מִיִּרְכָּתִי-אֶרֶץ בָּם עוֹר וּפֶסֶחַ, הָרָה וְיִלְדֵת יִחָדָו: קָהָל גָּדוֹל, יְשׁוּבוּ הֵנָּה"⁹³. בתוך הקהל הגדול הזה יש חילוניים, דתיים וחרדים.

ערבים: האוכלוסייה הערבית בישראל כוללת מוסלמים - ובכלל זה בדואים, ונוצרים.

91 הודעה לתקשורת תיקון 22/4/2018 מדינת ישראל במספרים לרגל 70 שנה להקמתה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה http://www.cbs.gov.il/shnaton68/st02_02.pdf

92 ישראל, ס' (2002). דמוגרפיה יהודית בת זמננו: הציגות והקמתה של מדינת ישראל. הספרייה הווירטואלית של מטח. <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=7085>

93 ירמיהו לא, ז'.

דרוזים: הדת הדרוזית צמחה מתוך האסלאם בתחילת המאה ה-11 ואינה חלק מהאסלאם⁹⁴. חלק מהדרוזים מגדירים את עצמם כערבים. הדרוזים מונים כ-120,000 נפש. הם מתגוררים בגליל מיעוטים נוספים:

צ'רקסים: מקורם של הצ'רקסים בצפון קווקז. כיום כמעט כל בני העם הצ'רקסי הם מוסלמים סונים. הצ'רקסים מונים כ-4,000 נפש. הם מתגוררים בכפר כמא ובריחניה שבגליל.

מרונים: נוצרים בני הלאום הארמי. בארץ יש אלפים ספורים של מרונים, המרוכזים בעיקר בכפר גוש חלב שבגליל.

קופטים: נוצרים שמוצאם ממצרים. בירושלים מתגוררות עשרות ספורות של משפחות קופטיות. כמו כן בעיר נצרת שבגליל התחתון קיימת קהילה קופטית המונה כ-1,500 נפש.

ארמנים: נוצרים ממוצא הודו-אירופי, שמקורם בשטח שמדרום לים השחור. בישראל יש כ-3,000 נפש ארמנים. הם מתגוררים בירושלים חיפה, יפו ובית לחם.

שומרונים: השומרונים הם עם קדום שרואה את עצמו כהמשך ישיר של בני ישראל. השומרונים חיים רק בישראל והם מרוכזים בעיר חולון ומדרום לעמק שכם בהר גריזים, המקודש להם. השומרונים מונים קרוב ל-1,000 נפש.

באיזו מידה אתם מכירים את ההיסטוריה והתרבות של כל אחת מהקבוצות הללו?

94 צוות כותבי תוכניות מה"ד פקיעין (תשנ"ט). *תיק הרצאות הדרוזים דת ואמונה*. משרד החינוך התרבות והספורט. מינהל חברה ונוער תחום של"ח וידיעת-הארץ - מחוז הצפון מרכז הדרכה דרוזי - ארצי פקיעין.

ישראל היא מדינה מרובת-תרבויות במובן זה שכל קבוצה תופסת את עצמה כישות נבדלת בהיבטים רבים. היבטים אלה כוללים את המטען התרבותי של הקבוצה – מערכת אמונות בסיסיות, מנהגים, הווי ומסורת, מאכלים, אומנות לסוגיה ותכנים רוחניים, שפת-אם וצורת היגוי של העברית או ניב של הערבית, סיפר (נרטיב)⁹⁵ ועוד, אך לא אחת גם את שלילת הקבוצות האחרות והיבדלות מהן.

המבנה ההטרוגני של האוכלוסייה בישראל עשוי להוות גורם חיובי או גורם שלילי.

המבנה ההטרוגני טומן בחובו פוטנציאל ללמידה והעשרה הדדיים, לעושר תרבותי וחברתי, הזדמנויות לרב-שיח וקשרים מגוונים בין כל מרכיבי הקשת האתנית והקבוצות השונות ולהיווצרות מצב שבו השלם גדול מסך כל חלקיו. לשם כך נדרשת הכרה על ידי הפרטים והקבוצות השונות במדינה בחשיבותה ובערכה הפנימי של כל אחת מהקבוצות האחרות ויחסי דיאלוג ביניהם (גוטמן, 2002).⁹⁶

מה הם התנאים הדרושים מבחינת ערכים בסיסיים משותפים, חינוך, חקיקה ומדיניות, כדי לממש פוטנציאל זה?

ברם מבנה זה עשוי גם להוות מקור לחיכוכים, למתחים, לסכסוכים ואף לסכנת התפוררות. אלה באים לידי ביטוי בתופעות כמו:

« הסתגרות ורצון לשמור על הזהות הנפרדת של כל אחת מהקבוצות;

« שלילה הדדית בין הקבוצות השונות בחברה;

95 סיפר, בלטינית **נרטיב** – במשמעותו הצרה זהו סיפור המסופר מנקודת מבט אישית-סובייקטיבית.

במשמעותו הרחבה זהו סיפור של קבוצה בעלת מכנים תרבותיים-היסטוריים רחבים (תקשורת וחברה ג'). משרד החינוך. המינהל למדע וטכנולוגיה. הפיקוח על מגמות טכנולוגיות תקשורת. <http://www.amalnet.k12.il/Commun/Mivnit/RightMenu/%D7%9E%D7%94%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8+%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%96%D7%A0%D7%A1%D7%A6%D7%A0%D7%94+%D7%94%D7%A7%D7%95%D7%9C%D7%A0%D7%95%D7%A2%D7%99%D7%AA/%D7%A9%D7%99%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9D+1-2/%D7%A9%D7%99%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9D+5-8/?myId=1003-1008-71>

96 אימי גוטמן (1949 –) היא נשיאת אוניברסיטת פנסילבניה, תיאורטיקנית פוליטית.

גוטמן, א' (2002). *חינוך דמוקרטי*. אמיר צוקרמן מתרגם. ספריית פועלים.

« גילוי עיונות ושנאה זו כלפי זו עד כדי ביטויי גזענות;
 « יחס של זלזול וניכור של חלק מהקבוצות גם כלפי הממסד ומוסדות השלטון;
 « ניצול של כוח פוליטי על ידי גורמים שונים בקבוצות מסוימות לשם פגיעה במי שאינו משתייך אליהן.
 הדבר דומה לתזמורת בעלת הרכב כלי מגוון במיוחד כשכל קבוצת כלים מתחרה באחרות ומנסה להשתלט על המופע.
 כדי שלא תהיה קקופוניה ויפסק קונצרט איכותי, על כל הכלים להשתלב יחד, כל אחד בייחודיותו ובתורו, וליצור הרמוניה
 של צלילים.

היחסים בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל לבין עצמן ובין מוסדות השלטון והרשויות

דוח"ות ונתונים על מצב החברה בישראל בתחומים שונים מתפרסמים על ידי גופים ממשלתיים ועל ידי גופי מחקר
 וארגונים של החברה האזרחית.

להלן מוצגים נתונים שונים על מצב החברה בישראל. מהו האור ומהו הצל בפניה של החברה
 בישראל לאור נתונים אלה?

לדברי פרופסור יוחנן פרסלר⁹⁷, ממצאי הסקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה⁹⁸ מלמדים "שהדמוקרטיה הישראלית
 נמצאת במשבר מתמשך ואין עדיין סימנים לשינוי מגמה"⁹⁹. הממצאים מראים שכמעט מחצית מהישראלים (45%)
 סבורים שהשלטון הדמוקרטי בישראל נמצא בסכנה חמורה. ככלל, האמון של כלל הציבור הישראלי ברוב מוסדות
 המדינה (פרט לצה"ל, נשיא המדינה ובית המשפט העליון) נמוך.

97 פרופסור יוחנן פרסלר הוא נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה.

98 המכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל,
 הכלכלה והתבררה. יעדיה הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל
 והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפויות ומכנה משותף אזרחי בחברה
 הישראלית רבת הפנים. <https://www.idi.org.il/about/about-idi>

99 הרמן, ח' הלר, א', כהן, ח', בובליל, ד', ועומר, פ' (2017). מדד הדמוקרטיה הישראלית 2017. מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות.
<https://www.idi.org.il/media/9683/israeli-democracy-index-2017-he-summary.pdf>

ההסכמה הרחבה ביותר בין אזרחי ישראל יהודים וערבים – היא הביקורת וחוסר ההערכה כלפי הפוליטיקאים וחוסר האמון במוסדות הדמוקרטיים הנבחרים. הציבור מייחל להנהגה פוליטית שניתן יהיה לסמוך על ניקיון כפיה ועל כנות הכוונות שלה. רוב הציבור דוחה את הניסיונות להחליש את שומרי הסף של הדמוקרטיה (58% מתנגדים לרעיון לקחת מבית המשפט העליון את הסמכות לבטל חוקים שהתקבלו בכנסת).

בעיני הציבור הנהגת המדינה נחשבת קרובה יותר לקוטב השחיתות העמוקה של השלטון.

מוסדות	באיזה מוסדות אתם נותנים אמון? סמנו V במקום המתאים	אמון הציבור בשנת 2017
כנסת		26.0%
ממשלה		29%
מפלגות		15%
בית המשפט העליון		54%
בית הדין השרעי		59%
נשיא המדינה		65%
תקשורת		28%
צה"ל		81%
אחר:		

לאור הנתונים שלפניכם – מה נדרש כדי לחזק את הדמוקרטיה בישראל?

גזענות:

לדברי נשיא המדינה, מהסקר "הפסיפס הישראלי: זהות, חברה ודת" שנערך על ידי מכון PEW¹⁰⁰ בשנת 2016, "עולה כי כמעט מחצית מהיהודים הישראלים (48%) מאמינים כי הערבים צריכים להיות מגורשים מישראל או לעבור ממנה. אחד מחמישה מבוגרים בישראל מסכים עם עמדה זו. כשמונה מכל עשרה ערבים ישראלים, 79%, טוענים כי ישנה אפליה בחברה הישראלית נגד מוסלמים, אשר מהווים את המיעוט הגדול ביותר של מיעוטים דתיים. בעניין זה, היהודים מחזיקים בדעה ההפוכה- הרוב המכריע של היהודים (74%) אומרים כי לא קיימת אפליה משמעותית נגד המוסלמים בישראל. 40% מהאוכלוסייה היהודית בישראל ו- 40% מהאוכלוסייה הערבית בישראל לא חושבים שההנהגה הישראלית והפלשתינית עושים מספיק על מנת לחתור להסכם שלום".

לפי סקר של המטה למאבק בגזענות (ריקליס, 2017)¹⁰¹: 67% מהאוכלוסייה הערבית סוברים כי רמת הגזענות במדינה עלתה, לעומת 49% בקרב האוכלוסייה היהודית. ...עוד עולה כי צעירים חווים גזענות באחוזים הגבוהים ביותר. ...יותר מ-70% סוברים שהרשתות החברתיות מקצינות את השיח הגזעני, ורבע מהישראלים חוו גזענות באופן אישי בשנה האחרונה... מושאי הגזענות המובילים בישראל הם האוכלוסייה הערבית, שלדעת 79% מהמשיבים סופגים את רוב הגזענות, אחריהם ניצבים מבקשי מקלט ויוצאי אתיופיה, .. בתחתית הרשימה ניצבו מזרחים, עולי ברית המועצות ולבסוף אשכנזים...מבין 25% מהנשאלים העידו כי חוו באופן אישי התבטאות או התנהגות גזענית בשנה האחרונה...לא עלו הבדלים ניכרים בין יהודים לערבים. אחוז החווים גזענות באופן אישי היה גבוה יחסית בקרב עולים מחבר העמים, ומהם 35% העידו על כך. אולם האחוז הגבוה ביותר של חוויות גזעניות כאלה נמדד בקרב צעירים: 37% מהמשיבים בגילאי 18-28 העידו על גזענות שהופנתה אישית כלפיהם.

100 http://www.president.gov.il/Presidential_Activities/Press_Releases/Pages/news_080316_02.aspx

מכון מחקר Pew: מכון PEW עורך סקר עמדות גלובלי הבדק את דעתם של נחקרים מסביב לעולם על מערך רחב של נושאים.

<https://www.isoc.org.il/sts-source/867>

101 מטה המאבק בגזענות הוא ארגון-גג המאגד למעלה מ-45 ארגונים, קבוצות, פעילים ופעילות, הנאבקים ונאבקות נגד גזענות ואפליה כלפי קבוצות ופרטים בחברה. המטה פועל כדי לקדם חזון של חברה שוויונית מכילה וחפה מגזענות. ריקליס, ת' (2017, 21 במרץ). *דו"ח המטה למאבק בגזענות*. ביטויים של גזענות ואפליה נגד בני ובנות נוער בישראל - במערכת החינוך ובמערכת אכיפת החוק.

<https://tv.social.org.il/wp-content/uploads/documents/report-racism.pdf>

מה אתם מרגישים למקרא נתונים אלה? מדוע?

73% מהנשאלים טענו שחינוך הוא אפיק הפעולה החשוב ביותר למאבק בגזענות בחברה הישראלית. כ-11% ציינו שדוגמה אישית של פוליטיקאים ומנהיגים היא הדרך הטובה ביותר למאבק בתופעה, רק 6% סברו שהפתרון הוא אכיפה, ו-6% אחרים מאמינים שחקיקה היא האמצעי החשוב ביותר לביעור גזענות.

אי-שוויון ואפליה: מסקר של האגודה לזכויות האזרח בישראל (גל-מור ואח', 2016)¹⁰² עולה כי "רוב ציבור מגלה כבוד לזכויות ורצון לקדם שוויון, אלא שבעיני רבים יישום הערך של זכויות מוגבל לקבוצות מסוימות". הזכות שדחוף יותר לקדם בישראל עבור הציבור הכללי היא הזכות להתפרנס בכבוד (24%), ואחריה באות הזכות לשוויון בין אזרחים (22%), הזכות לדיור (21%) והזכות לשירותי בריאות וחינוך (20%). בקרב אזרחי ישראל הערבים עולה דחיפות גבוהה יותר לקידום הזכות לשוויון בין האזרחים.

... רוב ברור של האזרחים סבור כי מצב השוויון הכללי בישראל טעון שיפור, וזאת כמעט ללא קשר לעמדה הפוליטית... אך שיעור של 43% מתנגדים לכך שילדי זרים בארץ יקבלו כל מה שמקבלים ילדים ישראלים.

82% מהיהודים מסכימים עם המשפט "מי שלא ממלא את כל חובותיו כאזרח לא מגיעות לו מלוא הזכויות". בקרב המשיבים הערבים ... 53% סבורים שיש להתנות את קבלת מלוא הזכויות במילוי מלוא החובות.

30% תומכים בהפרדה בין יהודים וערבים במקומות ציבוריים... 55% מכלל הציבור בישראל סבורים שיש לתת יחס מועדף לאנשים עם מוגבלויות ... 44%, כמעט מחצית מהיהודים, תומכים במגבלות על חופש הביטוי בנושאים רגישים ...

102 האגודה לזכויות האזרח בישראל היא גוף עצמאי ובלתי תלוי הפועל מאז הקמתה בשנת 1972 להגנה על זכויות האדם ולקידום, בכל מקום שבו הפגיעה בזכויות נעשית על ידי רשויות ישראליות או מטעמן.

גל-מור, ג' ואח' (2016). *זכויות האדם בישראל תמונת מצב*. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/he/39163>

שתי נקודות מוצא מוצעות לטיפול באי-שוויון וגזענות:
א. מתן עדיפות לטיפול באי-שוויון וגזענות בסוגיות הקשורות לאוכלוסייה הערבית
ב. טיפול הוליסטי בו-זמנית בנושא בהתייחס לכל הקבוצות בחברה בישראל
מה היתרונות ומה החסרונות, לדעתכם, של כל אפשרות?

אי-שוויון סוציו-אקונומי

א. דו"חות נציבות שירות המדינה בנוגע לייצוגם של בני העדה האתיופית בשירות הציבורי מראים לדוגמה כי במשרד הפנים מועסק עובד אחד בלבד בן העדה האתיופית, ובמשרד ראש הממשלה מועסקים חמישה עובדים מתוך מעל 800.¹⁰³

ב. בדו"ח מדד הגיוון ייצוג ושכר בשוק העבודה הפרטי בישראל, 2016 שפורסם בדצמבר 2017¹⁰⁴ נכתב:

"שוק העבודה מהווה חוליה מרכזית בהשתלבות מוצלחת בחברה. אפליה וחסימים שמהם קבוצות שונות סובלות בזירות אחרות, כגון חינוך והשכלה, דיור ובריאות, משפיעים על השתלבותן בשוק העבודה. אפליה על ידי מעסיקים - בין שהיא מודעת ובין אם לא - מיתוספת לעתים לשאר הגורמים ומשפיעה על היכולת של קבוצות לממש את פוטנציאל הייצוג וההשתכרות שלהן", כותבים מחברי דו"ח מדד הגיוון בתעסוקה.

עוד נכתב בדו"ח: "הממצאים העיקריים של המדד מעידים כי הגיוון הוא סלקטיבי גם בתוך כל ענף, כך שרמות הייצוג ושוויוניות השכר של חמש הקבוצות בתוך הענפים שונות משמעותית:

1. נשים נמצאות בייצוג גבוה משאר הקבוצות, אך סובלות מפערי שכר גדולים הדומים לאלו של ערבים ושל ילידי אתיופיה.

103 נציבות שירות המדינה ממונה על ניהול העסקתם של עובדי המדינה. תפקידה העיקריים הם ניהול התקנים של משרדי הממשלה, קליטת ומינוי עובדים, קביעת מסלולי קידום, הכשרת עובדי מדינה וטיפול ברווחתם.

דו"ח נציבות שירות המדינה https://www.gov.il/he/departments/topics/ethiopian_integration

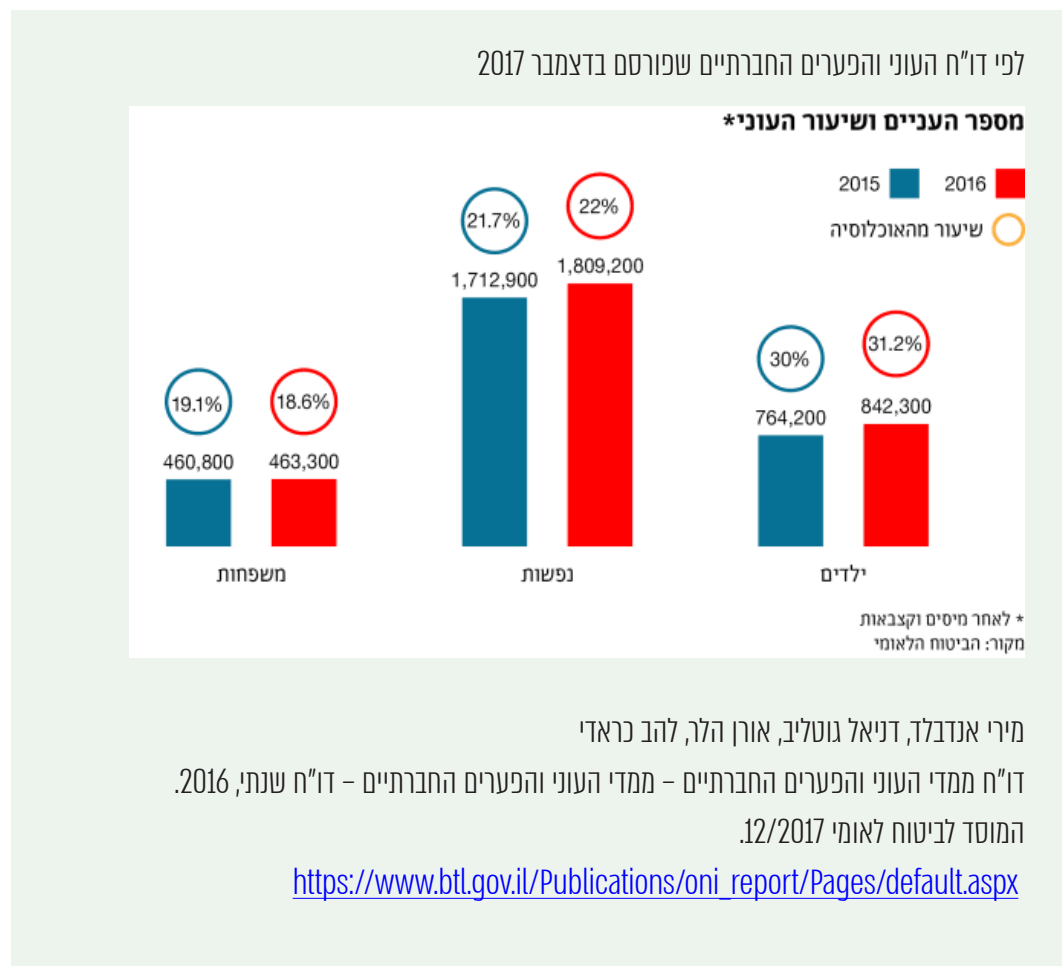
104 נציבות שוויון הזדמנויות בעבודה, משרד הכלכלה והתעשייה, נועדה לתת מענה של ממש לקשיים המתגלים בשטח בכל הנוגע לאכיפה של חוקי השוויון. בהתאם לכך, הנציבות מטפלת באכיפה של חוקי העבודה ברמה האזרחית, פועלת להפנמת הנורמות הראויות של שוויון הזדמנויות בעבודה ושואפת להוביל רפורמה מקיפה וכוללת בהטמעת שוויון הזדמנויות בשוק העבודה.

נציבות שוויון הזדמנויות בעבודה והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016). *מדד הגיוון ייצוג ושכר בשוק העבודה הפרטי בישראל*.

<http://employment.molsa.gov.il/shivon>

2. ערבים וילידי אתיופיה מיוצגים ייצוג יתר בתעסוקה לא-איכותית.
 3. חרדים מיוצגים בשיעורים גבוהים יחסית בחלקים מצומצמים של שוק העבודה, בעיקר בענפי "צווארון לבן".
 4. בני 45 ומעלה סובלים מייצוג נמוך במספר ענפי תעשייה חדשה, אולם שכרם גבוה יותר משכרם של בני 44 ומטה, למעט בשני ענפי "צווארון כחול".
- מהדו"ח ניתן להסיק כי ערבים וילידי אתיופיה סובלים מאפליה; נשים נהנות מייצוג טוב יותר, אך סובלות מפערי שכר דומים.
- ג. "ישראל בראש סולם העוני והאי שוויון", דווח על ידי המוסד לביטוי לאומי (אנדנבלט ואח', 2016)¹⁰⁵: ...

105 אנדבלד, מ'. ברקלי, נ', הלק, א' (2016, דצמבר). דו"ח ממדי העוני והפערים החברתיים - דו"ח שנתי, 2015. המוסד לביטוח לאומי.
https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Pages/oni2015.aspx

ג. אנשים עם מוגבלות: "... פערים גדולים בין אנשים עם מוגבלות לאנשים ללא מוגבלות כמעט בכל הנושאים שנבדקו. אנשים עם מוגבלות, הן מוגבלות מתונה והן מוגבלות חמורה, עובדים פחות, משכילים פחות, מתקשים יותר לעמוד בהוצאות שונות וחשים עצמם בודדים לעיתים קרובות יותר. אך כי חל שיפור לאורך השנים בחלק מן המדדים, הפערים עדיין גדולים מאוד"¹⁰⁶.

תחום הבריאות¹⁰⁷

1. קיימים פערים עקביים בין המחוזות תל אביב והמרכז, הבולטים כמחוזות בעלי מדדי רווחה גבוהים ביותר בהשוואה ליתר המחוזות, לרבות ערכים בתחום הבריאות. מאידך בולטים ציונים נמוכים שלהם זוכים מחוזות פריפריאליים – הצפון והדרום, ולצד מחוז ירושלים. הפערים נצפים בהתייחס למדדים החברתיים-כלכליים המרכזיים – הכנסה, השכלה ותעסוקה. הפערים במדדים נראים היטב גם בתחום הדיור, ובו נצפה פער משמעותי מאוד בין מחוז ירושלים ומחוז הצפון לבין שאר המחוזות. גם בתחום הביטחון האישי ירושלים מדגימה פער לרעה ביחס לשאר המחוזות.
2. תמותת תינוקות: "... בכל המחוזות פערים לרעת ערבים בתמותת תינוקות. הפער הגדול ביותר בין יהודים לערבים נמדד במחוז דרום – 2.9 תמותת תינוקות לכל 1,000 לידות חי בקרב יהודים לעומת 11.0 בקרב ערבים. שיעור תמותת תינוקות בקרב ערבים הגבוה ביותר בדרום, ואצל יהודים – במחוזות הדרום והצפון.

לאור הנתונים – כיצד ניתן, לדעתכם, לצמצם את הפערים בחברה בישראל?

106 נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, משרד המשפטים, מקדמת שוויון זכויות ונגישות עבור אנשים עם כל סוגי המוגבלות בתחומי החיים השונים, כגון תעסוקה, חינוך, דיור, חיי המסחר, השירות הממשלתי, פנאי ונופש, שעת חירום, ועוד.

נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות. מדינת ישראל. משרד המשפטים.
<https://www.gov.il/he/departments/news/?Officeld=9a6c04df-2d47-4764-9139-37f085b5965c>

107 מדינת ישראל. משרד הבריאות (2015). דו"ח אי-שוויון בבריאות וההתמודדות עמו.
https://www.health.gov.il/NewsAndEvents/SpokemanMessegas/Pages/27122015_3.aspx

תחום החינוך

תלמידים יוצאי אתיופיה:

דו"ח שחובר על ידי צוות בראשות מנכ"לית משרד המשפטים אמי פלמור (2016)¹⁰⁸ מציין שנשמעו טענות מצד בני העדה על הליכים מפלים ועל החלטות מוטות שמקבלים אנשי מקצוע מתחומי החינוך והרווחה.

כך למשל הוצגו בפני הוועדה מקרים של אי-קבלה של תלמידים לבתי ספר ממלכתיים מנימוקים של "תת-הישגיות" והימנעות של הורים לבנים משליחת ילדיהם לפעילויות עם ילדים יוצאי אתיופיה. לוועדה הובאו גם נתונים על כך שבני העדה מופנים לחינוך המיוחד ולפנימיות ביחס גבוה משמעותית משיעורם באוכלוסייה. בנוסף עלו טענות שלפיהן שירותי הרווחה ממעירים להוציא ילדים יוצאי אתיופיה מהבית, וכי הם אינם מצליחים להפחית הסתבכות בפלילים של קטינים יוצאי אתיופיה¹⁰⁹.

בבתי ספר דוברי עברית – אילו פעולות ננקטות בבית ספרכם כדי להבטיח יחס מכבד ומטפח כלפי תלמידים עולים בכלל וכלפי תלמידים יוצאי אתיופיה בפרט?

תלמידים ערבים:

גזענות במערכת החינוך הערבית – החברה הערבית נגד ערבים יוצאי אפריקה: סרטון שהוכן על ידי תלמידות מציג גזענות גם בחברה הערבית כלפי יוצאי אפריקה בחברה זו.¹¹⁰

108 מדינת ישראל. משרד המשפטים (2016). הדו"ח למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה.

<http://www.justice.gov.il/Publications/Articles/Pages/PalmorRacismEradicationReport2016.aspx>

דוגמה אחת מני רבות לתופעה של אפליית תלמידים ממוצא אתיופי והשפלתם: בג"ץ 1067/08 עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך – פרשת עמנואל – פרשת ההפרדה בין המגמה הכללית למגמה החסידי בבית הספר הפרטי החרדי לבנות ביישוב עמנואל – נתפסה בעיני בג"ץ כפרשה של אפליה פסולה עקב הפרדה על רקע מוצא שפגעה בשוויון ובכבוד.

https://www.nevo.co.il/psika_html/elyon/08010670-k73.htm

109 דוגמאות על חייהם של ילדים ובני נוער ממוצא אתיופי בישראל ראו בסרטון "עין שחורה עין כחולה".

<https://www.youtube.com/watch?v=MHgRNYLfaw>

ובסרטון "ארץ לבנה" <https://www.youtube.com/watch?v=kirY4ASwuBk>

110 תמיד אזרחות – מבית ספר נדירות הפרנציסקני בנצרת, מחלקת הקולנוע והתקשורת – "גם אנחנו גזענים" ואחא כמאן عنصريين, 2011.

<https://www.youtube.com/watch?v=LNjXHy0jHLQ>

בבתי ספר דוברי ערבית – כיצד מתמודדים בבית ספרכם עם התופעות המתוארות בסרטון?

אקלים ותרבות בית ספרית לפי דו"ח מיצ"ב תשע"ז¹¹¹

א. ...ניתן לראות, כי הן לפי דיווחי רוב התלמידים (כ-75%), והן לפי דיווחי רוב המורים (כ-85%), בתי הספר עושים מאמצים לקידום סובלנות כלפי האחר והשונה יותר בבתי ספר יסודיים, מאשר בחט"ב ובחט"ע. יחד עם זאת עדיין, לפי דיווחי כ-20%-25% מהתלמידים, בכיתה מתנהלות שיחות בשפה פוגעת בשל מראה חיצוני, לאום, עמדות פוליטיות שונות ומגדר וכ-10% דיווחו על שפה שפוגעת בבעלי מוגבלויות ובעולים חדשים.

... כמחצית מן התלמידים מדווחים על קיומן של פעילויות לפיתוח מודעות חברתית ערכית, שמתבטאת בעידודם להתבטא בנושאים אקטואליים ובקישור החומר הנלמד לנושאים חברתיים הרלוונטיים לחיי התלמיד (בשיעור גבוה יותר בקרב דוברי ערבית ובבתי ספר יסודיים).

ב. באשר להיגד העוסק בגזענות, כעשירית מהתלמידים דיווחו בתשע"ז שהם חוו בחודש שקדם להעברת השאלונים קריאות או אמירות פוגעניות על רקע שאפשר להגדירו כגזעני. תופעה זו שכיחה מעט יותר בבתי ספר דוברי עברית בשכבת הגיל ז'-ט' (13%) וזוהה בין מגזרי השפה בשכבות גיל ה'-ו' ו-י'-י"א (כ-10%).

בניתוח הנתונים לאורך שנים (תשס"ט-תשע"ז) נרשמה ירידה מתונה בשיעורי התלמידים שדיווחו על גזענות בקרב תלמידים דוברי עברית בבתי ספר יסודיים ובחט"ב ובבתי ספר יסודיים דוברי ערבית. בחט"ב דוברות ערבית נרשמה יציבות המלווה במגמה מעורבת. בחט"ע נרשמה עלייה בשיעורי המדווחים על התופעה בבתי ספר דוברי ערבית. בחט"ע דוברות עברית נרשמה יציבות לאחר מגמה מעורבת. בקרב כל קבוצות התלמידים נצפתה יציבות במהלך השנתיים האחרונות.

בחטיבות עליונות דוברות ערבית נמשכה בתשע"ז מגמת העלייה שנצפתה בשנים קודמות בדיווחי תלמידים על מעורבות באירועי אלימות מסוגים שונים¹¹².

111 הראמ"ה. דו"חות מיצ"ב. משרד החינוך.

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/Meitzav/Meitzav_school.htm

112 דו"ח מיצ"ב. שם.

מה, לדעתכם, על אנשי החינוך לעשות כדי לתקן את המצב?

פערי תקצוב בחינוך:

לפי הדו"ח ב"תכנית מערכתית לשילוב כלכלי של החברה הערבית באמצעות תיקון עיוותים במנגנוני ההקצאה הממשלתיים 2016" של ממשלת ישראל¹¹³ קיים פער מוחלט בתקצוב שעות הלימוד של תלמידים ערבים לעומת תלמידים יהודים בכל מדדי הטיפוח ובכל שלבי בית הספר, אשר אף הולכים וגדלים במעלה שלבי מערכת החינוך – תלמידים יהודים ממדד טיפוח חלש מקבלים תקצוב גבוה מאשר תלמידים דומים בחברה הערבית. הפער עומד על כ-30% בחינוך היסודי, מאמיר לכ-50% בחטיבת הביניים ומגיע לכ-75% בתיכון.

פערים לימודיים:

א. פערים לימודיים בין תלמידים דוברי עברית ובין תלמידים דוברי ערבית – על פי דו"ח מיצ"ב תשע"ז¹¹⁴ לאורך השנים נמצאו פערים ניכרים בהישגים לטובת תלמידים בבתי-ספר דוברי עברית, לעומת עמיתיהם בבתי-ספר דוברי ערבית. עם זאת ניכרת מגמה של צמצום פערים אלו – מגמה שנמשכה וביתר שאת גם בשנת הלימודים תשע"ז בכל תחומי הדעת ובשתי דרגות הכיתה. הפערים לטובת דוברי העברית הצטמצמו במידה ניכרת בכל המקצועות ובשתי דרגות הכיתה. בנוסף, באנגלית לכיתות ה' לראשונה נסגר הפער והישגי התלמידים בבתי-ספר דוברי עברית משתווים להישגי עמיתיהם בבתי-ספר דוברי עברית.

צמצום פערי ההישגים בין תלמידים משני מגזרי השפה ניכר גם על רקע צמצום הפערים שהחל בשנת תשע"ו, ונרשם בשעתו רק בחלק מן המקצועות. בכל המקצועות נרשמו בשנת תשע"ז פערים קטנים יותר מהפערים שנרשמו בשנת הבסיס תשס"ח, פרט לפערים דומים במתמטיקה לכיתות ח'.

113 מדינת ישראל (2016, יולי). תכנית מערכתית לשילוב כלכלי של החברה הערבית באמצעות תיקון עיוותים במנגנוני ההקצאה הממשלתיים. <https://d922.shivyon.gov.il/1787/File/Index/report2707>

114 הראמ"ה (תשע"ז). נתוני מיצ"ב תשע"ז. משרד החינוך. cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Dovrut/HodaotHadovrut/meitzav.htm

צמצום הפערים בתשע"ז לעומת תשע"ו נובע לרוב מעליות שנרשמו בהישגי תלמידים בבתי-ספר דוברי ערבית בהשוואה לעליות מתונות יותר (מתמטיקה ה' ומדע וטכנולוגיה ח') או יציבות (אנגלית ח' ומתמטיקה ח') בהישגי תלמידים דוברי עברית.

כאשר משווים בין תלמידים מרקע חברתי-כלכלי דומה, במרבית המבחנים נמצא כי הישגי דוברי הערבית דומים להישגי דוברי העברית ולעיתים אף עולים עליהם. פערים לטובת תלמידים דוברי עברית נמדדו רק במתמטיקה לכיתות ה' בקרב תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה ובאנגלית לכיתות ח' בקרב תלמידים מרקע חברתי נמוך.

בשנים האחרונות נמצא שהישגי תלמידים במגזר הדרוזי גבוהים מהישגי תלמידים במגזר הערבי.

בתשע"ז פערים אלו הצטמצמו במרבית המקצועות, ובמידה ניכרת יותר בכיתות ח'.

ג. הפערים לימודיים בין המגדרים:

בבחינת הפער בין הישגי בנים ובנות בכל מגזר שפה נפרד נמצא מהצד האחד כי בשפות-אם ישנו יתרון עקבי וניכר לבנות משני מגזרי השפה ובשתי דרגות הכיתה, ומהצד האחר בשאר תחומי הדעת נמצאו דפוסים שונים: בבתי-ספר דוברי עברית – הישגי הבנים גבוהים במעט מהישגי הבנות רק בכיתה ה', ואילו בכיתה ח' אין הבדל של ממש ביניהם. לעומת זאת, בבתי-ספר דוברי ערבית – אין הבדל של ממש בין הישגי הבנים והבנות בכיתה ה', אך בכיתה ח' הישגי הבנות גבוהים מהישגי הבנים.

ג. פערים לימודיים בין תלמידים מרקע חברתי-כלכלי שונה¹¹⁵:

על פי נתוני מיצ"ב תשע"ז¹¹⁶ הפערים בהישגים בין תלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך לתלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה נותרו ללא שינוי או אף התרחבו. בשני מגזרי השפה, במרבית המקצועות ודרגות הכיתה, השינוי המצטבר עם השנים במבחני המיצ"ב מצביע על עליות בהישגי התלמידים בכל אחת מקבוצות הרקע החברתי-כלכלי.

115 דן בן דוד הוא הנשיא והמייסד של מוסד שורש, מכון עצמאי ובלתי-תלוי לחקר מדיניות כלכלית-חברתית, וחבר סגל בכיר בחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב.

ראו סקירה בנושא הפערים החברתיים וברמת ההשכלה ואיכותה והשפעתם על חוסנה של מדינת ישראל: בן דוד, ד' (2017). *החינוך בישראל והשפעתו. 2017 - 2018*. מוסד שורש למחקרים כלכליים, אוניברסיטת תל אביב.

<http://shoresh.institute/ShoreshHandbook2017-2018Hebrew.pdf>

116 הראמ"ה (תשע"ז). *נתוני מיצב תשע"ז*. שם.

בקרב דוברי העברית בתשע"ז פערי ההישגים בין תלמידים מרקע נמוך לתלמידים מרקע גבוה נותרו ללא שינוי של ממש (שפת-אם עברית לכיתות ה' ו-ח', מתמטיקה לכיתות ה' ואנגלית לכיתות ח') ואף התרחבו (באנגלית לכיתות ה', במתמטיקה לכיתות ח', ובמדע וטכנולוגיה לכיתות ח'). זאת לאחר שבתשע"ו נרשם צמצום משמעותי בפערי ההישגים במרבית המבחנים. גם בקרב דוברי הערבית נמצא דפוס דומה של שינויים בפערים בין תלמידים מרקע נמוך לתלמידים מרקע בינוני: בתשע"ז נרשמה מגמה מעורבת כאשר הפערים נותרו ללא שינוי של ממש (בשפת-אם ערבית לכיתות ה', ובכל המקצועות בכיתות ח') ואף התרחבו קלות (במתמטיקה ובאנגלית לכיתות ה'). זאת לאחר שבשנת תשע"ו במרבית המבחנים נרשם צמצום בפערי הישגים.

ד. פערים לימודיים של תלמידים במגזר הבדואי בדרום:

בקרב תלמידים מהמגזר הבדואי בדרום, בכיתות ה' לא נמצא דפוס אחיד של שינויים בהישגים בין השנים תשע"ו לתשע"ז: נרשמה עלייה מתונה בשפת-אם ערבית (14 נקודות) לצד יציבות במתמטיקה ואף ירידה קלה באנגלית (8 נקודות). לעומת זאת, בכיתות ח' נרשמו עליות מתונות עד גדולות בכל המקצועות, פרט לירידה קלה במתמטיקה (7 נקודות).

לאורך השנים הישגי תלמידים במגזר הבדואי בדרום נמוכים משמעותית מהישגי עמיתיהם במגזר הערבי ובמגזר הדרוזי בכל המקצועות ובשתי דרגות הכיתה. בתשע"ז, במרבית המקצועות הפערים בהישגים בין תלמידי המגזר הבדואי בדרום ובין תלמידי המגזר הערבי והמגזר הדרוזי, שהיו משמעותיים עוד קודם, התרחבו אף יותר.

השוו את הנתונים הארציים לנתוני המיצ"ב בבית ספרכם. מה הן הפעולות שאתם נוקטים כדי להמשיך ולשפר את הנתונים?

מוסדות השלטון והרשויות

הגנה בחוק על הזכות לשוויון: דוגמאות להגנה בחוק על הזכות לשוויון:

- א. "חוק איסור אפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, תשס"א – 2000" נועד להתמודד עם תופעה שלילית של אפליה ולהקנות לכלל האוכלוסייה הזדמנויות שוות בהנאה ממוצרים, משירותים וממקומות המיועדים להיות פתוחים לציבור הרחב (חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, תשס"א – 2000).¹¹⁷
- ב. "חוק שירות המדינה (מינויים), תשי"ט-1959" בסעיף 15א' נאמר: "בקרב העובדים בשירות המדינה, בכלל הדרגות והמקצועות, בכל משרד ובכל יחידת סמך, יינתן ביטוי הולם, בנסיבות הענין, לייצוגם של בני שני המינים, של אנשים עם מוגבלות, של בני האוכלוסייה הערבית, לרבות הדרוזית והצ'רקסית, של מי שהוא או שאחד מהוריו נולדו באתיופיה, של בני האוכלוסייה החרדית ושל עולים חדשים (בחוק זה – ייצוג הולם)".¹¹⁸
- ג. "חוק לימוד חובה, תש"ט – 1949" סעיף 6 קובע את הזכות לחינוך כזכות שעל המדינה לספק בחינם, למעט חריגים ספורים מוגבלים בהיקפם.¹¹⁹
- ד. "חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953" סעיף 2 (8) קובע בין מטרות החינוך הממלכתי את המטרה "להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה, לאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המעודדת את השונה והתומכת בו".¹²⁰
- ה. "חוק זכויות התלמיד, התשס"ה – 2004 (תיקון)" סעיף 5 אוסר על אפליית תלמידים ברישום, בקבלה, בהשמה במסלול לימודי, בקיום כיתות נפרדות באותו מוסד חינוך, בתוכניות לימודים ובגין מעמד חברתי-כלכלי. יתר על כן: אפליית תלמיד בניגוד להוראות חוק זה מהווה עברה פלילית. בסעיף 5 (ב) נאמר: "העובר על הוראות סעיף זה, דינו – מאסר שנה או קנס, כאמור בסעיף 61(א)(3) לחוק העונשין, התשל"ז – 1977".¹²¹

¹¹⁷ https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/018m1k1_001.htm

¹¹⁸ https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/p221k1_001.htm#Seif58

¹¹⁹ חוק לימוד חובה, תש"ט – 1949. https://www.knesset.gov.il/review/data/heb/law/kns1_education.pdf

¹²⁰ חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג – 1953. <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Zchuyot/ChukimVeamanot/Chukim/ChokChinuchMamlachti1953.htm>

¹²¹ חוק זכויות התלמיד, התשס"ה – 2004 (תיקון). http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Zchuyot/ChukimVeamanot/Chukim/Tikun_Chok_Zchuyot_Talmid2004.htm

ו. זכויות אנשים עם מוגבלות: "חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות - תיקון מספר 18 התשע"ו-2016":
הכרה בתמיכה בקבלת החלטות כחלופה לאפוטרופסות.¹²²

דוגמאות לפעולות הממשלה למניעת אפליה, להעדפה מתקנת ולמאבק בגזענות:

א. הרשות לחדשנות פועלת לעידוד חדשנות בקרב מגזר המיעוטים והמגזר החרדי. לשם כך הוקם, לדוגמה, מסלול המציע תנאים מועדפים לחברות המוחזקות על ידי יזם או יזמים מקרב אוכלוסיית בני המיעוטים ומקרב המגזר החרדי.¹²³

ב. מופעלת תכנית חומש לפיתוח כלכלי באוכלוסיית המיעוטים בשנים 2016 - 2020.¹²⁴ בדו"ח ביצוע על החלטות ממשלה שפורסם בשנת 2017 נכללים דיווחי ביצוע בנושא החלטת ממשלה מס' 922.

ג. הממשלה אמצה את מרבית ההמלצות של דו"ח הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה ("ועדת פלמור")¹²⁵...

ד. הוקמה היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות.¹²⁶ דו"ח פעילות ראשון פברואר 2017 - פברואר 2018 פורסם במרץ 2018.

ה. הוקמה המועצה הציבורית המייעצת בראשות השופט בדימוס אליקים רובינשטיין. המועצה פועלת לצד היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות ומכהנים בה נציגים ממשרדי הממשלה, נציגי החברה האזרחית, נציגי ציבור ופעילים חברתיים.¹²⁷

122 האפוטרופוס הכללי והכנס הרשמי: מדינת ישראל.

<https://www.justice.gov.il/Units/ApotroposKlali/pages/default.aspx>

123 <https://innovationisrael.org.il/sites/default/files/%D7%97%D7%95%D7%91%D7%A8%D7%AA%20%D7%A8%D7%A9%D7%95%D7%AA%20%D7%94%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%A0%D7%95%D7%AA%20%D7%91%D7%A2%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%AA.pdf>

124 <http://www.pmo.gov.il/policyplanning/mimshal/Documents/mesakem210617.pdf>

125 מדינת ישראל. משרד המשפטים (2016). דו"ח הצוות למיגור הגזענות כנגד יוצאי אתיופיה.

<http://www.justice.gov.il/Publications/Articles/Pages/PalmorRacismEradicationReport2016.aspx>

126 https://www.gov.il/he/departments/units/anti_racism_unit

127 <https://www.facebook.com/justice.gov.il/photos/a.510797128974442.1073741830.502039876516834/1564914540229357/?type=3>

נסו להתבונן על הנתונים המוצגים מנקודות מבט שונות: פסיכולוגית, חברתית-תרבותית ופוליטית.

ומנגד על פי דו"ח המכון הישראלי לדמוקרטיה (2016)¹²⁸ על מצב החברה בישראל יש נתונים המצביעים על תהליך שישראל עוברת, ובמסגרתו נחלשת בקבוצת הרוב היהודית התמיכה במודל הדמוקרטי הליברלי, השם במרכז את זכויות הפרט והאזרח ללא הבדל גזע, מין ודת.

יוחנן פלסנר הזהיר כי "מדינה שאזרחיה אינם נותנים אמון במסדותיה תתקשה לגייס אותם למאמצים קולקטיביים, והמשטר בה ייאבד בהדרגה את הלגיטימיות הציבורית שלו".

ואילו הנשיא ריבלין¹²⁹ אמר ביום 01/08/2015, ט"ז אב תשע"ה, בעצרת לקידום הסובלנות ונגד אלימות שנערכה בכיכר ציון בירושלים:

"... זָלְזוּל בּוֹטָה

בְּשִׁלְטוֹן הַחֹק,

בְּכַבּוּד הָאָדָם,

בְּאַהֲבַת הָאָדָם,

בְּאַהֲבַת יִשְׂרָאֵל,

וּבְחֹפֶשׂ הַדְּעוּת,

כְּשֶׁוּ בְּבִשְׁרֵנוּ

וְעוֹשִׂים בָּנוּ שְׂמוֹת... "

128 תמר הרמן היא מנהלת מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות במכון הישראלי לדמוקרטיה.

הרמן, ת' ואח' (2016). מדד הדמוקרטיה הישראלית. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

<https://www.idi.org.il/media/7796/democracy-index-2016-abs.pdf>

129 <http://www.president.gov.il/ThePresident/Speeches/Pages/%D7%93%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%A0%D7%A9%D7%99%D7%90%D7%94%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%94%D7%93%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%9D%D7%91%D7%A2%D7%A6%D7%A8%D7%AA%D7%9C%D7%A7%D7%99%D7%93%D7%95%D7%9D%D7%94%D7%A1%D7%95%D7%91%D7%9C%D7%A0%D7%95%D7%AA%D7%95%D7%A0%D7%92%D7%93%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%9E%D7%95%D7%AA%D7%A9%D7%A0%D7%A2%D7%A8%D7%9B%D7%94%D7%91%D7%9B%D7%99%D7%9B%D7%A8%D7%A6%D7%99%D7%95%D7%9F%D7%91%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D.aspx>

כיצד חשים, לדעתכם, אזרח ערבי ואזרח יהודי למקרא הנתונים שהובאו? מדוע?

לסיכום:

מהמידע שלפנינו ניתן ללמוד כי למרות קיומן של נקודות אור בחברה בישראל - בעיקר בחקיקה ובתחום החינוך והפסיקה של בתי המשפט - אי-השוויון והפער בתחומי החיים השונים (תעסוקה והכנסה, חינוך והשכלה, בריאות, דיור), התגברות הקיטוב העדתי, בעיקר בין יהודים לערבים, וגזענות מאיימים על הפרט ואיכות חייו ועל אחדותה, לכידותה וחוסנה של החברה בישראל. גזענות היא האיום החמור ביותר על מרקם החיים במדינת ישראל. גזענות משמשת את הלוקים בה אמצעי להצדקת מעשי תיוג, הדרה, אפליה, השפלה ואף רדיפה ורמיסת זכויות אדם בסיסיות מיחידים וקבוצות על רקע שיוך מיני, עדתי, לאומי או דתי.

פרק

ג

בדרך לחברת מופת - אחדות, חיים משותפים ומניעת גזענות בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל

פרק ג:

בדרך לחברת מופת - אחדות, חיים משותפים ומניעת גזענות בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל

בפרק ב' ראינו כי אי-השוויון והפערות בתחומי החיים השונים (תעסוקה והכנסה, חינוך והשכלה, בריאות, דיור), התגברות הקיטוב העדתי, בעיקר בין יהודים לערבים, וגזענות מאיימים על הפרט ואיכות חייו ועל אחדותה, לכידותה וחוסנה של החברה בישראל. גזענות היא האיום החמור ביותר על מרקם החיים במדינת ישראל. גזענות, דעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים מרחיקים אותנו לא רק ממימוש החזונות של מייסדי המדינה כחברת מופת, אלא גם אינם מאפשרים את מימוש התקוות לעתיד ואף מאיימים על עצם קיומה של המדינה.

האם אחדות וחיים משותפים הם תנאי למניעת גזענות, או מניעת גזענות היא תנאי לאחדות וחיים משותפים?

החלופה לגזענות על פגיעה הם אחדות וחיים משותפים בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל. תרבויות שונות מכירות בחשיבות האחדות, השיתוף, השותפות וההענקה בין אדם לאדם.

כך לדוגמה בא הדבר לידי ביטוי גם בציטוטים הבאים:

“התרופה לאדם היא האדם.” (אמרה מתרבות יהודי אתיופיה)

“החיים הם פרח. התבשם בריחו ותן גם לחברך.” (אתר מאודוע בערבית)

“אני עושה מה שאתה אינך יכול לעשות, ואתה עושה את מה שאני איני יכול לעשות. ביחד אנחנו יכולים לעשות דברים גדולים.” (אימא תרזה)

“טובים השניים, מן-האחד: אשר יש-להם שכר טוב, בעמלם. כי אם-ייפולו, האחד יקים את-חברו; ואילו, האחד שייפול, ואין שני, להקימו” (קוהלת ד', ט'-י').

המושג אחדות נקשר אצל רובנו עם אמירות כמו "חיבורים", "שלמות", "חברות", "ידידות", "שותפות", "שוניות נערך", "אמון", "ערבות הדדית", "שייכות", "הסכמה", "גיבוש", "יחד", "תלות הדדית", סולידריות¹³⁰ וכדומה.

נסו להוסיף מונחים לרשימה זו.

כל אלה הם ניגודים ל"פלגנות", "חשדנות", "שסע", "תחרותיות", "פירוד", "התפוררות", "אחידות", "כפייה", "צייתנות", ואמצעים למניעתם.

אחדות בחברה היא חיבור בין שונים סביב מטרות ואידיאלים משותפים מוסכמים, מהצד האחד, וכבוד והוקרה לשונות ולייחודיות של חבריה, מהצד האחר. ההנחה היא כי אחדות "מבטאת את הרצון המשותף של אנשים השייכים לעם, למדינה, למפלגה או לארגון להסכים על רעיונות משותפים ולהימנע מריבים או מחלוקות" (רוזנטל, 2014)¹³¹, ואת השאיפה שלנו כבני אדם להשתייך, להיות חלק משלם (משפחה, קבוצה, עם, יקום) ולחיות בהרמוניה אתם מבלי לוותר גם על הייחודיות האישית.

¹³⁰ סולידריות לפי האקדמיה ללשון העברית בעברית משמעה **אַחְוָה**, היא רגש של אחדות המבוסס על שותפות של אינטרסים, מטרות או העדפות בין בני אדם. המונח מצביע על היחסים החברתיים הקושרים אנשים אחד לשני. <http://hebrew-academy.org.il/keyword/%D7%A1%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%93%D7%A8%D7%99%D7%95%D7%AA>

¹³¹ רוזנטל, ר'. *הזירה הלשונית*. <http://www.ruvik.co.il/%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8%D7%99-%D7%9E%D7%99%D7%9C%D7%99%D7%9D/%D7%9D/%D7%90%D7%97%D7%93%D7%95%D7%AA.aspx>

לדעת ד"ר חגי פולקמן¹³³ מרחב של אחדות כולל מסגרת המבוססת על ערכים המקובלים על כולם. אלה קובעים את גבולות הגזרה החיוניים לקיומה של אחדות ומניעתה של סכנת התפוררות של חברה.

אלו ערכים, לדעתכם, צריכים לסמן את גבולות הגזרה?

הערכים אותם הציע ד"ר פולקמן הם: הגנה על פרטיות, דעה חופשית, שוויון הזדמנויות, דמוקרטיה ישירה, כבוד האדם, שקיפות, זכויות של מיעוט, אי-אלימות, שונות, לנסות ולהשפיע מבפנים.

השוו את הערכים שהסכמתם עליהם לאלה שאותם הציע ד"ר פולקמן.

האם חתירה לאחדות בתוך קבוצה מסוימת דתית או אתנית עלולה לפגוע באחדות בינה לבין הקבוצות האחרות במדינה? מדוע?

הצירוף "חיים משותפים" נקשר אצל רובנו עם אמירות, כמו "תרומה הדדית", "נתינה", "פתיחות", "שייכות", "סובלנות", "רב-תרבותיות", "היכרות", "כבוד האדם", "שונות", "שוויון", "זכויות", "חובות", "יצירה ופיתוח" וכדומה.

נסו להוסיף מונחים לרשימה זו.

כל אלה הם ניגודים של גזענות, דעה קדומה, סטריאוטיפים ואפליה ואמצעים להכחדתם.

133 חגי פולקמן הוא פיסיקאי וד"ר לפילוסופיה המתמחה בחכמת ההמונים.

פולקמן, ח' (2014). מרחב של אחדות ולא אחדות.

<https://www.youtube.com/watch?v=FCGONbGUqd8&feature=youtu.be>

חיים משותפים הם מצב שבו כל אחד וכולם ביחד נרתמים למען טיפוחה של החברה בישראל, המשך בניינה וחזקתה ומימוש החזון של היותה חברה מופת הראויה לבניה ולבנותיה ללא הבדל דת, מוצא, מין, מעמד, רוב ומיעוט ועוד. חיים משותפים מבוססים על אינטגרציה אזרחית – שילוב אלמנטים של מדיניות רב-תרבותית עם יצירת זהות אזרחית משותפת הכוללת, בצד השמירה על הזהות והייחודיות של כל קבוצה, קיומם של מכנה ערכי משותף, שפה אזרחית משותפת ואתוס משותף.

בכוחם לחבר את כל המגזרים יחד במדינת ישראל.

ניתן לראות בניהול חיים משותפים אמצעי להגשמת אחדות בחברה וגם ביטוי לה.

גזענות מוגדרת במילון ספיר¹³³ כך: "ההשקפה כי קיימים גזעי אדם עליונים מול גזעי אדם נחותים". בסעיף הראשון לאמנה של האומות המאוחדות לביעור אפליה גזעית¹³⁴ מוגדרת גזענות כ "כל הבחנה, הוצאה מן הכלל, הגבלה או העדפה המיוסדות על נימוקי גזע, צבע, ייחוס משפחתי, מוצא לאומי או אתני, שמגמתם או תוצאתם יש בהן כדי לסכל את ההכרה, ההנאה והשימוש או לפגום בהכרה, בהנאה או בשימוש, על בסיס שווה של זכויות האדם וחירויות היסוד בחיים המדיניים, הכלכליים, החברתיים, התרבותיים או בכל תחום אחר בחיי הציבור".

לפי חוק העונשין, התשל"ז-1977¹³⁵ סימן א'1: הסתה לגזענות, לאלימות או לטרור (תיקון: תשס"ב) בסעיף 144א. (תיקון: תשמ"ו, תשנ"ח) ההגדרה ל"גזענות" היא "רדיפה, השפלה, ביזוי, גילוי איבה, עוינות או אלימות, או גרימת מדנים כלפי ציבור או חלקים של האוכלוסייה, והכול בשל צבע או השתייכות לגזע או למוצא לאומי-אתני".

שופט בית המשפט העליון אליהו מצא¹³⁶ קבע "גזענות" שוב אינה רק הדבקות בתורת הגזע (racialism) הידועה לשמצה. 'גזענות' היא כל שנאת חנם של זר בשל היותו זר, על רקע שונות גזעית או לאומית-אתנית. שנאה זו מהווה חולי חברתי שימיו כימי עולם". זאת למרות שלמעשה, כפי שאמר הסופר וחתן פרס נובל אלי ויזל¹³⁷, "אין גזע אנושי עליון; אין אמונה דתית נחותה. כל השיפוטיות הקיבוציים (הקולקטיביים) רעים. רק גזענים עושים אותם". גזענות מהווה מכשול לאחדות ולחיים משותפים בחברה מרובת קבוצות ותרבויות.

133 אבניאון, א'. (עורך ראשי) (1998). שם.

134 אמנת האו"ם בדבר ביעור כל הצורות של אפליה גזעית. משרד המשפטים. 1965.

<https://www.justice.gov.il/Units/AntiRacism/Pages/UNConvention.aspx>

135 חוק העונשין, התשל"ז - 1977. https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/073_002.htm

136 בע"פ 281/95 אלבנה נגד מדינת ישראל, פ"ד ב (5) 221, בעמ' - 256-267.

137 אלי ויזל (1928 - 2016), אינטלקטואל וסופר יהודי ניצול השואה, חתן פרס נובל לשלום. עסק בפעילויות חינוכיות להנצחת זכר השואה, מניעת התרחשויות שנית ובפעילות נגד גזענות באשר היא.

פעולות ותהליכים להצמחת אחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בחברה בישראל:

להלן פירוט של פעולות ותהליכים שעשויים להצמיח אחדות וחיים משותפים בין הפרטים והקבוצות המרכיבים את החברה בישראל, למנוע פירוד ואיבה ביניהם ולצמצם או אף להכחיד גזענות, דעה קדומה, סטריאוטיפים ואפליה¹³⁸:

« שינוי אקלים חברתי-תרבותי

שינוי תרבותי הוא תהליך מתמשך. להשגתו נדרשת שותפות של גורמים רבים:

< הירתמות של מובילי דעת קהל, פוליטיקאים, אנשי חינוך, מנהיגים דתיים וגורמי חוק ואכיפה להעברת מסרים ברורים השוללים כל צורה של דעה קדומה, סטריאוטיפים ואפליה שליליים.

< עידוד פעולות מכוונות לטיפוח אחדות וחיים משותפים¹³⁹ והצגה שוטפת של דוגמאות מוצלחות לכך¹⁴¹.

כך לדוגמה נשיא המדינה, ראובן ריבלין, מוביל את המהלך של "תקווה ישראלית" הכולל פעולות לרתימת כל מרכיבי החברה בישראל על כל גווניה למען אחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

דוגמה נוספת היא "יום האחדות" בסימן אחדות מתוך שונות¹⁴² שצוין במערכת החינוך בשנת תשע"ה ו"שנת האחדות" שנקבעה במערכת החינוך לשנת תשע"ט.

138 הפעולות שצוינו אינן מופיעות בסדר חשיבות מסוים. הן בעלות חשיבות מצטברת.

139 ראו לדוגמה התכנית "לחיות בארץ הקודש להכיר ולכבד" שפותחה על ידי מטח בשיתוף האיחוד האירופי:

<http://school.kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=77752>

<http://school.kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=20791960#1.2330.6.default>

140 ראו לדוגמה את האתר *פרויקט אנשים ישראלי* - המדריך לחברה הישראלית המציג מידע על החברה בישראל. <http://peopleil.org>

<https://www.neaman.org.il/People-Israel-Project-Guide-Israeli-Society-peopleil-org-HEB>

141 ראו לדוגמה את *חיים משותפים* מאגר תוכן שימושי העוסק במרחב המשותף יהודים וערבים שיזמה קרן קטקו אייל:

<http://dialogtogether.com/%D7%90%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA-%D7%A7%D7%A8%D7%9F-%D7%A7%D7%98%D7%A7%D7%95-%D7%90%D7%99%D7%99%D7%9C%D7%99>

142 משרד החינוך (2015, מאי). "יום האחדות" בסימן אחדות מתוך שונות. חוזר מנכ"ל תשע"ה/9, י"ד באייר התשע"ה, 03 במאי 2015.

<http://edu.gov.il/owlHeb/Tichon/MiktuotTchumilimud/holidays-and-special-days/Pages/Unity-Day.aspx>

להלן שתי דוגמאות לפעולות שהתבצעו בשנת 2018 במסגרת "תקווה ישראלית":

א. "יום במקום": ברוח נאום הנשיא ראובן ריבלין ו"תקווה ישראלית" התקיים מידם שבו במשך יום אחד התקיימו מאות חילופים בין בעלי תפקידים דומים אך מ"שבטים שונים" בחברה הישראלית, חילונים, ערבים, חרדים ודתיים.¹⁴⁴

ב. "מסע תקווה ישראלית בחינוך": המסע הוא מהלך רחב בקרב צוותי החינוך בישראל, להעמקת ההיכרות שלהם עם החברה הישראלית, ולרתימתם לעשייה המקדמת שותפות בין הדורמים השונים במערכת החינוך נוכח המציאות הישראלית המשתנה.¹⁴⁵

הציעו רעיונות למיזמים נוספים שיקדמו אחדות וחיים משותפים בישראל.

< הימנעות מכל שימוש בסטריאוטיפים שליליים ומתייגים בפרסום, בספרי לימוד (זלמנסון לוי, 2015)¹⁴⁵ ובמדיה לצורחיה.

< חינוך לחשיבה ולצריכה ביקורתית של חומרי הוראה-למידה.

143 שותפויות אדמונד דה רוטשילד - הזרוע החברתית של קרן אדמונד דה רוטשילד, הוקמה בשנת 2016, ופועלת לצמצום פערים בחברה הישראלית ולמתן הזדמנויות לצעירים מהפריפריה הגיאוגרפית. העמותה הוקמה על מנת ליצור בית אחד לתכניות מנהיגות. [/http://rothschildcp.com/%D7%9E%D7%99-%D7%90%D7%A0%D7%97%D7%A0%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%90-%D7%94%D7%A0%D7%A9%D7%99%D7%90-%D7%A8%D7%99%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%9F](http://rothschildcp.com/%D7%9E%D7%99-%D7%90%D7%A0%D7%97%D7%A0%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%90-%D7%94%D7%A0%D7%A9%D7%99%D7%90-%D7%A8%D7%99%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%9F) "יום במקום" - <http://rothschildcp.com/shagrir-hodaa/%D7%A0%D7%90%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%A0%D7%A9%D7%99%D7%90-%D7%A8%D7%99%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%9F>

144 "מסע תקווה ישראלית בחינוך" מופעל על ידי "לחיות יחד" המרכז לשותפות חברתית חדשה בישראל ונטילים בו חלק בית הנשיא, משרד החינוך ופורום דב לאוטמן. <http://livingtogether.org.il/project/%D7%9B%D7%95%D7%AA%D7%A8%D7%AA-%D7%94%D7%A4%D7%A8%D7%95%D7%99%D7%A7%D7%98-2>

145 גליה זלמנסון לוי היא מרצה בסמינר הקיבוצים ומנהלת שותפה במרכז לפדגוגיה ביקורתית פמיניסטית. זלמנסון לוי, ג' (2015). Y=X. הוראת מתמטיקה כהזדמנות לחינוך לערך השוויון. בתוך *שיעור לחיים חינוך נגד זעזועת מהגן ועד החינוך*. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/08/book-full-version.pdf>

< ניטור נתונים על תופעות של גזענות, אפליה ופגיעה בזכויות אדם הן ברמת הפרט והן ברמה המוסדית והצגת פניה המכוערות וההרסניות של הגזענות, מצד אחד, ודיווח על פעולות מתקנות והצלחות, מהצד האחר.

« הפעלת תהליכים לשינוי עמדות למען אחדות וחיים משותפים במדינת ישראל מהצד האחד, ולהכחדת דעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים וגזענות מהצד האחר

מדד יחסי ערבים-יהודים (סמוחה, 2016)¹⁴⁶ מלמד שיש גם קשר בין דעות קדומות רבות בין הקבוצות לבין הזהות הדתית והאתנית של המחזיקים בהן. בדומה לכך מזהיר הרפז (2014):¹⁴⁷ "עמדה גזענית קשורה לזהות, ולכן אי אפשר להחליף אותה בקלות; לזהותו של הגזען יש לגשת בהתחשבות ובזהירות". לכן הוא מציע להימנע מהטפה, רציניליזציה וכדומה, ובמקום זאת לגלות כלפי הגזען הקשבה, נכונות לברר ולהבין את מניעיו תוך כדי גילוי אמפתיה, ובהדרגה לסייע לו להחליף את העמדה הזהותית הגזענית שלו בעמדה זהותית ביקורתית, ספקנית, סובלנית וכדומה¹⁴⁸.

« הוקרת שונות וייחודיות וטיפוח רב-תרבותיות ולא רק סובלנות

"תרבות הפוחדת ממתקפת חתולו של השכן היא תרבות של עכברים." (ניצאר קבאני)¹⁴⁹

במרבית המדינות מורכבת החברה האנושית מפסיפס עשיר של פרטים וקבוצות השונים זה מזה ואלה מאלה במראה החיצוני ובגיל, במאפיינים של השתייכות אתנית, דתית ומגדרית ובתפיסות עולם (הבדלי דת, אמונה, אידיאולוגיה, ערכים וכדומה).

כדי להבטיח קיום משותף לאורך זמן וברווחה של חברות אלה, חיוני לטפח רב-תרבותיות, ולא רק שאנשים וקבוצות יהיו סובלניים כלפי דעות ואורחות חיים של האחר והשונים מהם.

146 סמי סמוחה הוא סוציולוג ישראלי ביקורתי, פרופסור בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה, וחתן פרס ישראל לסוציולוגיה. הוא מתמחה ביחסים אתניים.

סמוחה, ס' (2016). *ישראליות משותפת ומתוחמת*. המכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה. <https://www.idc.ac.il/he/research/ips/Documents/publication/4/SammySmoocha.pdf>

147 יורם הרפז הוא מרצה לחינוך במכללה האקדמית בית ברל. שימש כעמית בבית ספר מנדל למנהיגות חינוכית ומנהל, מנהל התוכנית "הוראה ולמידה בקהילת חשיבה" במכון ברנקו וייס. הרפז, י' (2014, דצמבר). גזענות, זהות וחינוך. *הד החינוך* פ"ט(2), 20-25.

148 ראו את הסרט "אוהד שרוף". הסרט מתאר כיצד הפך דודי מזרחי מראשי "לה-פמיליה" למרצה נגד גזענות. <https://www.youtube.com/watch?v=q0KMISmvWSM>

149 ניצאר תאופיק קבאני (1923-1998) היה משורר, מוציא לאור ודיפלומט סורי, נחשב לאחד מגדולי המשוררים הערבים בתקופה המודרנית.

ההגדרה המילונית של סובלנות היא "מתן זכות להחזיק במנהגיהם או בדעותיהם, חוסר קנאות, טולרנטיות".¹⁵⁰ ואולם אין במתן הזכות משום הסכמה עם הדעות הללו, אלא יש בו השלמה עם הזכות להחזיק בהן או כדברי האמירה המיוחסת לוולטר, הפילוסוף הצרפתי בן המאה ה-18: "אני מוכן למסור את נפשי כדי שתשמיע את דעתך אף על פי שאני חולק עליה לחלוטין".

אבי שגיא (1999)¹⁵¹ טען כי "הסובלנות היא עמדה פרדוקסלית: יש בה גם דחייה של העמדה הנסבלת, ראייתה כשקרית ומגונה, אך גם נכונות לסובלה ולהימנע מהפעלת אמצעים לביטולה". נראה כי הסובלנות היא עמדה מתנשאת של הסובלן כלפי אלה שהוא מגלה סובלנות בהתייחס אליהם.

החברה הישראלית היא חברה מרובת תרבויות וגוונים. היא קולטת עלייה מארצות מוצא שונות, ויש בה ערבים בני תמות שונות ויהודים וערבים בני גוונים דתיים שונים (כגון יהודים חילוניים, יהודים דתיים, יהודים חרדים). טיפוח סובלנות הכרחי, אך אינו מספיק. דרוש טיפוח של רב-תרבותיות. רב-תרבותיות היא עמדה לפיה זהות היחיד וזהות החברה מעוצבות בתהליך דינמי מתמיד על ידי דיאלוג בין כל מרכיבי החברה.

עמדה זו רואה בשונות וייחודיות ערך ולא איום ומכירה בנרטיב ההיסטורי-תרבותי של כל אחת מהקבוצות ובערכן הפנימי של כל אחת מהתרבויות המרכיבות את החברה ומייחסת חשיבות לדיאלוג ביניהן מתוך פתיחות, הכרה, וכבוד הדדיים מלאים ללא תנאי.¹⁵²

"הגישה הרב-תרבותית מתייחסת בחיוב לריבוי התרבויות בחברה ולשונות התרבותית הקיימת בה ומטפחת כבוד הדדי, שוויון וסימטריה בין הקבוצות-התרבותיות השונות. הייחוד של כל קבוצה נשמר בצד אינטראקציה והשפעה בין התרבויות השונות", כדברי שפירא.¹⁵³

150 אבניאן, א' (עורך ראשי). (1998). שם.

151 אבי שגיא הוא ראש התוכנית ללימודי פרשנות ותרבות, המחלקה לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן ועמית מחקר בכיר במכון שלום הרטמן, ירושלים.

שגיא, א' (1999). עין טובה - דו-שיח ופולמוס בתרבות ישראל, ספר היוכל לטובה אילן. הוצאת הקיבוץ המאוחד בע"מ ונאמני תורה ועבודה 1999.

152 להרחבה ראו את מאמרו של ד"ר ישעיהו תדמור "עקרונות בחינוך לגישה רב-תרבותית". מבט - מודעות בחברה רב-תרבותית. ישעיהו תדמור הוא פרופסור לחינוך ויו"ר "התנועה להעצמת הרוח בחינוך". לשעבר מנהל בית הספר הריאלי בחיפה.

153 נועה שפירא מנהלת פרויקטים במחלקה לאזרחות במטח, ואחראית על מדור חינוך אזרחי וחינוך לחיים משותפים. שפירא, נ'. רב-תרבותיות. הספרייה הווירטואלית של מטח. <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=19034>

רב-תרבותיות מכירה בזכותן של הקבוצות השונות בחברה לטפח את תרבותן וייחודיותן. כיצד מבטיחים, לדעתכם, שרב-תרבותיות לא תהפוך לכלי המכשיר הדרה ואפליה (לדוגמה: הדרת נשים במרחב הציבורי ומניעת לימודי ליבה על ידי החברה החרדית; קיום ועדות קבלה לשכונות או ישובים ועל ידי כך יצירת מיון לפי צבע, מוצא, העדפה מינית או דת ואורח חיים וכיוב')?

גבזון ובבלפור מציינות (2005)¹⁵⁴ כי "במדינת ישראל בפועל יש מידה רבה של הכרה בחירויות של מיעוטים לשמר את תרבותם הנפרדת". הדבר בא לידי ביטוי בדרכים הבאות:

- < חינוך נפרד (ממלכתי עברי וערבי, ממלכתי דתי, חרדי)
 - < ההכרה במעמד המיוחד של השפה הערבית
 - < ההכרה באוטונומיה דתית ובמונופולין דתי בענייני המעמד האישי
 - < אפשרויות לחיים בסביבת מגורים שתשקף את התרבות השונה של הקבוצות השונות
 - < החירות של קבוצות להקים באופן עצמאי גופים שיטפלו בענייניהן, כגון ועדת המעקב וראשי המועצות אצל הערבים, מועצות גדולי התורה ובד"צים אצל החרדים
 - < אפשרויות ל"מגזר שלישי" מפותח בקבוצות מיעוט שונות
- אומנם ה"הכרה בחירויות המיעוטים לשמר את תרבותם הנפרדת" עלולה לחזק בידול והסתגרות של כל קבוצה ולהגביר את הזרות בין הקבוצות השונות. אך יש בה גם יתרונות רבי משמעות אם היא נבנית באופן מושכל.
- פרופסור אבי שגיא (1999)¹⁵⁵ ציין את היתרונות שעשויים לצמוח מביסוסה של ישראל כחברה רב-תרבותית המשוחררת "מתפיסת האחר כדמון" ואשר בה האחר "פוסק מלהיות זר ושונה בלבד".

154 גבזון, ר' ובבלפור, ט' (2005). חומר רקע לדין זכויות קיבוציות של מיעוטים מוגש לוועדת החוקה של הכנסת במסגרת חוקה בהסכמה רחבה.

155 שגיא, א' (1999). שם.

היתרונות הם: האחר "ועולמו נעשים גורמים בעלי חשיבות מכרעת ליחיד או לחברה"; מתפתחים דיאלוג בין יחידים או חברות והאחר ונרקמים יחסים פוריים ביניהם.

לדעת פרופסור גביזון (2002) "את השילוב המיוחד בין התרבויות, המסורות והזהויות השונות, יצטרכו תושביה של המדינה לפתח מתוך רגישות והוגנות. כל אחת מן הקבוצות צריכה 'להרגיש בבית' במדינתה, אבל עליה להכיר בכך שאין לה הרשות והזכות לכפות על הקבוצות האחרות את דרכה ואת אורחות חייה."¹⁵⁶

« עידוד יחסי שיתוף ושותפות במקום תחרות בין קבוצות

נשיא המדינה ראובן ריבלין (2015) תיאר את החברה בישראל במילים הבאות: "שבט, שבט, שבט, שבט. באופן דומה, לכל שבט – מדורת השבט התקשורתית שלו, העיתונים שאותם הוא קורא, ערוצי הטלוויזיה שבהם הוא צופה. כך לכל שבט גם ערים משלו: תל אביב – היא עיר של שבט כפי שאום אל פאחם היא עיר של שבט. כך גם אפרת ובני ברק – מהוות כל אחת עיר של שבט אחר.

במדינת ישראל המערכות היסודיות המעצבות תודעה הן שבטיות ונפרדות, וכך גם כנראה יישארו."¹⁵⁷ מציאות זו טומנת בחובה סכנת התפוררות של החברה בישראל. כדי למנוע את הסכנה יש להבטיח שכל קבוצה לא תחשוש ש"ציפור נפשה" תיפגע, מצד אחד, ומהצד האחר יש לפעול לצמצום תחרות ומתח בין קבוצות; זאת על ידי יצירת ממשקים מגוונים הדורשים שיתוף פעולה ביניהן ובין חבריהן ותרומה של כל אחת מהן להשגת מטרות משותפות מוסכמות. לדעת סמוחה (2016)¹⁵⁸ היסודות לחיים משותפים קיימים כבר במה שהוא מכנה "הישראליות המשותפת המתוחמת". זו כוללת את אבני התשתית המרכזיות הבאות: פלורליזם תרבותי – דתי, דמוקרטיה, מדינת-רווחה, דפוסי חשיבה והתנהגות אופייניים, רעיון חלוקת הארץ, הצביון היהודי של המדינה והשפה העברית.

הישראליות המשותפת מתוחמת לפי סמוחה "מכיוון שתחושת האזרחות הישראלית חלשה מתחושת השייכות לדת וללאום אצל כל קבוצות האוכלוסייה", יש לפעול לחיזוק תחושת האזרחות הישראלית.

156 גביזון, ר' (2002). המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה. *תכלת גיליון 13*. דעת אתר לימודי יהדות ורוח.

157 ריבלין, ר' (2015). דברי נשיא המדינה בכנס הרצליה לקראת שנה לכהונתו. כנס הרצליה.

http://www.president.gov.il/ThePresident/Speeches/Pages/news_070615_01.aspx

158 סמוחה, ס' (2016, פברואר). *ישראליות משותפת ומתוחמת*. המכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה.

<https://www.idc.ac.il/en/schools/government/research/Documents/israel-together.pdf>

הצעדים העיקריים שסמוחה מציין כחיוניים לשם כך הם:

- < חיזוק דמוקרטיה מהותנית, המגינה על כבוד האדם וחירותו אף במחיר הגבלת כוחו של השלטון
- < גבולות קבע למדינה כדי שיהיה ברור מיהו ישראלי ומיהו לא ישראלי
- < השקעות גדולות לצמצום העוני במגזר החרדי ובמגזר הערבי, להקטנת אי-השוויון הכלכלי-חברתי ולהרחבת ההזדמנויות לניידות חברתית
- < למידה של לימודי ליבה במוסדות החינוך החרדיים
- < שלטון מחוזי שהמדינה תאציל לו סמכויות וחלק מתקציביה. מסגרת שלטון זו תאפשר לחרדים ולערבים יותר שוויון ושיתוף בשלטון בניהול החיים האזרחיים
- < מפגשים יזומים מלווים בפעילות משותפת רצינית של בני נוער ומבוגרים בין בני הקבוצות השונות בחברה הישראלית¹⁵⁹
- < מסגרות משותפות כמו ערים ושכונות מעורבות חדשות ובתי ספר דו לשוניים שיאפשרו לערבי וליהודי החפצים בכך לקיים יחסים משמעותיים ביניהם¹⁶⁰
- < פעולה יזומה ומכוונת של המדינה למניעת אפליה והדרה כדי לצמצם את הפגיעה בכבוד האדם ולאפשר השתלבות לאזרחים הערבים שמעוניינים בכך. זאת יש לעשות באמצעות אכיפת חוקי אי-אפליה ועל ידי חינוך לערכים הומניסטיים ודמוקרטיים, לאזרחות שווה ולישראליות משותפת
- < יום חג ממלכתי משותף לכל המגזרים והקבוצות לציון דו-קיום.

159 על כך במערכת החינוך ראו בפרק ד'.

160 על כך במערכת החינוך ראו בפרק ד'.

דוגמה: דו"ח של המרכז הרפורמי לדת ומדינה מצא כי מערכת הבריאות מאפשרת לאזרחים ערבים להשתלב ולהתקדם לתפקידים בכירים, ... עוד עולה מהדו"ח כי במוסדות הבריאות שוררים הערכה הדדית, קשרי עבודה טובים ואף קשרי חברות הנובעים מההיכרות האישית ומשעות העבודה המשותפות הרבות...המערכת המשותפת והשוויונית המאפשרת היכרות והסרת מחיצות וכן קיומה של מטרה משותפת נעלה – טיפול בחולים¹⁶².

« העמדת מידע אמין על הקבוצות השונות בחברה וקיום מגעים חיוניים ביניהן מלווים בהתערבות חינוכית

מדד יחסי ערבים-יהודים (סמוחה, 2013)¹⁶² מלמד שדעות קדומות רבות בין הקבוצות מקורן בחוסר מידע ובנתונים שגויים וכן באינטראקציות שליליות אישיות בין חבריהן.

מחקר שנערך בפקולטה לניהול באוניברסיטת תל-אביב מרמז גם כי ניתן להשפיע על מידת הגזענות בקלות יחסית, על ידי הצגת מחקרים מדעיים הסותרים אותה (Tadmor ואח'. 2013)¹⁶³.

לכאורה, מידע זה אמור היה להוביל אותנו למסקנה שמתן מידע מדויק או חוויות חיוביות של מפגש יחזקו מניעת דעות קדומות וסטריאוטיפים. אלא שמחקרם של הרפז וירון (2015)¹⁶⁴ ומחקרה של קרניאלי (2005)¹⁶⁵ מלמדים כי אינטראקציות בין ילדים ובני נוער ממוצא מזרחי וממוצא אשכנזי בבתי הספר העל יסודיים שבהם התקיימו המחקרים, לא מנעו הטיה של דעה קדומה וסטריאוטיפים בין הקבוצות, אלא אף חיזקו אותן. נראה שיש הכרח בהתערבות חינוכית מושכלת ומעמיקה כדי למנוע תופעות אלה גם בקרב תת קבוצות בתוך קבוצת הפנים, אשכנזים ומזרחים, עולים וותיקים, ולא רק בין קבוצות חוץ כמו יהודים וערבים.

161 דו"ח רפואה שלמה של המרכז הרפורמי לדת ומדינה. <http://www.datumedina.org.il>

162 סמוחה, ס' (2013). לא שוברים את הכלים. מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013.

163 Tadmor, C.T., Chao, M.M., Hong, Y-y., & Polzer, J.T. (2013). Not just for stereotyping anymore: Racial essentialism reduces domain-general creativity. *Psychological Science*, 24, 99-105

164 הרפז, י' וירון, ע' (2015). תמונות מחיי בית הספר. הוצאת הקיבוץ המאוחד וספריית פועלים.

165 מירה קרניאלי היא אנתרופולוגית חינוכית ומרצה בכירה באורנים – המכללה האקדמית לחינוך, התנועה הקיבוצית. קרניאלי, מ' (2005). המורה, שלא תנידי שאנחנו דפוקים. הוצאת כליל ומכון מופ"ת.

על כך כתבה שרת המשפטים¹⁷²: "המאבק בגזענות בכלל ובגזענות הממסדית בפרט, היא סוגיה מורכבת המצריכה גישה משולבת של העלאת מודעות לנזק שבקיומה לחברה, לצד טיפול בתלונות פרטניות בנושא זה".

האם תוכלו לתת דוגמאות מדיווחים בתקשורת לכך שהצדק גם נעשה וגם נראה?

יישום ערך השוויון על היבטיו השונים עשוי להעביר מסר נורמטיבי לגבי היבטים שונים של כיבוד זכויות של פרטים וקבוצות מרקעים שונים, כפי שאמר נשיא המדינה ראובן ריבלין בנאומו בכנס הרצלייה 2016 בזו הלשון: "...הוגנות ושוויון, המבטיחים שאף אזרח אינו מופלה לרעה, או לטובה, מתוקף השתייכותו המגזרית... יהיה עלינו להבטיח חלום ישראלי נגיש שאותו יוכלו להגשים כל צעיר וצעירה, שייבחנו אך ורק על פי כישורם, ולא על פי מוצאם". לאור זאת ייחדנו בהמשך סעיף מיוחד לנושא קידום השוויון.

« ייזום פעולות על ידי ארגונים וחברה אזרחית המקדמות אחדות וחיים משותפים והמונעות אפליה וגזענות ופגיעה בזכויות אדם.

בישראל פועלים ארגונים רבים למען זכויות האדם, קידום השוויון, צמצום פערים וביעור הגזענות. הם אוספים נתונים ומפרסמים דו"חות על מצב החברה בישראל בכלל ובנושא אפליה וגזענות בפרט; רותמים גורמים בממשלה וחברי כנסת; יוזמים חקיקה ופנייה לבתי המשפט ופעולות הסברה וחינוך.

האם תוכלו לתת דוגמאות מתוך דיווחים בתקשורת על פעולות של ארגונים והחברה האזרחית למניעת אפליה וגזענות ופגיעה בזכויות אדם?

172 היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות משרד המשפטים דו"ח פעילות ראשון פברואר 2017 – פברואר 2018.

https://www.gov.il/BlobFolder/reports/report_racism/he/FirstAccessibleActivityReport.pdf

« מימוש ערך השוויון

“כל בני האדם ברואים בצלם אלוהים,
כל בני האדם, כולם.
ואין טובים יותר ואין שווים יותר וחביבים יותר,
כי כל בני האדם ברואים
בצלם אלוהים, בצלם אדם”

מבקשות מילות התפילה “צלם אדם” שכתב דן אלמגור (1988).¹⁷³
או כדברי הפתגם הערבי: “אנשים שווים כמו שיני מסרק” (الناس سواسية كأَسنان المشط الواحد).
במילון ספיר מוגדר **שוויון** “דמיון בכול, דמיון גמור, העדר כל הבדל”, ושוויון זכויות מוגדר “זכויות שוות, אותן הזכויות
(לכל האזרחים, לגברים ולנשים וכדומה)”¹⁷⁴.
“שוויון ואפליה הם שני צדדים של אותו מטבע; איסור לנהוג באפליה הוא, הלכה למעשה, חיוב לנהוג בשוויון”, הגדירו
השופט זמיר וסובל (תש”ס).¹⁷⁵ אולם כאשר מדובר בקבוצות מוחלשות אי-אפליה אינה מספיקת ולעיתים נדרשת
העדפה מתקנת¹⁷⁶ ואף השוואה על ידי הורדה כלפי מטה (הראל בן-שחר, 2017).¹⁷⁷
ערך השוויון מבוסס על האמונה כי כל בני האדם אומנם אינם זהים ויש ביניהם שונות, אך הם שווים מעצם היותם בני
אדם. כך נאמר בסעיף 1 של ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם: “כל בני האדם נולדו חופשיים ושווים במעמד
ובזכויותיהם...”¹⁷⁸ ומגילת העצמאות הוצהר כי “מדינת ישראל... תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה,

173 https://www.nomorelyrics.net/il/rpy_qdywzvn/clm_adm-lyrics.html

174 אבניאון, א' (עורך ראשי) (1998). שם.

175 זמיר, י' וסובל, מ' (תש”ס). השוויון בפני החוק. משפט וממשל ה'. [http://weblaw.haifa.ac.il/he/Journals/LawGov/Volume5A/%D7%9B%D7%A8%D7%A9%20%D7%94\(1\)%20%D7%99%D7%A6%D7%97%D7%A7%20%D7%96%D7%9E%D7%99%D7%A8%20%D7%95%D7%9E%D7%A9%D7%94%20%D7%A1%D7%95%D7%91%D7%9C%20%D7%94%D7%A9%D7%95%D7%95%D7%99%D7%95%D7%9F%20%D7%91%D7%A4%D7%A0%D7%99%20%D7%94%D7%97%D7%95%D7%A7.pdf](http://weblaw.haifa.ac.il/he/Journals/LawGov/Volume5A/%D7%9B%D7%A8%D7%A9%20%D7%94(1)%20%D7%99%D7%A6%D7%97%D7%A7%20%D7%96%D7%9E%D7%99%D7%A8%20%D7%95%D7%9E%D7%A9%D7%94%20%D7%A1%D7%95%D7%91%D7%9C%20%D7%94%D7%A9%D7%95%D7%95%D7%99%D7%95%D7%9F%20%D7%91%D7%A4%D7%A0%D7%99%20%D7%94%D7%97%D7%95%D7%A7.pdf)

176 זמיר, י' וסובל, מ'. שם.

177 תמי הראל בן שחר היא המנהלת האקדמית של הקליניקות למשפט ושינוי חברתי באוניברסיטת חיפה.

הראל בן שחר, ת' (תשע”ז). השוואה כלפי מטה בחינוך. עיוני משפט מ' (1). אוניברסיטת תל-אביב.

178 <http://humanrights.co.il/TheDeclaration.aspx>

בלי הבדל דת, גזע ומין¹⁷⁹. החשיבות של ערך השוויון כעיקרון משפטי באה לידי ביטוי בחוקות של מדינות, באמנות ובמסמכים בין-לאומיים ובחוקים ופסקי דין בישראל ובמקומות שונים בעולם.

דוגמאות לחוקים בישראל: **חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, התשמ"ח - 1988** אוסר על מעסיק להפלות עובד או מועמד לעבודה מחמת מאפיינים שונים המפורטים בחוק: מין, נטייה מינית, מעמד אישי, היריון, טיפולי פוריות, טיפולי הפריה חוץ-גופית, הורות, גיל, גזע, דת, לאום, ארץ מוצא, מקום מגורים, השקפה, חברות במפלגה ושירות במילואים.

חוק שכר שווה לעובדת ולעובד, התשנ"ו - 1996 נועד לקדם שוויון ולמנוע אפליה בין המינים בכל הנוגע לשכר או לכל גמול אחר בקשר לעבודה.

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח - 1998 בא להגן על כבודו וחירותו של אדם עם מוגבלות, לעגן את זכותו להשתתפות שוויונית ופעילה בחברה בכל תחומי החיים ולתת מענה הולם לצרכיו המיוחדים באופן שיאפשר לו לחיות את חייו בעצמאות מרבית, בכרטיס ובכבוד תוך כדי מיצוי מלוא יכולתו.

חוק להרחבת הייצוג ההולם של בני העדה האתיופית בשירות הציבורי (תיקוני חקיקה) התשע"א - 2011 מרחיב את חובת הייצוג ההולם לבני העדה האתיופית, שכבר קיימת במשרדי ממשלה, לגופים הציבוריים הבאים: חברות ממשלתיות המעסיקות יותר מ-50 עובדים, תאגידים סטטוטוריים, מועצות מקומיות ועיריות¹⁸¹.

בזכות לשוויון כלולים:

- א. **שוויון של כולם בפני החוק:** לכל אדם אותן זכויות וחובות על פי חוק, לכל אדם הזכות להליך הוגן, כלומר הזכות של כל אדם להגנה חוקית מפני פגיעה של הזולת או של מוסדות השלטון ובכלל זה מפני אפליה. גם אנשי השלטון שווים בפני החוק ומחויבים לו.

179 <http://main.knesset.gov.il/About/Occasion/Pages/IndDeclaration.aspx>

180 מאגר החקיקה הלאומי: <http://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/lawhome.aspx>

"כמו כל מדינה מתוקנת, חייבת גם המדינה היהודית לספק לאזרחיה ולתושביה ביטחון ורווחה; כמו כל מדינה מתוקנת, מוטל גם על המדינה היהודית להגן על זכויות אנושיות יסודיות ולשמור על כבוד האדם ועל חירותו; כמו כל מדינה מתוקנת, צריכה המדינה היהודית להיות גם דמוקרטית. דמוקרטיה נותנת לבני האדם את האפשרות ואת הכוח להשתתף באופן פעיל בהחלטות הנוגעות לגורלם, ובכך היא מממשת את 'חירותם החיונית' ומספקת ערובה ראשונה במעלה לכך שהשלטון יפעל עבור העם, בשם העם ועל ידי העם". (גביזון, רות, 2002)¹⁸²

ב. **איסור אפליה** מטעמים של השתייכות לגזע, לקבוצה אתנית, למין, לדת או ללאום. החקיקה נגד אפליה דורשת באופן מפורש הימנעות מפעולות מפלות.

"תפיסות גזעניות מובילות לאפלייתו של אדם כמעט בכל תחומי חייו. אפלייתו של אדם היא תופעה פסולה מיסודה ובלתי חוקית. האפליה הגזענית בפרט ואפליה בכלל, גורמת פגיעה קשה בכבודו של האדם המופלה ומונעת ממנו מימוש זכויותיו באופן שווה בחברה."
(היחידה הממשלתית לתיאום המבאבק בגזענות, 2018)

- ג. **שוויון מדיני**: שוויון הזדמנויות להשתתף בתהליך הפוליטי באמצעות זכות בחירה, זכות להביע דעה, להתאגד ולהיבחר למוסדות השלטון.
- ד. **שוויון תרבותי**: כיבוד השונות החברתית-תרבותית בחברה ומתן זכות לכל קבוצה לנהל חיי חברה ותרבות משלה.

181 גביזון, ר' (2002). המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה. *תכלת גיליון 13*. דעת אתר לימודי יהדות ורוח.

<http://tchelet.org.il/article.php?id=216>

ה. **שוויון חברתי-כלכלי:** השונות הטבעית בין בני אדם מבחינת תחומי עניין והעדפה, הנעה, כישרונות וכישורים וכדומה יוצרת גם הבדלי הכנסה ואפשרויות נידות. אין הכוונה בשוויון החברתי-כלכלי להגיע לאחידות כלכלית, אך השאיפה היא להבטיח שלכל אדם תהיינה אותן ההזדמנויות להתפתח ולהפיק תועלת מכישוריהם האישיים ועל פי שאיפותיהם.

אחת הדרכים החשובות לבדוק אם המדינה מקיימת את ערך השוויון היא באמצעות העיקרון של שוויון ההזדמנויות, כלומר אם המדינה אומנם מעניקה הזדמנויות שוות לכל התושבים באשר הם, ללא כל אפליה, דהיינו אם המדינה מאפשרת להם ללמוד ולרכוש השכלה בעלת ערך, לעבוד, לחיות ברווחה סבירה, להיות שותפים בקבלת ההחלטות בכל מיני נושאים ועוד.

לפי סקר האגודה לזכויות האזרח בישראל (2016)¹⁸³ ... רוב ברור של האזרחים סבור כי מצב השוויון הכללי בישראל טעון שיפור, וזאת כמעט ללא קשר לעמדה הפוליטית: 92% מהשמאל, 77% מהמרכז ו-66% מהימין מסכימים שישראל צריכה לשפר את רמת השוויון בין כלל אזרחיה... למרות התפיסה בקרב הקבוצות הנזכרות לגבי חוויות אפליה, כאשר נשאלו אילו קבוצות יש לקדם דרך יחס מועדף, התשובות הן שונות. כשהמרואיינים התבקשו לחשוב על מדיניות ממשית שנועדה לתקן את אי-השוויון, רוב גדול בחר דווקא לחזק את הקבוצות הנתפסות כמסכנים האמיתיים של החברה הישראלית – אנשים עם מוגבלויות ואנשים החיים בעוני:

« 55% מכלל הציבור בישראל סבורים שיש לתת יחס מועדף לאנשים עם מוגבלויות (57% בקרב היהודים, 45% בקרב הערבים).

« 42% מכלל הציבור בישראל סבורים שיש לתת יחס מועדף לאנשים החיים בעוני (42% בקרב היהודים, 45% בקרב הערבים).

« 54% מהמזרחים בחרו "לקדם" אנשים שחיים בעוני לעומת 38% מהאשכנזים.

182 הציבור בישראל וזכויות האדם 2016: איומים והזדמנויות. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

[/http://www.acri.org.il/campaigns/seker2016](http://www.acri.org.il/campaigns/seker2016)

קיים מיעוט משמעותי ומדאיג שתומך בעמדות הפוכות. המיעוט הזה אינו אקראי, אלא משקף פלגים שונים בתוך החברה. כך למשל:

... 43% מתנגדים לכך שילדי זרים בארץ יקבלו כל מה שמקבלים ילדים ישראלים.

כמעט חמישית האוכלוסייה (18%) תומכת בצמצום בולטות של נשים באירועים ציבוריים כדי להתחשב ברגשות דתיים, (המספר מושפע בעיקר מדתיים לאומיים (37%) ומחרדים (מעל 80%).

כאמור שוויון אין משמעותו אחידות. ואולם כדי להבטיח שלכל אדם תהיינה הזדמנויות להתפתח ולהפיק תועלת מכישוריו האישיים ולממש את שאיפותיו, לעיתים אין די במניעת אפליה ונדרשת התייחסות מבחינה כלפי הקבוצות המוחלשות.

לעיתים כדי להבטיח שוויון נדרשות פעולות נוספות כמו חקיקה סוציאלית ומתן שירותים חברתיים וכן באמצעות העדפה מתקנת ואף השוואה כלפי מטה.

העדפה מתקנת: העדפה מתקנת נועדה לסגור פערים ולהעלות את שיעור הייצוג של קבוצות מטרדה-דהיינו חברי קבוצות מסוימות, כמו נשים, בני מיעוטים, עולים ואנשים עם מוגבלות - במקומות עבודה, בתפקידי מפתח בארגונים ובמוסדות להשכלה גבוהה. לשם כך יש לנקוט בפעולה מכוונת כדי ליצור שוויון בפועל ונבחנים גם התוצאות, ולא רק את התהליכים שיביאו לסגירת הפערים.

פירות הצמיחה חלחלו וממשיכים לחלחל כלפי מעלה יותר מאשר כלפי מטה (סבירסקי וקונור-אטיאס, 2017)¹⁸⁴.

השכר מתחלק באופן לא שוויוני לא רק בין שני המגדרים אלא גם בין קבוצות האוכלוסייה השונות, כלהלן (נתוני 2015):

« שכרם של שכירים אשכנזים ילידי הארץ עמד על 31% מעל לממוצע;

« שכרם של שכירים מזרחים ילידי הארץ עמד על 14% מעל לממוצע;

« שכרם של שכירים ילידי הארץ שהם ילדים ליזמיות חברה העמים היה בגובה השכר הממוצע (1% מעליו);

« שכרם של שכירים ערבים עמד על כשני-שלישים מהשכר הממוצע;

« שכרם של שכירים יוצאי אתיופיה (עולים מאתיופיה וילידי ישראל שהם ילדים של עולים מאתיופיה) עמד על כמחצית השכר הממוצע.

על הקשר בין פערי הכנסה לבין השכלה האזינו להרצאתו של פרופסור דן בן דוד בקישור:

<https://www.youtube.com/watch?v=Yrmtzro1tq0>

ניתן להפעיל מדיניות של העדפה מתקנת בהקשרים שונים: בקבלה למקומות עבודה, בקידום ובמינויים בארגונים או בקבלה למוסדות חינוך. בכל אחד מהקשרים אלה ניתן ליישם מדיניות של העדפה מתקנת באמצעות הפעלה של תוכניות שונות בשלבים שונים של תהליך קבלת ההחלטה: לפני השלב של קבלת ההחלטה, במהלכו או אחרי שהתקבלו החלטות.

183 מרכז אדוה הוא מכון מחקר המתמחה בניטור של מגמות חברתיות וכלכליות ובניתוח של המדיניות הממשלתית אל מול מגמות אלה. מרכז אדוה בוחן את המגמות ואת המדיניות לפי אמות המידה של שוויון וצדק חברתי.

סבירסקי, ש' וקונור-אטיאס, א' (2017). *הדו"ח השנתי של מרכז אדוה*, לשנת 2016. <http://adva.org/he/social-report2016>

כך כתבו השופט זמיר וסובל (תש"ס): "העדפה יכולה להיחשב מחיר שראוי לשלמו כדי לקדם את השוויון".¹⁸⁴ כדי שמדיניות להעדפה מתקנת תצליח ולא תעורר התנגדויות מצד קבוצת הרוב החשה מאוימת מכך שיתרונותיה ייפגעו, יש חשיבות בהסברה ובאימוץ מודלים שאינם מאימים.

במחקר שערך פרופסור אייל גמליאל (2007)¹⁸⁵ מהמחלקה למדעי ההתנהגות במדרשה האקדמית "רופין" בנושא עמדות של ותיקים ושל עולים חדשים לגבי העדפה מתקנת, הוא מצא הבדלים משמעותיים בין העמדות של קבוצות המחקר השונות לגבי העדפה מתקנת המופנית כלפי קבוצות מטרה שונות.

קבוצת הוותיקים ביטאו עמדות חיוביות יותר בהתייחס להעדפה מתקנת המופנית כלפי קבוצות מטרה של עולים מאתיופיה ושל אנשים ממעמד כלכלי חברתי נמוך, אך אוהדת הרבה פחות תוכניות המופנות כלפי עולים חדשים ממדינות חבר העמים לשעבר.

עולים חדשים ממדינות חבר העמים לשעבר ביטאו עמדות חיוביות יותר כלפי קבוצת המטרה שלהם וכלפי קבוצת המטרה של המגיעים ממעמד חברתי כלכלי נמוך, אך אוהדות פחות העדפה מתקנת כלפי קבוצת המטרה של עולים מאתיופיה.

עולים חדשים מאתיופיה ביטאו עמדות האוהדות תוכניות העדפה מתקנת כלפי כל קבוצות המטרה ללא הבחנה ביניהן.¹⁸⁶

וכך אמר בית המשפט בבג"ץ שדולת הנשים הראשון: "...לעיתים יש צורך להפלות בין מי שאינם שווים כדי להגן על החלש או הנזקק, לעודדו ולקדמו. שוויון בין מי שאינם שווים אינו, לעיתים, אלא לעג לרש"¹⁸⁷.

184 זמיר, י' וסובל, מ' (תש"ס). שם.

185 אייל גמליאל הוא פרופסור במדרשה האקדמית רופין, תחומי המחקר המרכזיים שלו הם שיפוט וקבלת החלטות ומדידה והערכה פסיכולוגית וחינוכית.

גמליאל, א' (2007). עמדות של ותיקים ושל עולים חדשים לגבי העדפה מתקנת. המחלקה למדעי ההתנהגות. המרכז האקדמי רופין.

186 בג"ץ 93 / 453 ואח' שדולת הנשים בישראל נ' ממשלת ישראל, כ"ד מה (5) 501.

לאילו קבוצות, לדעתכם, יש להפעיל העדפה מתקנת? מדוע?

השוואה כלפי מטה: יש מצבים שבהם לא ניתן לקדם שוויון על ידי השוואה כלפי מעלה בלבד, דהיינו על ידי מניעת אפליה או/ו על ידי העדפה מתקנת לשיפור מצבן של הקבוצות החלשות, ונדרשת גם השוואה כלפי מטה. "השוואה כלפי מטה מתרחשת כאשר שוויון מושג על-ידי החלשתם של החזקים והורדתם לדרגתם של החלשים" (הראל בן שחר, 2017)¹⁸⁷.

לדברי תמי הראל בן שחר (2017)¹⁸⁹ "על פניו, השוואה כלפי מטה נראית בלתי יעילה, בלתי רציונלית ובלתי מוסרית, כזו המונעת מקנאה גרידא". אך "ישנם מקרים בהם השוואה כלפי מטה הינה מוצדקת ואף הכרחית לשם השגת צדק...".
האם תוכלו לתת דוגמאות להוכחת טענה זו?

לסיכום

ניתן לסכם פרק זה באמירה "כן לאחדות וחיים משותפים! לא לגזענות!".

אחדות וחיים משותפים כוללים רכיבים עיקריים אלה:

« הוקרת שונות וייחודיות וטיפוח רב-תרבותיות

« בניית אמון בין יחידים ובין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל ובינם לבין מוסדות המדינה והרשויות

187 הראל בן שחר, ת' (2017). שם.

188 הראל בן שחר, ת' (2017). שם.

« חיזוק המכנים המשותפים בין כל הקבוצות בחברה במדינת ישראל באמצעות יצירת ישראליות משותפת. ישראליות זו כוללת מחויבות לערכים כמו כבוד האדם וחירותו, הוגנות, צדק ושוויון וכן מחויבות למטרות משותפות מוסכמות, כמו חוסן חברתי, כלכלי ומדיני ופעולה להשגתן.

גזענות היא איום רב-עוצמה על אחדות וחיים משותפים וגורם להתפוררות חברתית ופילוג. גזענות מורכבת מדעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים בין קבוצות וכוללת נכונות או ביצוע הלכה למעשה של מעשי אפליה ופגיעה שונים בקורבנותיה, בני קבוצת המיעוט בדרך כלל. זהו נגע חברתי העלול להרוס כל חברה שבה הוא מתפשט. פסיכולוגים, סוציולוגים, חוקרי מוח ואנשי חוק ומשפט עמדו על היבטיה השונים של הגזענות וזיהו גורמי רקע וגורמים מתווכים. מניעת הגזענות וכינון אחדות וחיים משותפים הם משימה מתמשכת רב-מערכתית הדורשת שותפות והשתתפות הן של חברי קבוצת הרוב והן של חברי קבוצת המיעוט.

בדו"ח ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לאזרחים ישראלים באוקטובר 2000,¹⁸⁹ בדו"ח הוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל.¹⁹⁰ 2009, בדו"ח מבקר המדינה חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות.¹⁹¹ 2016, בדו"ח מבקר המדינה להסדרת התיישבות הבדואים בנגב.

2016¹⁹² ובדו"ח הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה,¹⁹³ 2016 – מוצגות המלצות ברמה הלאומית להבטחת חיים משותפים ושוויון בין כל אזרחי המדינה.

אנו נתמקד בפרק ד' בהיבט של החינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בבית הספר היסודי.

189 ועדת אור (2003). דו"ח ועדת חקירה ממלכתית לבירור התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים בחודש אוקטובר 2000.

190 סלומון, ג' ועיסאווי, מ' (2009), ספטמבר. דו"ח הוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל.

<http://commonground.cet.ac.il/ShowItem.aspx?itemId=706&itemState=VIEW&language=HEB&itemType=1>

191 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016). חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות. דו"ח ביקורת מיוחד 003-2016. ירושלים.

<http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/545.aspx>

192 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016). דו"ח מבקר המדינה להסדרת התיישבות הבדואים בנגב.

https://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Report_537/c32f0461-d6b1-4d43-8fe1-2828c0d429a3/220-bedouin.pdf

193 משרד המשפטים (2016). דו"ח הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה.

<https://www.justice.gov.il/Publications/Articles/Pages/PalmorRacismEradicationReport2016.aspx>

פרק

ד

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בבית הספר היסודי

פרק ד':

חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בבית הספר היסודי

קשה להפריז בחשיבותו של החינוך ובמקומה המרכזי של מערכת החינוך במיגור השנאה והגזענות, תוך חתירה לחיים משותפים בחברה הישראלית המקוטבת.

(דו"ח מבקר המדינה חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, 2016).¹⁹⁴

אנשים אינם נולדים גזענים (גור זיו, 2015)¹⁹⁵, מצד אחד, ולאנשי חינוך יש תפקיד חשוב במניעת גזענות ובהגנה על קורבנותיה, מהצד האחר (מיכאל, 2015)¹⁹⁶. יתר על כן, נראה כי יש הסכמה רחבה בקרב העוסקים בנושא שהתרומה של מערכת החינוך בכלל ושל המחנכים כאחרים משמעותיים בפרט, חיונית לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בחברה כתנאים הכרחיים לחוסנה של המדינה (וקסלר, 2015)¹⁹⁷.

האם בכוחו של חינוך להשפיע על מערכות פוליטיות כדי לקדם חיים משותפים ולמנוע גזענות בין אזרחי המדינה? כיצד?

194 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות. דו"ח ביקורת מיוחד 003-2016.

ירושלים: אלול התשע"ו, ספטמבר 2. <http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/545.aspx>

195 גור זיו, ח' (2015). נגד גזענות: העצמת ילדים/ות בגיל הרך. בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/Against-Racism-Empowering-young-children.pdf>

דיין, א' (2014, דצמבר). "התשתית לגזענות מונחת בגיל הרך", שיחה עם פרופ' יונה טייכמן. *הד החינוך*, כ"ט(2), 30-32.

196 סמי מיכאל הוא סופר עתיר פרסים בעל תואר ד"ר לשם כבוד מטעם האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת בן גוריון, אוניברסיטת חיפה. ספריו תורגמו לשפות שונות. משנת 2001 מכהן כנשיא האגודה לזכויות האזרח.

מיכאל, ס' (2015). שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

197 וקסלר, מ' (2015). הכיתה כמיקרוקוסמוס. התמודדות עם התנהגויות ואמירות גזעניות בכיתה. בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

בפרק זה נעמוד על החשיבות שיש לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות כבר בגיל גן הילדים ובית הספר היסודי; נציג את האתגרים העומדים בפני אנשי החינוך ואת הידע המקצועי הנדרש ממחנכים בנושא חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות; התכנים שבהם מומלץ לעסוק ודרכי פעולה מוצעות.

על גזענות כבר בגיל גן הילדים ובית הספר היסודי

“ילדים נולדים לתוך העולם חופשיים מדעה קדומה, אבל הם יכולים ללמוד זאת באותה קלות, כמו את הא”ב או את קשירת הנעליים שלהם.

חשוב להגיע אל הילדים מוקדם ככל האפשר אם רוצים לצייד אותם עם דימויים חיוביים על עצמם ועל אחרים.”

¹⁹⁸(Abraham H. Foxman)

מחקרים מראים שילדים בני שנתיים-חמש כבר מודעים למוצא, מין ומוגבלויות גופניות של אנשים. הם גם מבינים בהדרגה במה הם דומים לאנשים אחרים ובמה הם שונים מהם, ומפתחים רגשות בהתייחס להבדלים אלה. כמו כן הם מפתחים רגשות הן לגישות חיוביות והן להטיות בנושאים אלה מצד בני משפחתם ומצד החברה באופן כללי (2012, ואח' Derman-Sparks).¹⁹⁹ יתר על כן, ילדים מודעים כבר מגיל צעיר מאוד לכך שצבע, שפה, מוצא והבדלי יכולות גופניות קשורים לזכויות וכוח (2012, ואח' Derman-Sparks).²⁰⁰ הם לומדים זאת באמצעות מסרים גלויים וסמויים מצד הסביבה. אלה משפיעים לא רק על היחס לאחר ועל הפנמה של הגזענות, אלא גם על הדימוי העצמי שלהם עצמם.

על כך מלמד לדוגמא ניסוי שערכו הפסיכולוגים קנת וממי קלרק (1958)²⁰¹ בשנת 1940 ארה”ב. מטרת הניסוי הייתה לחקור את השפעת האפליה הגזעית על ילדים אפרו-אמריקאים. הניסוי נקרא “מבחן הבובה”.

198 אברהם הנרי פוקסמן הוא עורך דין יהודי-אמריקאי שכינה כמנהל של הליגה נגד השמצה וארצות הברית בשנים 1987-2015 ומאז 2016 מכהן כראש המרכז לחקר אנטישמיות במוזיאון המורשת היהודית. (ויקיפדיה).

199 Derman-Sparks, L. Gutiérrez, M and Brunson Phillips, C. TEACHING YOUNG CHILDREN TO RESIST BIAS: WHAT PARENTS CAN DO. National Association for the Education of Young Children <http://www.cccpreschool.org/wp-content/uploads/2012/11/Teaching-Children-to-Resist-Bias4.pdf>

200 Derman-Sparks, L. and the A.B.C. Task Force. (2012). ANTI-BIAS CURRICULUM: TOOLS FOR EMPOWERING YOUNG CHILDREN https://www.teachingforchange.org/wp-content/uploads/2012/08/ec_antibiasscurriculum_english.pdf

201 Clark, K. B. & Clark, M. P. (1958). “Racial Identification and Preference among Negro Children.” In Maccoby, E. E., T. M. Newcomb & Hartley E. L. (eds.) *Readings in Social Psychology*. New York: Holt, Reinhart, and Winston, pp. 602-611.

הניסוי נערך בקרב ילדים בגילי שלוש עד שבע. לילדים הוצגו ארבע בובות זהות בכל מלבד הצבע: שתי בובות לבנות עם שיער בלונדיני ושתי בובות חומות עם שיער שחור. הם התבקשו לזהות את הגזע של הבובה, לציין איזו בובה הם מעדיפים ולתאר את תכונותיה. הניסוי הראה בוודאות העדפה של הבובה הלבנה על ידי רוב הילדים²⁰².

נסו לשער, מה היו תגובות הילדים אילו נערך ניסוי דומה בישראל בקרב ילדים ממוצא אתיופי?

נסו לשער, מה היו תגובות הילדים אילו נערך ניסוי דומה בישראל בקרב ילדים ערבים?

אצל בני שנתיים-שלוש הרגש שולט בהתייחסויות הילדים אל האחר. פרופ' יונה טייכמן ואח' (דיין, 2014)²⁰³ מצאו כי ילדים קטנים מתחילים לפתח תודעת שייכות לקבוצתם האתנית כבר בגיל זה. ילדים צעירים לא רק מבחינים בהבדלים בין קבוצות, אלא הם גם נותנים הערכות חיוביות ושליליות להבדלים אלה. נמצא כי בקרב נחקרים יהודים בני המעמד הבינוני ביישובים במרכז הארץ, כ-70% מהילדים בני השנתיים והשלוש שנכללו במדגמים ייחסו תכונות חיוביות ליהודים, וכ-50% מהם ייחסו תכונות כאלה גם לערבים. לעומת זאת בני חמש ושש שבמדגם, כולם ללא יוצא מהכלל, ייחסו תכונות חיוביות ליהודים, אך שיעור הילדים שייחסו תכונות חיוביות לערבים ירד ל-9% בלבד.

במחקר בקרב ילדים בני 5 נמצא כי המאפיין שהילדים קבעו כמהותי ביותר כמבדיל בין יהודים לערבים הוא הלאום. ככל שההורים הזכירו יותר את הקטגוריות הלאומיות כך הילדים היו יותר מהותנים. כלומר הילדים סברו שיש איכויות מסוימות בלתי ניתנות לשינוי המאפיינות קבוצה מסוימת, במקרה הנדון, הערבים. ככל שהורים פחות דיברו על קטגוריות לאומיות והתייחסו לאנשים באופן פרטני, כך היו הילדים פחות גזענים, מהותנים מבחינת לאום.

202 קירי דייוויס שחזרה את הניסוי ב-2005 והסריטה אותו בסרט הדוקומנטרי "A girl like me".

Davis, K. (2005), A Girl Like Me

ראו ב: <http://vimeo.com/59262534> http://www.youtube.com/watch?v=z0BxFRu_S0w

203 יונה טייכמן היא פרופסור בפסיכולוגיה ופסיכולוגיה קלינית והייתה ראשת תכנית התואר השני בפסיכולוגיה קלינית באוניברסיטת תל אביב ומלמדת במרכז הבינתחומי הרצלייה.

דיין, א' (2014, דצמבר). "התשתית לגזענות מונחת בגיל הרך", שיחה עם פרופ' יונה טייכמן. *הד החינוך*, כ"ט(2), 30-32.

<http://portal.macam.ac.il/ArticlePage.aspx?id=11908>

<http://itu.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=9c31445a-20df-4f5a-b6c0-e346b7005087&lang=HEB>

ממצא זה מלמד כי חשוב להכיר את האחר לא רק כנציג של קבוצה חברתית כלשהי, אלא גם כפרט (דיזנדרוק, 2013)²⁰⁴.

עם הגיל יש גם שינוי אצל הילדים בדימוי של דמות הערבי: אצל הילדים הצעירים מאוד קיים כבר סטריאוטיפ, אך הוא אינו שלילי בהכרח (כבשים ועזים). בציורי ילדים בני שבע-תשע מופיעים אביזרים המצביעים בצורה מפורשת יותר על מקצועות נחותים (מכנים אשפה, פועלי בניין). בני שתים עשרה-חמש עשרה מרבים לצייר ערבים עטופים כפיות, מוקפים בכלי נשק ורוכנים על משגרי טילים.

בגיל חמש-שש ילדים מעדיפים את הדומה להם. הזהות האישית מתפתחת בתוך זהות קבוצתית. ילדים נעשים מודעים להיותם חלק מקבוצה נבדלת מקבוצות אחרות.

במחקר של הבי.בי.סי (2015)²⁰⁵ נמצא שילדים לבנים מעדיפים ילדים לבנים אחרים, אך המפתיע הוא שגם הילדים השחורים העדיפו ילדים לבנים ובטוחים היו שהילדים הלבנים מוצלחים יותר מהילדים השחורים.

מומלץ לאנשי חינוך בעבודתם עם ילדים בגילאים אלה לכלול עבודה על ההיבטים הרגשיים, כמו אמפתיה וטיפוח הזהות האישית, ולהוסיף במינונים נמוכים אלמנטים קוגניטיביים.

בגיל שבע-תשע חלה אצל הילדים התפתחות קוגניטיבית מואצת. נמצאה ירידה מסוימת בסטריאוטיפיזציה. בתקופת גיל שבע-שתים עשרה הילד נמצא כבר בשלב האופרציות הקונקרטיות, החשיבה ההגיונית, המתרחשת בתקופת הלימודים בבית הספר היסודי. בגיל זה החשיבה כבר אינה אינטואיטיבית או אגוצנטרית, כפי שהייתה בתקופת הגן. שלב זה מאופיין ביכולת לראות את נקודת המבט והרגשות של האחר וכן בחשיבה רפלקטיבית ובחשיבה לוגית, המאפשרת הבנת חוקיות, הסקת מסקנות וכדומה.

לאנשי החינוך מומלץ, בנוסף לאמור למעלה, להדגיש את המורכבות הקוגניטיבית ואת המורכבות בדרך תפיסתו של האחר.

לפי מרסלו וקסלר (2015)²⁰⁶ "ילדים, לפחות עד גיל ההתבגרות, נוטים לבנות תבניות קוגניטיביות דיכוטומיות (שחור-לבן, טוב-רע וכדומה). מנגנון זה, אשר נוצר במקורו לצורכי התגוננות, מסייע לתהליכי הלמידה וההיכרות עם המציאות

204 דיזנדרוק, ג' (2013). בעקבות החשיבה הגזעית. אוניברסיטת בר-אילן. <https://www.youtube.com/watch?v=luD6eDBog8k> TED.

205 <https://www.youtube.com/watch?v=ggzVl4faiDA&app=desktop>

206 וקסלר, מ' (2015). הכיתה כמיקרוקוסמוס. התמודדות עם התנהגויות ואמירות גזעניות בתוך הכיתה. בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך עד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

הסובבת ותורם לתהליכי זיכרון ושליפת מידע מהירים... אלו המסרים שיקבלו הילדים מסביבתם הקרובה שעלולים לקבע את החשיבה התבניתית-דיכוטומית ולגרום לה להפוך בהמשך לחלוקת העולם ל"אנחנו והם" ולתפיסת עולם גזענית ומפלה". לכן יש חשיבות רבה לתיווך של אנשי החינוך כמשקל נגד לסכנות אלה. הסטריאוטיפים משקפים את החשיבה בתבניות ומבטאים את השלב ההתפתחותי של הילדים. לאור זאת יש להתאים גם את הדגשים החינוכיים. לדברי הילדים מקורות המידע שלהם על ערבים הם קודם כול מהטלוויזיה. ההורים היו רק במקום השני, והמורים היו במקום השלישי.

מה יכולים אנשי החינוך לעשות כדי להתמודד עם השפעות שיש על תלמידים למידע שלילי ומוטה בטלוויזיה ובאינטרנט ביחס לקבוצות שונות בחברה ובמיוחד ביחס לערבים?

מקור משמעותי נוסף הוא החוויה האישית של הילד. שירה אזור (2015)²⁰⁷ תיארה כיצד נדהמה גלולת בגן ילדים של מהגרי עבודה את ממדי הגילויים הגזעניים בגן הן מצד הצוות החינוכי והילדים בינם לבין עצמם והן מצד הסביבה כלפי הילדים.

אזור מצאה כי ילדים שחווים חוסר אמפתיה והתנהגויות גזעניות מהסביבה, מגלים פחות אמפתיה ויגדלו להיות מבוגרים פחות אמפתיים לזולת, וכי לחינוך תפקיד משמעותי בעיצוב התנהגויות המעודדות אמפתיה והתנהגויות חברתיות חיוביות או שליליות.

לדעת Derman-Sparks ואח' (2012)²⁰⁸ לגזענות (על רקע מוצא, מין, מוגבלות גופנית) יש השפעה משמעותית על התפתחות תחושת הערך של ילדים ביחס לעצמם וביחס לאחרים. ילדים, הנפגעים מהטיה שמגדירה אדם כנחות בגלל מוצא, מין או מוגבלות גופנית, משלמים מחיר במשאבים רגשיים, תחושת הערך והמסוגלות שלהם נפגעת, ונמנעת מהם האפשרות למצות את מלוא הפוטנציאל שלהם.

207 אזור, ש' (2015, ספטמבר). חינוך לאמפתיה ככלי נגד גזענות. *גיליון מס' 6: מילון הערכים*. סמינר הקיבוצים.
<https://www.smkb.ac.il/Data/Uploads/mikbatz6-shira-azar.pdf>

208 Derman-Sparks, L. and the A.B.C. Task Force. (2012) *ANTI-BIAS CURRICULUM: TOOLS FOR EMPOWERING YOUNG CHILDREN*
https://www.teachingforchange.org/wp-content/uploads/2012/08/ec_antibiasscurriculum_english.pdf

גם ילדים הלומדים להאמין שהם נעלים רק בשל היותם לבנים או זכרים או בעלי גוף מפותח, לדוגמה, מקבלים תמונה חברתית מעוותת ומזיקה הפוגעת ביכולותיהם לפתח יחסים עם אנשים שונים ולקבל שונות בין אנשים, ולמעשה מצמצמת את עולמם.

נסו להיזכר באירועים שבהם תלמידים ביטאו דעה קדומה, סטריאוטיפים, אפליה וגזענות.
כיצד הגבתם?

מכיוון שילדים חשופים כל העת לתופעות של הטיה חברתית, כמו דעות קדומות, סטריאוטיפים, אפליה וגזענות, על אנשי החינוך מוטלת החובה לחזק באופן מכוון את ההתפתחות הבלתי מוטה של ילדים.
אי-נקיטת פעולה והבעת דעה מפורשת ונחרצת אל מול גילויים של גזענות והימנעות מפעולה לטיפול חיים משותפים ונגד גזענות, מחזקות למעשה את התופעה השלילית (חגית גור זיו, 2015)²⁰⁹.

209 גור זיו, ח' (2015). נגד גזענות: העצמת ילדים/ות בגיל הרך. בתוך נ', ריבלין (עורכת). שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

טבלה: מאפייני גיל, דעה קדומה ודגשים מומלצים בחינוך:

גיל	מאפיינים	דעה קדומה וסטריאוטיפים	דגשים בחינוך
2 - 3	חשיבה אגוצנטרית – הרגש שולט	70% ייחסו תכונות חיוביות ליהודים; 50% ייחסו תכונות חיוביות גם לערבים; דמות היהודי המצויר נראית מורכבת יותר; דמות הערבי נראית סכמתית (טייכמן, י'. 2014).	להימנע מסטריאוטיפים: להבטיח לאורך כל הרצף סביבה חינוכית שיש בה ייצוג מכבד ומקרב בתמונות, בובות, סיפורים, סרטים מצוירים וכד' של ילדים מתרבויות וזהויות שונות (אתיופיים, ערבים, מזרחים, עולים, נכים ועוד) (ונציה, נ', שנה לא ציון) ²¹¹ לעבוד על הרגש ולהוסיף במינונים נמוכים אלמנטים קוגניטיביים או אלמנטים הקשורים בפיתוח זהות עצמית חיובית (קנת וממי קלרק (1958);
3 - 4	לקיחת פרספקטיבה לא מובחנת	לילד קשה להבחין בין מחשבותיו למחשבות הזולת (Selman, R, 1976) ²¹² .	להקפיד על התייחסות אינדיבידואלית לאנשים ועל דיבור על אנשים כפרטים (במקום דיבור על קבוצה) (דיזנדרוק, ג'. 2013); לפתח יכולת אמפתית ולהדגים אמפתיה (אזר, ש', (2015); לפתח דימוי עצמי חיובי.

210 ונציה נילי היא מנכ"לית מכון ונציה לשונות ורב-תרבותיות בשיתוף מקצועי עם עמותת "מראות" ונציה, נ'. המפגש עם האחר – חינוך רב-תרבותי בגיל הרך. ב"ן הצלצולים.

<http://www.itu.cetac.il/המפגש-עם-האחר-חינוך-רב-תרבותי-בגיל-הרך>

211 Selman, R. L. (1976). Social-cognitive understanding: A guide to educational and clinical practice. In T. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior: Theory, research, and social issues* (pp. 299–317). New York, NY: Holt, Rinehart & Winston

גיל	מאפיינים	דעה קדומה וסטריאוטיפים	דגשים בחינוך
5 - 6	ילדים מעדיפים את הדומה להם	כולם ייחסו תכונות חיוביות ליהודים; 9% ייחסו תכונות חיוביות לערבים (טייכמן, י' 2014); ילדים לבנים מעדיפים ילדים לבנים אחרים, אך המפתיע הוא שגם הילדים השחורים מעדיפים ילדים לבנים ובטוחים שהילדים הלבנים מוצלחים יותר מהילדים השחורים (מחקר של הבי.בי.סי, 2015).	
4 - 9		הילד מבין בהדרגה שלאחר יש גישה שונה למידע ושתינתן פרספקטיבה שונה, (Selman 1976 R).	בנוסף לפתח חשיבה רב-כיוונית על ידי סיוע לילד לראות נקודות מבט של ילדים אחרים.
7 - 9	יש ירידה מסוימת בסטריאוטיפיזציה; הזהות העצמית מתפתחת בשילוב עם הזהות הקבוצתית.	בנוסף לכך להדגיש את המורכבות הקוגניטיבית ואת המורכבות בדרך תפיסתו של האחר.	
7 - 12		הילד מסוגל "להיכנס לנעליים של האחר" ומבין שגם אחרים מסוגלים לכך (Selman, R, 1976).	וגם לסייע לראות את הרגשות של האחר ואת צרכיו.

למה זקוקים אנשי החינוך כדי שיצליחו בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות?

אתגרי מערכת החינוך בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות

מערכת החינוך נתפסת כאמצעי היעיל והמשמעותי ביותר למיגור תופעות של גזענות, דעות קדומות, סטריאוטיפים ואפליה שליליים ולטיפוח חיים משותפים בין כל מרכיבי הפסיפס הישראלי. אולם, כדברי מבקר המדינה (2016)²¹² "נקודת הכתיחה קשה. החלוקה לקבוצות בחברה הישראלית באה לידי ביטוי גם במערכת החינוך. זו כוללת שלושה זרמים מרכזיים נפרדים: חינוך ממלכתי-יהודי, חינוך ממלכתי-דתי, חינוך ממלכתי-ערבי, ולצדם מערכת חינוך חרדית. הפרדה זו מגיל הגן עד כיתה יב' מונעת היכרות בין הקבוצות ומעצימה את הניכור והחשדנות כלפי האחר או השונה". פיצול מערכת החינוך בין מגזרים וסוגי פיקוח אומנם מאפשר לכל קבוצה באוכלוסייה לשמר את תרבותה ואת אורחות חייה, אך מבנה זה יוצר בידול והסתגרות של כל קבוצה בתוך עצמה מבלי שגובש מנה ערכי, אתוס ושפה אזרחית משותפים שכולם מחויבים אליהם. הוא גם מנציח את הפערים בין המערכות ביכולת ההשתלבות הכלכלית של בוגריהן. גם בתוך כל זרם חינוך יש שונות גדולה²¹³. כך לדוגמה לפי נתון שהוצג בוועדת העלייה והקליטה של הכנסת ב-14 בפברואר 2017²¹⁴, במדינת ישראל לומדים להשתלב במערכת החינוך תלמידים מרוב מדינות העולם. בישראל למדו ביום זה 16,860 תלמידים עולים מ-119 מדינות. 26% מהם מחבר העמים, 20% מארצות הברית, 15% מצרפת ו-22% משאר המדינות.

האם נתקלתם בקהילת בית ספרכם בגזענות? כיצד התבטא הדבר? כיצד הגבתם? מדוע?

בנוסף לכך, בחברות רבות קיים הקושי של התנגדויות למיגור הגזענות מצד פרטים וקבוצות חברתיות.

212 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). שם.

213 על הפערים השונים ראו בפרק ב'.

214 <https://main.knesset.gov.il/Activity/committees/Immigration/pages/committeeagenda.aspx?tab=2&pn=21>

ההתנגדויות באות לידי ביטוי על ידי הכחשה של עצם קיום התופעה ו/או מתן הצדקות לקיומה על ידי האשמת מושאי האפליה והגזענות במצבם. במיוחד חמור הדבר בין קבוצות הנמצאות בקונפליקט. כך נכתב בדו"ח מבקר המדינה: "בחזית ההתמודדות עם נושא החינוך לסובלנות, לחיים משותפים ולמניעת גזענות בין מגזרים וקבוצות באוכלוסייה, עומדים הצוותים החינוכיים בבתי הספר. יכולתם להצליח בהתמודדות זו תלויה במידה רבה גם בהכשרתם ובמסוגלותם לתת מענים להיבטים הפדגוגיים המורכבים של חינוך התלמידים לנושאים אלה המצויים לעיתים במחלוקת ציבורית ומעוררים דילמות מוסריות" (מבקר המדינה, 2016).²¹⁵

מה על הכשרה כדאת לכלול?

להלן נציג את הציפיות ממערכת החינוך ותפקידה בחינוך לאחדות וחיים משותפים ונגד גזענות כפי שהן מנוסחות במטרות חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג – 1953, תיקון 2000²¹⁶, בחוק זכויות התלמיד תשס"א – 2000²¹⁷, בדו"ח "להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל" – ועדת קרמניצר²¹⁸, בדו"ח "הוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל" שחובר על ידי פרופ' גבי סלומון ומוחמד עיסאווי²¹⁹ ובדו"ח מיוחד של מבקר המדינה בשנת 2016 "חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות"²²⁰.

215 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור. (2016, דצמבר). שם.

<http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/545.aspx>

216 חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג – 1953, תיקון 2000 : סעיף 2: מטרות החינוך הממלכתי.

http://cms.education.gov.il/educationcms/applications/mankal/arc/sa2ak3_4_4.htm

217 חוק זכויות התלמיד, תשס"א-2000.

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Zchuyot/ChukimVeamanot/Chukim/ch_zchyt_talmid.htm

218 פרופסור מרדכי קרמניצר (1948 -) הוא משפטן ישראלי, מומחה במשפט פלילי ובמשפט צבאי. פרופסור אמריטוס למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים וסגן נשיא לחקר הדמוקרטיה במכון הישראלי לדמוקרטיה.

קרמניצר, מ' (1996). דו"ח להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל. ועדת קרמניצר 1996.

http://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/Mate/2019/DokhKremnitzerFull.pdf

219 סלומון, ג' ועיסאווי, מ' (2009). דו"ח הוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל.

<http://commonground.cet.ac.il/ShowItem.aspx?itemId=706&itemState=VIEW&language=HEB&itemType=1>

220 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). שם.

<http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/545.aspx>

א. **חוק חינוך ממלכתי** התשי"ג - 1953 : תיקון לסעיף 2 מטרות החינוך הממלכתי

מטרות החינוך הממלכתי הן:

1. לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו;
2. להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות בין בני אדם ובין עמים;
3. ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל;
4. ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה ולחנך לכבודם;
5. לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישורונותיהם השונים למיציא מלא יכולתם כבני אדם חיים חיים של איכות ושל משמעות;
6. לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה ולדורותיה ובמיומנויות היסוד שיידרשו להם בחייהם כבני אדם בוגרים בחברה חופשית ולעודד פעילות גופנית ותרבות ופנאי;
7. לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויזמה ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים;
8. להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה, לאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המעודדת את השונה והתומכת בו;
9. לטפח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבל תפקידים ולמלאם מתוך מסירות ואחריות, רצון לעזרה הדדית, תרומה לקהילה, התנדבות וחתירה לצדק חברתי במדינת ישראל;
10. לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה הטבעית וזיקה לארץ, לנופיה, לחי ולצומח;
11. להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית ושל קבוצות אוכלוסייה אחרות במדינת ישראל ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל."

זהו את המטרות בהתייחס לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות. מה הן הפעולות שאתם עושים כאנשי חינוך כדי להשיג כל אחת ממטרות אלה?

ב. חוק זכויות התלמיד, תשס"א-2000

החוק מסדיר את נושא זכויות התלמיד במערכת החינוך בישראל ומעניק לזכויות אלו תוקף חוקי. החוק מגדיר תלמיד כמי שלומד במוסד חינוך. בין הנושאים והזכויות המוסדרים בחוק:

- « איסור אפליה: סעיף 5 לחוק מגדיר מהי אפליה אסורה וקובע כי אפליה אסורה עשויה לגרור מאסר או קנס: אפליית תלמיד מטעמי מוצא עדתי, רקע חברתי-כלכלי, נטייה מינית, זהות מגדרית או השקפה פוליטית (של הילד ו/או של הוריו) היא אסורה ובמקרים מסוימים היא עבירה פלילית.
- האיסור להפלות חל על כלל בתי הספר בישראל בכל המגזרים בכל שלבי הגיל, גם בחינוך מיוחד וגם בחינוך רגיל.
- « מתן זכות לתלמיד ולהוריו להשמיע את טענותיהם לפני הרחקת התלמיד לצמיתות ולערער על ההחלטה להרחיק;
- « איסור הענשת התלמיד בשל מעשי הוריו;
- « איסור ענישה גופנית או משפילה;
- « עידוד הקמת מועצת תלמידים ואיסור נקיטת פעולות למניעת הקמתה (למעט בגן חובה);
- « הזכאות לבגרות.

ג. דו"ח "להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל" (ועדת קרמניצר 1996)²²¹:

הדו"ח מדגיש את חשיבות החינוך לאזרחות כמהלך כולל ורב-ממדים וכבסיס לאחדות וחיים משותפים. על פי הדו"ח "מטרותיו של חינוך לאזרחות הן רב-תכליתיות: הקניית ידע, הבנה ויכולת ניתוח, שיפוט והכרעה בשאלות חברתיות ופוליטיות, הפנמה של ערכי המדינה, יצירת מחויבות למשטר הדמוקרטי ונכונות להגן עליו, מסוגלות ורצון להיות אזרח פעיל, מעורב ואחראי".

²²¹ <https://www.news1.co.il/uploadFiles/246196925640107.pdf>

ד. דו"ח "הוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל"

2009, (חובר על ידי פרופ' גבריאל סלומון וד"ר מוחמד עיסאווי)²²²

הדו"ח מציע מדיניות חינוכית כוללת עבור מערכת החינוך בישראל בנושא של חינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים אזרחי מדינת ישראל. הוועדה המליצה שחינוך לחיים משותפים ייהפך לחלק חשוב ובלתי נפרד של הלימודים והפעילויות במערכת החינוך בכל הגילים וברצף שלם מגיל הגן ועד יב'.

המטרות שאותן צינה הוועדה לחינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים בישראל הן:

« טיפוח ההכרה בערכים דמוקרטיים מהותיים של שוויונות וצדק חברתי, ובמיוחד בהתייחס למיעוטים בחברה.

« הקניית כישורים ונטיות של חשיבה ביקורתית, פתיחות, הקשבה וסובלנות תוך יישומם להקשר של שותפות יהודית-ערבית.

« פיתוח יכולת דיאלוגית בין הצדדים.

« טיפוח הזהות האישית והקבוצתית של כל צד בשותפות.

« פיתוח התייחסות אמפתית לצד השני.

« צמצום סטראוטיפים שליליים ודעות קדומות.

« פיתוח עמדות חיוביות של כל צד כלפי הצד השני ויחסי אמן ביניהם.

« הכרה של התרבות, החברה, ההיסטוריה, האמונות, המורשת והלשון של הצד השני.

« הכרה בנרטיב הקולקטיבי של הצד השני במובן של מתן כבוד ולגיטימציה לנרטיב זה, ולא דווקא של הסכמה עימו.

לדעת הוועדה הדבר עשוי לשנות את העמדות והתפיסות השליליות ההדדיות, ובכך לתרום לחיים משותפים על בסיס דמוקרטי, שוויוני וסובלני במדינה. על החינוך לחיים משותפים לחתור ליצירת תשתית של שוויון זכויות והזדמנויות, הטמעה של ערכים משותפים של חירות, הוגנות, שמירה על זכויות הפרט וזהות הקולקטיב תוך כדי הכרה וכבוד הדדיים.

222 מכנה משותף: לומדים ועושים חינוך אזרחי. מטח וקרן אברהם.

<https://www.cet.ac.il/newsletter/cetnews/2009/June/new2.htm>

ה. דו"ח מיוחד של מבקר המדינה "חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות", 2016

לפי הדו"ח על הנהלת משרד החינוך להוביל את מערכת החינוך ללא כל דיחוי, במסרים ובמעשים ולאורך כל הרצף החינוכי, לעיסוק כוללני ואינטנסיבי, שיטתי, מחייב ומובנה בנושא החינוך למניעת גזענות ולחיים משותפים. על מערכת החינוך להעביר מסר חד-משמעי לכל הזרמים במערכת החינוך כי ישראל היא מדינה דמוקרטית השייכת לכל אזרחיה ונשענת על ערכים המשותפים לכל הקבוצות והפרטים החיים בה. כמו כן על משרד החינוך לרתום לנושא גם משרדי ממשלה נוספים וגופים רלוונטיים ברשויות המקומיות, לצד הסדרת פעילותם של ארגונים לא-ממשלתיים הפועלים במערכת החינוך בתחום זה.

הפעולות העיקריות הנדרשות לפי הדו"ח:

« **יישום מרכיבים מרכזיים בחיזוק החינוך לדמוקרטיה**, כפי שהתווה דו"ח ועדת קרמניצר, וליצירת מכנים משותפים התנהגותיים וערכיים לכל אזרחי המדינה;

« **גיבוש כלי מדידה** שלפיהם ניתן לדעת על היקף תופעת הגזענות במערכת החינוך **ומדידה של תופעת הגזענות**;

« **יישום נרחב של תוכניות לחיים משותפים** וחינוך לסובלנות עם זיקה ישירה למאבק בגזענות בקרב תלמידים;

« **שילוב נושא החינוך לחיים משותפים ולמניעת הגזענות במקצועות הרלוונטיים** ובכלל זה הכללת הנושא בבחינות הבגרות;

« **הכשרה ופיתוח מקצועי של המורים**;

« **הצבת הנושא כיעד בסדר העדיפויות ובתוכנית העבודה של מינהל חברה ונוער** – האחראי להובלת תחום החינוך הבלתי פורמלי בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה;

« **מיצוי הפעילות עם ארגונים לא-ממשלתיים** בליווי בקרה על פעילותם כדי לוודא שהם פועלים באורח רצוף, שיטתי וכוללני בתחום החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות.

מטרות חוק חינוך ממלכתי מציגות את הערכים, התכנים, המיומנויות וההתנהגויות המרכזיים שאליהם מתחייבת מערכת החינוך לחנך תוך כדי איזון בין הפרטיקולרי והאוניברסלי – הפרט, משפחתו, עמו, מדינתו, ארצו על אוצרותיה הטבעיים והאנושיים והאדם באשר הוא אדם ונכסי התרבות האנושית המצטברים והמתעדכנים. הדו"חות המוזכרים מציגים את העקרונות ואת הפעולות העיקריות הנדרשות ברמת מערכת כדי לממש את מטרות חוק חינוך ממלכתי. אנו מתמקדים ברמת השדה, בית הספר ואנשי החינוך.

חינוך לאחדות וחיים משותפים הוא למען טיפוחם של היחיד ושל חברה דמוקרטית בעלת חוסן. "חוסנו ואיכותו של המשטר הדמוקרטי הם כמידת מחויבותם של האזרחים לרעיון הדמוקרטי וכמידת מסוגלותם ונכונותם של האזרחים להיות אזרחים פעילים ואחראיים", נאמר בדו"ח קרמניצר²²³.

החינוך לדמוקרטיה, לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות מזמן יוזמה ופעולות שמטרתן לחולל את המציאות החברתית הרצויה. ואולם בעת שבה תופעת הגזענות נפוצה בחברה האנושית בכלל ובישראל בפרט, נראה כי חיוני גם עיסוק ריאקטיבי – תגובה למצבים ובעיות מתעוררים – תוך התמקדות והעמקה בנושאים, כמו הטיה חברתית, דעה קדומה, סטריאוטיפים, אפליה וגזענות.

חינוך נגד גזענות רואה בגזענות סכנה לחברה האנושית ואסון לדמוקרטיה. חינוך זה מכוון להכחיד נגע חברתי שאינו מאפשר אחדות וחיים משותפים. חינוך נגד גזענות הוא תהליך פעיל הכולל הכרה בגזענות כבעיה, הכרת נזקיה לפרט ולחברה, התמודדות גלויה עם ביטוייה השונים ושינוי ערכים, עמדות והתנהגויות.

במציאות החברתית הקיימת בישראל חינוך לאחדות וחיים משותפים וחינוך למניעת גזענות הם פעולות משלימות חיוניות.

בעוד שאחדות וחיים משותפים עוסקים ביצירת שותפות וחיבור בין קבוצות שונות בתוך חברה רב-תרבותית, גזענות מתמקדת ביצירת פירוד ועימות בין קבוצות חברתיות.

223 להיות אזרחים – חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל, דו"ח של הוועדה בראשות פרופ' מרדכי קרמניצר – מכנה משותף.
<http://commonground.cet.ac.il/ShowItem.aspx?itemId=969&itemState=VIEW&language=HEB&itemType=1>

בטבלה שלפניכם מוצגת השוואה בין אחדות וחיים משותפים לבין גזענות.

גזענות	אחדות וחיים משותפים
ההבדלים בין קבוצות אתניות, דתיות, לאומיות מגדריות וכד' הם קבועים ואינם ניתנים לשינוי בדומה להבדלים ביולוגיים. השונה מהווה בעיה, וקיומן של קבוצות שונות אתנית ותרבותית (כולל דת, מנהגים, שפה, היסטוריה ומורשת) ואף גופנית ונתפסים כאיום על קבוצת ההשתייכות (בדרך כלל קבוצת הרוב).	הנחות גיוון אנושי, שונות בין-אישית וקיומן של קבוצות חברתיות-תרבותיות מגוונות במדינה טובים מהזדמנויות מבורכות ומזמנים העשרה הדדית, עושר תרבותי ודינמיות יצירתית. אחדות היא כוח. תביעה לאחידות מחלישה ועלולה לגרום לפילוג והתפוררות חברתית.
שמירה על קבוצת ההשתייכות וחיזוקה תוך כדי שלילת האחר והקבוצות האחרות בחברה.	עקרונות הכרת המיוחד כל אדם וכל קבוצה, כיבודם והוקרתם, בצד בניית המשותף והמאחד, כהליך של יצירה מתמדת.
העדפה של התרבות והערכים של קבוצת ההשתייכות (בדרך כלל קבוצת הרוב) ואפליה ופיתוח דעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים כלפי קבוצות החוץ. ניצול הכוח של חברת הרוב ליצירת אפליה מובנית גלויה וסמויה של קבוצות מוחלשות (מבחינת מוצא, דת, מין, מוגבלות, השתייכות פוליטית וכדומה).	דרכים שלושה צירים מרכזיים: טיפוח זהות אישית וקבוצתית והכרה והוקרה של התרבות המיוחדת של הקבוצות השונות (שפה, היסטוריה, מורשת, אורח חיים/דת, וכדומה). טיפוח של זהות אזרחית משותפת. ביסוס המכנה המשותף של כל הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל על ערכים אוניברסליים של שוויון, כבוד האדם וחירותו ומחויבות למשטר הדמוקרטי ובכלל זה שמירה על זכויות המיעוט על ידי הרוב.

אחדות וחיים משותפים		גזענות
השלכות על ילדים במערכת החינוך	הזדמנויות למימוש המטרות המוצבות בחוק חינוך ממלכתי ובהן: אהבת אדם, אהבת הארץ והמדינה, כיבוד המשפחה והתרבויות השונות ומורשתן, נאמנות למדינה ולחוקיה; תחושות של שייכות, ערך, מסוגלות ומימוש עצמי; מחויבות ואחריות חברתית; חשיבה ביקורתית והישגים אקדמיים.	נמצא כי ילדים שהם קורבנות של התנהגות גזענית מפתחים תחושות של דחייה, השפלה, נחיתות, כעס, חוסר ביטחון, חרדה, דיכאון, בלבול בהתייחס לזהות האישית, הישגים נמוכים, נשירה סמויה וגלויה, ניכור ואף מעורבות בעבירות על החוק. גם הגזענים נפגעים על ידי התפיסות המוטעות והמוטות של המציאות והיחסים בחברה האנושית ובזבוז המשאבים שהשנאה גורמת. להתנהגויות גזעניות יש גם השלכות שליליות על אקלים בית הספר: העדר אמפתיה, חיבה ואכפתיות בין תלמידים וקיומם של מתח ועימותים בין קבוצות.

דרכים לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות²²⁴

“מי ששונא קבוצה אחת, ישנא לבסוף את כולם, וכתוצאה מכך גם את עצמו”. (אלי ויזל).

224 עמיתי מכון מנדל מחזור כ"ב במסמך “גזענות? התמודדות? הצעות למערכת החינוך” הציגו שתי גישות להתמודדות חינוכית עם תופעת הגזענות: חינוך לרב-תרבותיות וחינוך נגד גזענות. הם המליצו שמשדר החינוך יבחר באחת משתי הגישות. אנו מציעים בזאת מהלך משולב הכולל חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות.

ב"תכנית מסובלנות להתמודדות עם גזענות וחיים משותפים" שגובשה על ידי המזכירות הפדגוגית, אגף חברה ורוח המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים (2017)²²⁵ נקבעו המטרות הבאות:

- « הגברת המודעות, פיתוח התנגדות ורצון לפעול כנגד תופעות של הסתה וגזענות.
 - « חיזוק ערכים הומניסטיים של אכפתיות, אמפתיה וכבוד האדם ומחויבות לערכים דמוקרטיים של סובלנות וחופש הביטוי.
 - « פיתוח יכולת לשיח ודיאלוג מכבד בין אנשי חינוך ותלמידים ממגזרים שונים.
 - « טיפוח הזהות הישראלית האזרחית המשותפת תוך ובאמצעות עיסוק בשאלות של זהות אישית וקבוצתית.
 - « פיתוח מחויבות לחיים משותפים ואקטיביזם חברתי כלפי תופעות של גזענות.
- עקרונות התוכנית הם:

- < התכנית משלבת את כלל קהלי היעד: עובדי הוראה (מפקחים, מנהלים, גננות, מורים, צוותי הדרכה כולל פרחי ההוראה ופרחי ניהול), תלמידים והורים, במידת האפשר.
- < התכנית תשים דגש על תהליכים ארוכי טווח המותאמים לאוכלוסיית הגיל תוך התחשבות באופי המגזר ובית הספר.
- < התכנית המוצעת תהיה תכנית רב גילאית, ספיראלית, ותשתלב במהלכי הלמידה המשמעותית, "האחר הוא אני" ובתחומי הדעת.
- < בתהליך המוצע יושם דגש על ידע ועובדות בצד חוויה רגשית ועידוד לאקטיביזם חברתי. תהליכי הפגשה (הדברות) בין קבוצות הינם חיוניים כאמצעי לקבלת האחר והפחתת גזענות.
- < התכנית תציע כלים להתמודדות עם הקושי בקבלת האחר ובדגש על התמודדות עם התנהגויות גזעניות.
- < שילוב בין תהליכים במערכת הפורמלית והבלתי פורמלית.

מה דרוש לכם כדי לממש את מטרות התכנית ולפעול על פי עקרונותיה?

<http://meyda.education.gov.il/files/noar/tochhitmodedut.pdf> 225

בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות ניתן לזהות ארבע גישות:

א. הסביבה החינוכית או הכיתה כמקרוקוסמוס

ב. תוכנית הלימודים הרשמית בתחומי הדעת

ג. תוכנית חינוך-למידה מפורשת לחיים משותפים ולמניעת גזענות

ד. שוויון הזדמנויות וצמצום פערים בחינוך כמנוף לקידום השוויון ולניעות חברתית של קבוצות שונות.

אנו מציעים למזג את ארבע הגישות לכלל תכנית אינטגרטיבית אחת מקיפה שבה כל גישה מהווה את אחד הרכיבים שלה.

א. **הסביבה החינוכית או הכיתה** כמקרוקוסמוס (אלגרבל, 2012)²²⁶:

ההנחות בגישה זו הן:

« הכיתה משקפת את החברה והמתרחש בה ובכלל זה תופעות של אפליה וגזענות.

« "אנו כמחנכים מסוגלים להיאבק נגד הצורות השונות של אפליה וגזענות המתקיימות בחברה, בדרך חינוכית, על בסיס מה שמתרחש מול עינינו בין התלמידים לבין עצמם ובאינטראקציה איתנו..." (וקסלר, 2015)²²⁷.

הסביבה החינוכית, השיח הלימודי, היחסים החברתיים בין התלמידים לבין עצמם והיחסים בין התלמידים לבין הצוות החינוכי מהווים "מגרש להתנסות ואימונים" לתלמידים ומודלינג למה שרצוי שיהיה. "הילדים מתרגלים בחיי היום יום שלהם בכיתה דרכים אלטרנטיביות של יחסים עם בני אדם שונים. כך הם מפנימים התנהגויות, רגשות וחשיבה מורכבת, אנטי גזענית ולא מפלה" (וקסלר, 2015)²²⁸.

מרסלו וקסלר (2015)²²⁹ ציין שיש עקרונות בדיקטיקה התנהגותית שמסיעים בחינוך למניעת גזענות. את העקרונות יש ליישם בכל תהליכי ההוראה ובכל מקצועות הלימוד. בנוסף לכך יש גם אמצעים מובחנים יותר שבהם ניתן ליישם כל עיקרון באופן ממוקד.

226 אלגרבל, ר' ואח' (2012). תרבות של אמפתיה בחינוך. *כימת דיון* 49. תל-אביב: מכון מופ"ת.

227 וקסלר, מ' (2015). הכיתה כמיקרוקוסמוס בתוך נ', ריבלין (עורכת) *שיעור לחי' חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון*. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

228 וקסלר, מ' (2015). שם.

229 שם.

העקרונות הם:

- « תגובת המורה להתנהגויות מפלות וגזעניות בין הילדים:
- כך לדוגמה את העיקרון של תגובת המורה להתנהגויות בין הילדים יש ליישם בתוך שגרת התרחשות. יש חשיבות לתגובה ברורה של המורה מיד כשמתרחשת התבטאות או התנהגות מפלה בכיתה על ידי העברת מסר ברור וחד משמעי נגד אותה התבטאות או התנהגות. לדעת מרסלו וקסלר (2015) "המסר החשוב ביותר במצבים כאלו היא תמיכה בנתקף. באמצעות תמיכה כזו מושך המורה את תשומת הלב של כלל התלמידים דווקא כלפי המודר והשקוף שבכיתה, שהוא הסובל כרגע. המורה בעצם מעביר מסר של אמפתיה והזדהות עם הקורבן, נותן את מלוא תשומת הלב למי שצריך את התמיכה הזו, ומשנה את יחסי הכוח בכיתה".
- « מיפוי יחסי כוח בכיתה לשם שיפור התמונה הסוציומטרית בה: את המידע ניתן לאסוף בכלים מגוונים, כמו תצפיות, שיחות פרטניות והעברת שאלון סוציומטרי.
- « הימנעות ממוסרנות והטפה וקיום שיח של הבהרת ערכים המאפשר לתלמידים להתנגד, לבקר, להרהר ולערער: חינוך ערכי ללא הטפה ומוסרנות יש ליישם על ידי דוגמה אישית של המורה כאחר משמעותי הן בהתנהגותו והן בהתבטאותו במצבים שונים, ובכלל זה במצבים קונפליקטואליים²³⁰, וכן על ידי שימוש בכלים כמו דיוני דילמה והבהרת ערכים, משפט מבים והדמיה של אירועים ומצבי עימות שבהם לתלמידים ניתנת הזדמנות להתנסות בתפקיד האחר ובהשמעת דעות ועמדות שונות ומגוונות מאלה המוכרות להם.
- « טיפוח שיתופיות ויחסים של סולידריות בין התלמידים.
- "הכלי המשמעותי ביותר העומד לרשותנו איננו לעסוק בחינוך לשותפות בין כל חלקי החברה הישראלית – אלא לקיים אותה, הלכה למעשה" אמר הנשיא ריבלין (2016)²³¹. אחת הדרכים הטובות להתנסות בתהליכי שיתוף ושותפות בחינוך היא באמצעות למידה שיתופית²³².
- למידה שיתופית** התפתחה כחלופה להוראה המסורתית. למידה שיתופית היא פעילות לימודית קולקטיבית של תלמידים, בדרך כלל בקבוצה קטנה בעלת הרכב הטרוגני, הכוללת משימה קבוצתית משותפת שמאפשרת לכל תלמיד להשתתף בה ולתרום לה.

230 פישמן, ש'. התמודדות עם קונפליקטים בכיתה. *בין העצולים*. <http://www.itu.cet.ac.il/%D7%94%D7%AA%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%93%D7%95%D7%AA-%D7%A2%D7%9D-%D7%A7%D7%95%D7%A0%D7%A4%D7%9C%D7%99%D7%A7%D7%98%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%9B%D7%99%D7%AA%D7%94/8%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%9B%D7%99%D7%AA%D7%94>

231 כנס דב לאוטמן למדיניות חינוך. 8.12.2016. <https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3703367,00.html>

232 וידיסלבסקי, מ' (תשס"ט). *הזדמנויות בהוראה ובלמידה בקבוצה הקטנה. הוראה מכוונת לפרט*. משרד החינוך. האגף לחינוך יסודי. ירושלים.

למידה שיתופית מאפשרת לתלמידים להתנסות בהגדרת מטרה או מטרות אישיות ומשותפות בנוגע למה שרוצים ללמוד, לדעת ולבצע; לפעול בתוך תלות הדדית בין חברי הקבוצה כדי להשיג את המטרה או המטרות, ולקיים יחסי גומלין בין חברי הקבוצה. כלומר המשתתפים לומדים להכיר אלה את אלה, לפתח דפוסי חיבוב אלה כלפי אלה, לפתח תחושות שייכות כלפי הקבוצה, לחוש תחושת מימוש עצמי וערך בקבוצה, להסכים על נורמות משותפות ודרכי פעולה, להסכים על מטרה או מטרות משותפות בלמידה ועל תוצריה ולחלק ביניהם תפקידים ומשימות כדי להשיג את המטרה או המטרות ולהחליט על פעילות הגומלין של הקבוצה עם הסביבה.

« למידה רגשית-חברתית-קוגניטיבית והתנהגותית.

« תהליך רפלקטיבי: מקורו של המונח "רפלקציה" בלטינית ומשמעותו "פנייה לאחור". פירוש המילולי הוא השלכת ראייה לאחור על פעולה, על התרחשות או על אירוע שקרה (זילברשטיין, 1998)²³³. התהליך הרפלקטיבי הוא בעיקרו תהליך של חשיבה ביקורתית שבאמצעותו הפרט מתבונן על התנהגותו, מחשבותיו ותחושותיו בהתייחס לאירוע או תהליך שהוא היה מעורב בו, ומשמש כבסיס להערכה והסקת מסקנות לעתיד. התהליך הרפלקטיבי מאפשר פיתוח מודעות ולמידה עצמית.

את העקרונות טיפוח שיתופיות ויחסים של סולידריות בין התלמידים, למידה רגשית-חברתית-קוגניטיבית והתנהגותית ותהליך רפלקטיבי ניתן ליישם במיוחד ובאופן ממוקד באמצעות המתודה של מעגל הקסם²³⁴.

המתודה מזמנת היכרות בין התלמידים, הקפדה על שיח מכבד, הקשבה והימנעות משיפוט והערכה. השיח במעגל הקסם עוסק ברגשות שמצבים שונים מעוררים, דרכי התמודדות עמם ורפלקציה עליהם.

בנוסף לכך מתקיימת למידה התנהגותית באמצעות דיאלוג בין הילדים, המפתח את היכולת להקשיב לכל אחד ובכלל זה לאחר והשונה, גם אם אין הסכמה אתו, וכיבוד מקומו של האחר. הרפלקציה מהווה רכיב מובנה בתוך המתודה של מעגל הקסם ובו מעלים למודעותם של הילדים את התהליכים שהם עברו, התמודדו עמם ושיתפו לגביהם במעגל הקסם וגם בהתייחס למה שחשו ולמדו במהלך השיח במעגל הקסם עצמו.

כיתה הפועלת כקהילת לומדים אכפתית²³⁵ מזמנת יישום של 6 העקרונות שצוינו. כיתה הפועלת כקהילת לומדים אכפתית היא מסגרת חינוך בעלת חזון, נורמות וערכים משותפים לאנשי החינוך והתלמידים בדבר

233 זילברשטיין, מ'. בן פרץ, מ' וזיו, ש' (1998). *רפלקציה בהוראה*. תל-אביב: מכון מופ"ת

234 מעגל הקסם הוא תכנית התפתחותית לגדילה אישית וחברתית לנן הילדים ובית הספר היסודי שפותחה על ידי ג'רלדין בול והותאמה לישראל על ידי השירות הפסיכולוגי הייעוצי במשרד החינוך.

http://meyda.education.gov.il/files/Shefi/pdf/maagal_hakesem.pdf

235 וידיסלבסקי, מ' (2016). *מסלולים אל למידה משמעותית*. משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף א' לחינוך יסודי.

מחויבות לכבוד האדם וללמידה משמעותית. מסגרת זו מזמנת סביבת למידה שמתנהלת באווירה נעימה ונותנת מענה לצרכים רגשיים בסיסיים לביטחון, שייכות, אוטונומיה ומסוגלות של הלומדים. זו סביבת למידה המוקירה למידה; המעודדת את חבריה לחקור, לשאול, ליזום וליצור; לפתח רעיונות על אודות עצמם ועל אודות אחרים; ולקיים דיאלוג מוגן על אודות סביבתם האנושית והחומרית על מורכבותה. במסגרת זו כל יחיד ויחידה המרכיבים אותה נחשבים בעלי ערך והון אנושי שיש לטפח, ומוצבים בפני חבריה אתגרים בני השגה. בסביבת למידה כזאת נענים הצרכים של הפרט וגם של החברה בתהליך מתמיד של ליבון ערכים ועיצוב הסכמות.

המורים יכולים להיות דמויות מפתח בעיצוב תפיסות של ילדים על אודות שונות והבדלים בין אנשים ולהשפיע כמודלים לאמפתיה ונגד גזענות.

האתגרים שבגישת הכיתה כמיקרוקוסמוס: אין ודאות לגבי ההעברה והיישום של הלמידה המתרחשת בקהילת לומדים אכפתית להתנגדות לגזענות בסביבת חיים מורכבת ובלתי מוגנת מחוץ לבית הספר. לפי קניאל (2001)²³⁶ "העברה (Transfer) היא מרכיב חשוב במעגל הלמידה המכיל שלושה שלבים:

- א. רכישה שבה הלומד מבצע את המשימה שעליה אומן ותורגל;
- ב. העברה, קרי ביצוע של התנהגות שנרכשה בלי עזרה בתנאים שונים מאלה שבהם נעשתה הרכישה (Cormier & Hagman, 1987, Butterfield & Nelson, 1989);
- « שמירת הרכישה וההעברה זמן רב לאחר האימון (פעילות של הזיכרון) ».

נראה שהלמידה במסגרת קהילת לומדים אכפתית היא הכרחית לפיתוח התפקודים השונים של התלמידים ובמיוחד בתחום הבין-אישי, אך כדי שתלמידים יעשו העברה לעמדות והתנהגויות אנטי גזעניות בחיי היום יום לאורך זמן בסביבה שאינה מוגנת כמו הכיתה ובית הספר, נדרשת גם תוכנית לימודים מפורשת לחינוך נגד גזענות.

ב. תוכנית הלימודים הרשמית בתחומי הדעת:

צבי למ (2000) הגדיר את ההוראה כ"חינוך באמצעות הדעת"²³⁷, דהיינו במערכת החינוך הממלכתית זו תוכנית הלימודים. לפי עודד שרמר (תשע"ג) "אין הגדרה חד-משמעית ומדויקת למושג 'תוכנית לימודים', והיא תשתנה

236 שלמה קניאל הוא מומחה בתחום האבחון הדינמי, הטיפול המערכתי, החינוך הקוגניטיבי, תהליכי למידה וזהות יהודית. קניאל, ש' (2001, דצמבר). העברה בלמידה: תקוות חדשות. *מגמות מ"א*, 3.

237 צבי למ (1921 – 2004) היה איש חינוך ישראלי, פרופסור לחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים. חתן פרס א.מ.ת. במדעי החברה. למ, צ' (2000). מעמד הדעת בתפיסות הרדיקליות של החינוך, בתוך י' הרפז (עורך), *צבי למ, לחץ והתנגדות בחינוך: מאמרים ושיחות*, עמ' 69-87. תל-אביב: ספרית פועלים.

בהתאם לתפקודו של המגדיר ולמשמעויות הנובעות לגבי עבודתו הוא²³⁸. כאן כוונתנו לנושאים, ערכים, מושגים, תופעות, תהליכים, עקרונות ומיומנויות, כפי שאלה הוגדרו בתוכניות הלימודים הממלכתיות ובנושאים שבית הספר מפתח, בחומרי ההוראה-למידה ובתהליכי ההוראה-למידה-הערכה, וכמו כן להשתקפות של מציאות החיים שמחוץ לכותלי הכיתה בתוך התהליכים שמתרחשים בשגרת הלמידה בשיעורים במסגרת מקצועות הלימוד²³⁹.

למורים תפקיד מרכזי בתיווך לחשיבה ביקורתית ולראיית קשרים בין התכנים הנלמדים לבין חיי התלמידים בפרט, לבין סוגיות חברתיות ובעיות שעמן מתמודדות החברה בישראל והאנושות בכלל, כולל גזענות²⁴⁰.

האתגרים שבגישה זו: נדרשים הבנה מעמיקה של המורה לא רק בתחום הדעת שאותו הוא מלמד ובתהליכי ההוראה-למידה משמעותיים ופיתוח חשיבה ביקורתית, אלא גם בסוגיות חברתיות-תרבותיות ופוליטיות, יכולת קישור בין אלה לאלה ומיומנויות לניהול תהליכים של שינוי עמדות גזעניות בו-זמנית.

ג. תוכנית חינוך-למידה מפורשת לאחדות וחיים משותפים ולמינע גזענות:

לדעת פרופסור נמרוד אלוני (2015)²⁴¹ כנגד מחלת התרבות ששמה "גזענות" יש הכרח מהגיל הצעיר ולאורך כל הרצף החינוכי בחינוך שעומד בפרץ ומטפח בקרב תלמידיו עמידות בפני גזענות, כשעי שנאה והיגרפות ב"נחשול".

על תוכנית חינוך-למידה מפורשת בנושא אחדות וחיים משותפים ומינע גזענות לכלול החל מהגיל הצעיר ולאורך כל הרצף החינוכי הן פיתוח קוגניטיבי, רגשי וחברתי והן הכרה של עקרונות המשטר הדמוקרטי ומוסדותיו, חינוך לאזרחות, לחיים משותפים ורב-תרבותיות ונגד הטיה חברתית וגזענות.

ההנחה היא כי בחברה אשר רווחים בה גילויי גזענות, ילדים חשופים כל העת לעמדות והתנהגויות גזעניות, דעות קדומות, סטריאוטיפים ואפליה. בית הספר הוא המקום שבו ניתן לעמת ולאתגר השקפות אלה באופן מקצועי, עקבי ושיטתי עם הקדשת מסגרת זמן מובחנת ובסביבה מוגנת.

238 עודד שרמר הוא מרצה בבית הספר לחינוך באוניברסיטת בר-אילן. תחום מחקרו המרכזי הוא תכנון תוכניות לימודים והגישות להוראתם של המקצועות נוכח התמורות בחברה.

שרמר, ע' (תשע"ג). תוכנית לימודים עיון מושגי בתוך הלכה למעשה בתכנון לימודים 8. משרד החינוך. ירושלים.

239 ראו חיק תוכניות לימודים לעובדי הוראה המדגיש להדגים את הקשר בין הידע, המיומנויות והערכים בתוך המקצוע ובין המקצועות. משרד החינוך. <http://edu.gov.il/special/Curriculum/Pages/About.aspx>

240 ראו דוגמאות בתוך שיעור לחיים – חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל. 2015. <https://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/08/book-full-version.pdf>

241 אלוני, נ (2015). שם.

בתוכנית כזאת יש שני צירים מרכזיים:

1. חינוך-למידה לאחדות וחיים משותפים
2. חינוך נגד גזענות.

1. תוכנית חינוך-למידה מפורשת לאחדות וחיים משותפים

חינוך לרב-תרבותיות מהווה יסוד בחינוך לאחדות וחיים משותפים. חינוך לרב-תרבותיות, כפי שכתבה נילי ונציה "איננו תחום תוכן נפרד, אלא תפיסת תפקיד שלמה ורחבה הבאה לידי ביטוי בהתנהגות ובקשר היומיומיים בין אנשי החינוך לבין הילדים, בעיצוב הסביבה החינוכית בה שוהים הילדים ובתכני הלימוד אליהם הם נחשפים".²⁴² חינוך לחיים משותפים בתוך רב-תרבותיות מטפח ומכבד את המיוחד והמיוחד לכל קבוצה וגם מבנה אזרחות משותפת. זו נבנית לדעת ד"ר בינה גלדי²⁴³ על ידי חשיפה הדדית לערכים התרבותיים של האחר ובאמצעות יצירת מעגל של ערכים משותפים. החינוך לגישה רב-תרבותית לפי ג'יימס וורצל (Wurzel, 1988, אצל תדמור)²⁴⁴ הוא תהליך ממושך מלווה במשברים".

תהליך זה כולל שבעה שלבים, החל משלב של הסתגרות חד-תרבותית ועד לשלב השביעי שבו מתגבשת תפיסה רב-תרבותית.

תדמור היציע למחנכים לבחור מטרה להתקדמות בחינוך לגישה רב-תרבותית מתוך סולם בן שישה שלבים.

השלבים הם:

1. השלמה פטליסטית עם נוכחותו של האחר כנתון מוצק שלא ניתן לשינוי;
2. סובלנות תוך התגברות על רתיעה, או על סלידה מן האחר, על פי רוב מתוך מחויבות בסיסית לערכים הומניסטיים ולתקינות פוליטית;

242 ונציה, נ'. שם.

243 בינה גלדי היא דוקטור לחינוך עם התמחות ברב תרבותיות וראש החוג להכשרת מורים במכללת צפת גלדי, ב' (2009). חינוך לרב-תרבותיות במדינת ישראל – מציאות או חזון? בתוך עט השדה

https://www.dmag.co.il/pub/jdc/EtHasadeh_03/files/assets/common/downloads/publication.pdf

244 תדמור, י'. עקרונות בחינוך לגישה רב-תרבותית. עמותת מבט – מודעות לחברה רב-תרבותית.

<https://brancoweiss.org.il/wp-content/uploads/2017/11/2-%D7%A2%D7%9C-%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%9A-%D7%95%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA-%D7%99%D7%A9%D7%A2%D7%99%D7%94%D7%95-%D7%AA%D7%93%D7%9E%D7%95%D7%A8.pdf>

3. הכרה "אנתרופולוגית" של האחר מתוך סקרנות ואמפתיה, המלווה בדרך כלל בתחושות עליונות מסוימת;
4. דיאלוג כן ואמתי עם האחר שבבסיסו עומדים שוויון וכבוד הדדי;
5. נכונות להשפעת גומלין בין תרבותית ביני לבין האחר;
6. מיזוג תרבותי, חלקי או מלא.

מהו השלב הרצוי ליישום בבית ספרכם, לדעתכם? מדוע?

חינוך לאחדות וחיים משותפים פועל לחיזוק הזהות של כל קבוצה מצד אחד, ומהצד האחר הוא פועל להיכרות, כיבוד והוקרה בין הקבוצות וכן לגיבוש מכנה משותף מוסכם ביניהן כבסיס לחוסנה של החברה בישראל. על מכנה כזה לכלול "תשתית תרבותית, סמלית, התנהגותית וערכית המשותפת לכל", כלשונם של חיים אדלר ונחום בלס (2000)²⁴⁵.

יש חשיבות לכך שילדים יכירו את הקבוצות האתניות והדתיות המרכיבות את החברה הישראלית, את ההיסטוריה שלהן והקשר שלהן לארץ ישראל, את תרבותן ויכבדו אותן²⁴⁶.

245 חיים אדלר הוא חלוץ המחקר הישראלי בסוציולוגיה של החינוך. נחום בלס הוא חוקר של תחום החינוך ומשמש חוקר בכיר במרכז טאוב. מרכז טאוב הוא מכון מחקר כלכלי-חברתי בלתי תלוי, העורך מחקרים חדשניים ומפתח המלצות מדיניות לרווחתם של אזרחי ישראל. אדלר, ח', ובלס נ' (2000). חנוך לנער על פי דרכו המבדיל והמאחד במערכת החינוך בתוך י', קופ, (עורך) *מולזים בישראל – מכור היתוך למעורב ירושלמי*, מרכז טאוב למחקרים חברתיים. http://taubcenter.org.il/wp-content/files_mf/6%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%9A.pdf

246 ראו לדוגמה התכנית "לחיות בארץ הקודש להכיר ולכבד" שפותחה על ידי מטח בשיתוף האיחוד האירופי. <http://school.kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=77752>
<http://school.kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=20791960#1.2330.6.default>
התוכנית מיועדת לחינוך העל יסודי, אך מורים יכולים לבצע התאמה של החומרים לחינוך היסודי <http://livingtogether.org.il/project/>
2-%D7%9B%D7%95%D7%AA%D7%A8%D7%AA-%D7%94%D7%A4%D7%A8%D7%95%D7%99%D7%A7%D7%98-2/
ראו לדוגמה את האתר <http://peopleil.org> המציג מידע עשיר על החברה בישראל על שלל התרבויות וסגנונות החיים המרכיבים אותה.

בהקשר זה בשנת 2018 הוחל בפילוט "מסע תקווה ישראלית בחינוך". המסע לצוותי חינוך הוא מהלך הדגל של "תקווה ישראלית בחינוך" הפועלת בשותפויות בין משרד החינוך, בית הנשיא ופורום דב לאוטמן.

"המסע הינו מהלך רחב בקרב צוותי החינוך בישראל, להעמקת ההיכרות של צוותי החינוך עם החברה הישראלית, ולרתימתם לעשייה המקדמת שותפויות בין הזרמים השונים במערכת החינוך נוכח המציאות הישראלית המשתנה. המסע, הכולל שלושה ימי מסע, יחידות הכנה ויחידות סיכום, יתחיל בהנהגה החינוכית ובמנהלי בתי הספר ובחמש השנים הקרובות יצטרפו מאות חדרי מורים מכל רחבי הארץ.

בשנת 2018, שנת הפיילוט, ייצאו למסע כ- 20 קבוצות הכוללות את מטה משרד החינוך, מפקחים ומנהלים, מנהלי רשתות וחדרי מורים²⁴⁸.

לשם כך משרד החינוך מפעיל, בנוסף לחיזוק היבטים אלה בלימודי מולדת, חברה ואזרחות²⁴⁸, תוכנית לשילוב בבתי הספר ממגזר אחד מורים ממגזרים אחרים וכן מפגשים בין-מגזריים בין בתי ספר:

שילוב מורים ממגזרים שונים בבתי ספר המשותטיים למגזר אחר – למשל מורה יהודי בבית ספר ערבי ולהיפך או מורה מהחינוך הממלכתי-דתי בבית ספר ממלכתי-יהודי ולהיפך. מורה מהמגזר האחר הופך לדמות משמעותית בקרב התלמידים ובמערכת הבית ספרי – ולמורה, לתלמידים ולצוות בית הספר ניתנת הזדמנות להיכרות, קירוב בין מגזרים, הזמנת דעות קדומות וסטריאוטיפים אלה על אלה ויצירת תשתית לחיים משותפים.

האתגרים בשילוב מורים ממגזרים שונים: מורים ערבים מתמודדים עם ביטויי גזענות והתנגדויות הן של בעלי תפקידים במערכת החינוך, כמו מנהלים ומפקחים, והן של הורים.

247 לחיות יחד יוצרים שותפויות חברתית חדשה בישראל. <http://livingtogether.org.il/project/%D7%9B%D7%95%D7%AA%D7%A8%D7%AA-%D7%94%D7%A4%D7%A8%D7%95%D7%99%D7%A7%D7%98-2/>

248 משרד החינוך. תוכנית הלימודים במולדת חברה ואזרחות לכיתות ב', ג' וד' חלק רביעי: תדריך יישומי לבניית תכנית הוראה בית-ספרית במולדת חברה ואזרחות. http://meyda.education.gov.il/files/Tochniyot_Limudim/moledet/4.pdf

יצירת מכנה פדגוגי משותף בין אנשי החינוך במדינת ישראל: מערכת החינוך בישראל מפוצלת למגזרים וסוגי פיקוח. כדי לקדם יצירת תשתית מקצועית משותפת בין אנשי החינוך בכל המגזרים וסוגי הפיקוח, אנו מציעים לקיים, כחלק משגרת הפיתוח המקצועי, בכל שנה **סמינר/ים ברשת** (WEBINAR) משותף/ים לכלל אנשי החינוך בנושא כמו חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות, ובנושאים נוספים שיאותרו כמעניינים את ציבור המורים, וכן סמינרים וירטואליים למורים בכל המגזרים בנושאי ליבה לפי תחומי ההתמחות.

מפגשים בין-מגזריים מתמשכים הכוללים תהליכי הפגשה והידברות בין קבוצות שונות – מפגשים אלה מזמנים אפשרות לצמצום הדעות הקדומות, קבלת האחר ומיגור הגזענות.

מפגשים בין קבוצות מבוססים על תיאוריית המגע שפיתח²⁴⁹ Allport (1954) שלפיה הטיות ודעות קדומות מבוססות על הכללות סטריאוטיפיות והפשטות יתר לגבי קבוצות חוץ, ושלמגע בין-אישי בין חברים של קבוצות כאלה יש יכולת להפחית את הדעות הקדומות כלפי קבוצת החוץ באופן כללי.

האתגרים שבמפגשים בין מגזריים: התנגדויות מצד קהילת בית הספר, בעיקר מהצד היהודי, להתארח בבתי ספר ערביים. לעיתים החששות הם על רקע ביטחוני.

כמו כן כדי שמפגשים כאלה יניבו את התוצאות הרצויות, יש הכרח להבנות אותם על פי עקרונות שצוינו בסקירת תוכניות התערבות של חינוך לחיים משותפים ומפגשים בין קבוצות רוב לקבוצות מיעוט שהוגשה לוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים במדינת ישראל (גורן, ללא ציון שנה)²⁵⁰.

האם, לדעתכם, מפגשים בין תלמידיכם לבין תלמידים ממגזרים אחרים חיוניים לחינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות? מדוע?

לאור הסקירה הנ"ל ומדיניות המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים במשרד החינוך (פרידמן, 2017)²⁵¹ ההמלצות בנושא מפגשים בין-מגזריים הן:

249 Allport, G. W. 1954. *The nature of prejudice*. Cambridge, M.A.: Preseus Books

250 גורן, ב'. סקירת תוכניות התערבות של חינוך לחיים משותפים בין קבוצות רוב לקבוצות מיעוט בעולם. אוניברסיטת תל-אביב. מבט.

251 פרידמן, ד' (2017). חיים משותפים בראי המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים – משרד החינוך המינהל לחינוך אזרחי ולחיים משותפים.

בימת דיון 60. מכון מופ"ת. <http://www.mofet.macam.ac.il/ktiva/bitaon/Documents/bitaon60.pdf>

- « על אנשי החינוך לעבור הכשרה מתאימה.
- « נדרש חינוך שיטתי, מקיף, עקבי ומתמשך לחיים משותפים ולבניית יחסים הוגנים ושוויוניים בין הקבוצות הכולל הן שילוב הנושאים בתוכניות הלימודים והן הקדשת מסגרת זמן מיוחדת (כמו שעה שבועית קבועה).
- « על בית הספר לבטא את הערכים של חיים משותפים ומניעת גזענות בכל התנהלותו.
- « על בית הספר לערב את קהילתו כדי להשיג את תמיכתה במפגשים.
- « יש לקבוע יעדים משותפים למפגשים וגם יעדים פרטיקולריים ביחס לכל קבוצה.
- « על האחרים המשמעותיים, הורים ומורים, עבור התלמידים לעודד ולתמוך במגע בין קבוצות.
- « נדרשות הכנה קפדנית של כל מפגש על ידי הצוותים החינוכיים וכן הכנות של התלמידים לקראת כל מפגש.
- « הקבוצות צריכות להיות במעמד שווה במפגש.
- « יש לזמן בעת המפגש מטלה הדורשת שיתוף פעולה בין חברי הקבוצות (ולא תחרות) לשם השגת מטרה משותפת.
- « יש לזמן היכרות אישית משמעותית בין החברים בקבוצות ואפשרות לפיתוח חברויות ביניהם.
- « יש לגעת גם בנושאים רגישים משותפים העוסקים ביחסים בין הקבוצות ולקיים דיאלוג מוגן אותנטי ביניהן.
- כמו כן יש לעסוק במכנים המשותפים בין אנשים בכלל ובין הקבוצות בפרט.
- « יש לקיים מפגשים לאורך זמן (ולא כאירוע חד פעמי).
- « לתוצר המפגש יש נראות, ומשתפים בו את קהילת הכיתה / בית הספר.
- דוגמה מעניינת ליישום מפגשים בין מגזריים הוא מחקר שכלל תכנית התערבות נרחבת לקידום יחסים חיוביים בין קבוצות ילדים בבית הספר היסודי.²⁵² תהליך ההתערבות בוצע על פי העקרונות שצוינו לעיל וכלל את הרכיבים הבאים:
- < מפגשי פנים אל פנים בקבוצות פעילות מעורבות של תלמידי כיתות ג' וד' (תקופת גיל הנחשבת לנוחה להתערבות חינוכית) מבית ספר עברי ובית ספר ערבי בעיר יפו. בכל מפגש התלמידים השתתפו בפעילות בתחום אומנויות

252 Berger, R., Benatov, J., Abu-Rain, H., Tadmor, C.I. (2016). Reducing prejudice and promoting positive intergroup attitudes among elementary-school children in the context of the Israeli-Palestinian conflict. *Journal of School Psychology Volume 57, August 2016, Pages 53-72.*
<https://www.journals.elsevier.com/journal-of-school-psychology>

החברה כמו משחקי חברה ואומנות חזותית, מוזיקה ותנועה. המפגשים הונחו על ידי מנחים מקצועיים בעלי ניסיון בהנחיית קבוצות מעורבות.

< פיתוח רגשי-חברתי בכיתות האם שבוצע על ידי מחנכי הכיתות על פי תכנית מ"מפתח הלב" של משרד החינוך.

< שיעורי הכנה שבוצעו על ידי מחנכי הכיתות וכללו חינוך לסובלנות, פיתוח אמפתיה ואימון לנקיטת פרספקטיבה וכן רפלקציה על המפגשים.

התכנית הופעלה במשך 9 חודשים. בקבוצות המעורבות התקיימו שני מפגשים בחודש בני 4 שעות כל אחד. בסך הכול היו 12 מפגשים. בתכנית יושמה גישה אקולוגית המתמקדת במגוון מערכות: הפרט, המשפחה, קבוצת השווים, האקלים הבית ספרי, הקהילה והתרבות.

התכנית החינוכית מבוססת על שילוב של שלושה מודלים להבניית יחסים חיוביים בין קבוצות חברתיות:

« מודל המגע (Allport, 1954)²⁵³

« מודל המידע (Bandura, 1985)²⁵⁴

« המודל ההתפתחותי (Aboud, 2008)²⁵⁵

הממצאים הראו שההתערבות הייתה אפקטיבית להכחדת סטריאוטיפים ורגשות שליליים ונטייה לאפלייה כלפי ילדים מהקבוצה האתנית האחרת, ולהגברת הנכונות לקשרים חברתיים עם ילדים מהקבוצה האתנית האחרת. יתר על כן, ההישגים של ההתערבות כללו העברה גם כלפי קבוצת חוץ אתנית שלישית – יוצאי אתיופיה. הישגים אלה היו יציבים גם בהערכה שבוצעה כעבור 15 חודשים.

253 Allport, G. W. 1954. The nature of prejudice. Cambridge, M.A.: Preseus Books.

254 Bandura, A., (1989). Social cognitive theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of child development. Vol. 6. Six theories of child development* (pp. 1-60). Greenwich, CT: JAI Press.

תיאוריות למידה וחברות לפיהן יחס כלפי קבוצות חוץ מעוצב על באמצעות מסרים ומודלינג של אחרים משמעותיים, המדיה ותכניות חינוך.

255 Aboud, F. E., (2008). A Social-Cognitive Developmental Theory of Prejudice in

S.M. Quintana, C. McKown (Eds.), *The handbook of race, racism, and the developing child*, Wiley, Hoboken, pp. 55-71. התיאוריה החברתית-התפתחותית-קוגניטיבית לפיה עמדות בין קבוצתיות של ילדים מושפעות גם מהמיומנויות החברתיות קוגניטיביות של הילדים בשלבי התפתחות שונים.

מה צריכה לכלול ההכשרה של אנשי החינוך לשם קיום המפגשים?

יש לציין כי ניתן לזמן היכרות עם ילדים שונים ותרבותם גם באמצעות סיפורים וסרטונים. כן ניתן לקיים מפגשים מקוונים. כך לדוגמה מופעלת התוכנית ²⁵⁶TEC שבה יש שיתוף פעולה מקוון לימודי הכולל צוות אקדמי במכללות לחינוך, תלמידים במכללות לחינוך, מורים בבתי ספר ותלמידי בתי ספר המשתפים פעולה במיזמים החינוכיים.

בית ספר משותף לשני מגזרים, כדוגמת בתי הספר הדו-לשוניים של יהודים וערבים ובתי ספר משלבים המשותפים לדתיים וחילונים – בתי ספר אלה מתקיימים בקהילות אוהדות המחנכות לשוויוניות ולסובלנות בין מגזרים ומגדלים כאידיאולוגיה מרכזית של בית הספר.

כרופ' דיזנדרוק (2013)²⁵⁷ דיווח על מחקר שבדק את השפעת השיח הסביבתי ומסגרת החינוך על הכחדת דעות קדומות ותפיסות מהותניות²⁵⁸ כלפי לאום. המחקר נערך בקרב ילדים בגילי 5, 8, ו-12 בבתי ספר יהודיים, בתי ספר ערביים ובתי ספר מעורבים שבהם לומדים ילדים ערבים ויהודים. נמצא כי ילדים בני 5 בכל בתי הספר היו מהותנים מבחינת לאום באותה מידה ובמידה גבוהה. ככל שעלו בגיל, בבתי הספר המעורבים פחתה התפיסה המהותנית. בבתי הספר המעורבים היו הכי פחות תפיסות מהותניות למרות שדיברו בהם רבות על הלאומים השונים. כלומר: כדי להחליש את התפיסה המהותנית, חשוב להכיר את האחר כאינדיבידואל.

הציעו דרכים לקידום ההיכרות בין תלמידים כאינדיבידואלים.
הציעו דרכים להיכרות בין תלמידים לבין ילדים מקבוצות חברתיות אחרות.

256 שינפלד, מ', גנאים, א', נ', חוטר, א' ווולטר, ג' (2015). *צוותים מקוונים, אמן ודעות קדומות*. http://www.mofet.macam.ac.il/tec/heb/research/SiteAssets/Pages/default/ShonfeldGanayemHoterWalther_02.pdf

257 דיזנדרוק, ג' (2013). *בעקבות החשיבה הגזענית*. www.youtube.com/watch?v=luD6eDBog8k

258 תפיסה מהותנית – תפיסת ההבדל בין הדומים לנו והשונים מאתנו כמהותי, כבלתי ניתן לשינוי, כדוגמת יהודים לעומת ערבים, ממש כמו ההבדל בין פילים לאריות. המשגה מהותנית של לאום משמעה התייחסות אל האחר כפחות אנושי ממני; אמונה שכל קבוצה הומוגנית ושונה באופן מהותי מקבוצה אחרת (דיזנדרוק).

2. חינוך נגד גזענות

חינוך מפורש נגד גזענות "מכנה את הבעיה בשמה", תוקף גזענות באופן ישיר כתופעה של אלימות (גור זיו, 2015)²⁵⁹ ומתמקד בהיבטים קוגניטיביים, תוך אישיים, בין-אישיים והתנהגותיים, ובמיוחד פיתוח אמפתיה כלפי האחר. הוראה נגד גזענות מעמתת דעות קדומות באמצעות שיח לגבי סטריאוטיפים, אפליה וגזענות בחברה בעבר ובהווה. היא מלמדת את השורשים הכלכליים, המבניים וההיסטוריים של אי-שוויון ואפליה. היא פועלת לכך שתלמידים יבינו שהמבנים החברתיים הקיימים בחברה לעיתים קרובות מבוססים על תפיסת הגזע (תפיסה מוטעית וחסרת כל בסיס עובדתי מדעי).

כמו כן היא מלמדת ילדים לזהות ביטויים של גזענות ותוצאותיה ודרכים להתנגד לה ומפתחת חשיבה ביקורתית על אודות דעה קדומה וסטריאוטיפים וצריכה נכונה של מדיה. בנוסף לכך חינוך נגד גזענות גם מכון למעורבות פעילה של הילדים, כמו קיום אינטראקציה עם ילדים מרקעים שונים וגילוי אמפתיה כלפי אנשים מרקעים שונים, איסוף נתונים על התופעה ודרכים למיגורה במעגלים שונים.

הכינו תוכנית בית ספרית לחינוך לאחדות וחיים משותפים ונגד גזענות החל מכיתה א' (וגן חובה בבתי ספר שבהם פועלות חטיבות צעירות) ועד כיתה ו'.

אמפתיה: חוקרים (הרפז, 2014)²⁶⁰ רואים באמפתיה את אחד הרכיבים החיוניים בחינוך למניעת גזענות. מקור המילה אמפתיה ביוונית, *ἐμπάθεια*. רוזנהיים (2005)²⁶¹ הגדיר אמפתיה כ"השתתפותו של אדם בתהליכים רגשיים והינעתיים המתרחשים בעולמו של הזולת. המעשה האמפתי מתרחש כאשר האחד פותח עצמו לעולמו הסובייקטיבי של האחר: מוכן ואף מנסה (מתאמץ) לחוש, להרגיש, להבין את מה שבלב ובמחשבות הזולת.

259 גור זיו, ח' (2015). נגד גזענות: העצמת ילדים/ות בגיל הרך. שם.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/Against-Racism-Empowering-young-children.pdf>

260 הרפז, י' (2014, דצמבר). גזענות, זהות וחינוך. *הד החינוך*.

261 אליהו רוזנהיים היה היה מרצה בפסיכולוגיה קלינית באוניברסיטאות תל אביב ובר-אילן, מדריך בתוכנית לפסיכותרפיה בחוג לרפואה באוניברסיטת תל אביב, וכן הרצה במכללת "אורות ישראל".

רוזנהיים, א' (2005). *תצא נפשי אליך, הפסיכולוגיה פוגשת ביהדות*. תל-אביב: משכל (חמד – ידיעות אחרונות).

אמפתיה כוללת לחוד או יחד חוויה פנימית של תחושת תהודה – של זולתי בתוכי ואפשרות לתקשר אליו מסר מתוך עמדה והתייחסות אמפתיות. אמפתיה היא תהליך שחלקו מאמץ וחלקו מתרחש מבלי משים; חלקו אינטואיטיבי וחלקו פענוח קוגניטיבי ומודע; חלקו התקשורתי כולל קליטה והעברה של שדר גם יחד.²⁶²

פסיכולוגים רואים חשיבות רבה בהתפתחותה של היכולת האמפתית עד כדי הגדרתה כעמוד התווך במגע שבין הבריות. היא מהווה תנאי בסיסי להיווצרות קשר משמעותי בין אנשים. להתפתחות היכולת האמפתית יש השפעה על התפתחות הדימוי העצמי ועל ההתפתחות החברתית-המוסרית של הפרט. בהעדר מענה אמפתי, אדם עלול לחוש בדידות וניכור כי איש אינו מבין אותו ומה שהוא חווה חסר משמעות בעיני אחרים. אדם עלול גם לפתח אדישות ואטימות כלפי אנשים אחרים.

רוזנהיים סקר את המעמד המיוחד שיש לאמפתיה ביהדות ככבוד לחווייתו הסובייקטיבית של הזולת. יחס זה בא לידי ביטוי בצו המקראי "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח) להדגשת השוויון בערך האנושי, בכבוד האנושי ובצרכים הרגשיים האנושיים.

הוא מתבטא לא רק ביחס לרע אלא גם ביחס לאויב בפסוק "בְּנֶפֶל אוֹיֵבֶיךָ (אֹיֵבֶיךָ), אֶל-תִּשְׁמַח; וּבְכַשְׁלוֹ, אֶל-יָגֵל לִבְךָ (משלי כד, יז). יתר על כן, כבסיס לאמפתיה אדם מצווה להשתמש גם במאגר זיכרונותיו ההיסטוריים הקולקטיביים כדי לקבוע עמדה ראויה ביחס לזולת כפי שהדבר בא לידי ביטוי בצו של שמירת כבודו וזכויותיו של הגר "כי גרים הייתם בארץ מצרים" (שמות כג, ט). יכולת האמפתיה מורכבת מרכיבים מוסריים, קוגניטיביים, חברתיים, רגשיים, אישיותיים וניורולוגיים.

לדעת חוקרים רבים יכולת זו מולדת, אך היא מתפתחת בהשפעת הסביבה וההתנסויות של אדם החל מינקות, ואלה קובעות אם פוטנציאל זה ייחסם או יהפוך לחלק מאישיותו. אמפתיה מתאפשרת על ידי השלכה, כלומר פעולה שבה אדם מייחס לזולתו מניעים והרגשות על יסוד חוויותיו שלו. ההנחה היא שילד שלא חווה אמפתיה יתקשה לבטא אמפתיה²⁶².

רוזנהיים מדמה את התהליך האמפתי לקרן אור המוקרנת אל האחר (מושא האמפתיה), חוזרת אל מקור הקרינה (בעל האמפתיה), נקלטת ומפוענחת על ידו ברמה כלשהי של מודעות ויוצרת אצלו תגובה מנטלית ולעיתים גם התנהגותית. באמפתיה יש ניסיון כן להבין ואף להרגיש ללא שיפוט את מה שחווה וחושב הזולת באמצעות "כניסה לנעליו" לזמן קצר. במפגש בין מבטא האמפתיה למושאו נוצר מצב של אינטימיות ואמון. ואולם אין זה מצב של הזדהות עם הזולת עד כדי התמזגות עימו וביטול העצמיות.

262 אזר, ש' (2015). שם.

בהקשר של חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות מציינים לאמפתיה שני תפקידים מרכזיים:

1. אמפתיה כבסיס למניעת גזענות, התפתחות של תפיסות והתנהגויות המכבדות את האדם באשר הוא אדם, חמלה למצוקות של אנשים ורגישות לצורכיהם, שאיפה ופעולה לצדק חברתי ואף התנגדות לגזענות – "... ילדים ... הנמצאים במתקפה מתמדת של קשיים ונסיבות וגדלים ללא סביבה אמפתית, יתקשו בפיתוחן של יכולות חברתיות שונות. כך נוצר מעגל של גזענות – החברה מתנהגת בגזענות כלפי השונים ממנה, במקרה הזה ילדים כהי עור, ובתגובה הילדים הללו מגלים פחות כישורים חברתיים חיוביים, גדלים להיות אנשים פחות אמפטיים, וכפועל יוצא מכך עם פוטנציאל גבוה יותר לתפיסות והתנהגויות גזעניות ... ככל שהסביבה מכילה ואמפתית יותר כלפי הילד – כך הוא יכול לאמץ לעצמו דפוסי התנהגות דומים, שכן הוא גדל בתחושה שזוהי הנורמה החברתית. לעומת זאת, סביבה מזניחה וגזענית מקשה על הילד לווסת את רגשותיו שלו, וכך הוא אינו פנוי להיות קשוב לרגשותיהם של אחרים", כתבה שירה אזר (2015)²⁶³.

2. אמפתיה כאמצעי לחינוך נגד גזענות: לפי הרפז²⁶⁴ מכיוון שגזענות מורכבת ממערך של אמונות, ערכים ורגשות שאדם מזוהה איתו, אמפתיה היא כמעט הדרך היחידה לשחרר תלמידים ממנה. על המחנכים להשתמש באמפתיה כאסטרטגיה פדגוגית.

עליהם לנסות להבין את מצוקות התלמידים ומקורות עמדתם ולקבל את התלמידים למרות עמדתם הגזענית המקוממת, ובהדרגה לסייע לתלמידים להחליף עמדה זו בעמדה זהותית אחרת – ביקורתית, ספקנית, פתוחה. תהליך זה דורש מתן אפשרות לתלמידים להתבטא ללא שיפוטיות מצד המורה, כנות ויושר באשר לעמדותיו הוא בנושא, התמדה ורציפות לאורך זמן וכל הזמן במשולב בתוכניות הלימודים ותוך כדי הקצאת זמן ומרחב מיוחדים, שילוב חומרים מגוונים, כמו סרטונים, ספרות, סיפורי אירוע, משחקי תפקידים וכדומה, וקיום שיח מוגן²⁶⁵, רצוי בקבוצות קטנות שבהן מתאפשר לכל אחד ואחת להתבטא.

263 אזר, ש' (2015). שם.

264 הרפז, י' (2014, דצמבר). שם.

265 משרד החינוך (2016). חוזר מנכ"ל תשעז/4 (ב), ו"א בכסלו תשעז"ז, 11 בדצמבר 2016. התכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השיח על נושאים השנויים במחלוקת.
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/9/9-2/HoraotKeva/K-2016-4-2-9-2-3.htm>

טבלה: חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות: יעדים, תכנים ודרכי הוראה-למידה²⁶⁶

הישגים מצופים	תכנים	הוראה-למידה
התלמידים יתנסו בתהליכים חברתיים המקדמים אחדות ושותפות בחברת הילדים	היכרות, פשרה, הסכמה, ויתור, מטרות, ערכים, שייכות	פיתוח סובלנות, משחקי הדמיה, למידה שיתופית זיהוי המשותף והמיוחד בין פרטים בקבוצה חברתית
התלמידים יזהו את היתרונות שיש באחדות ושותפות בחברת הילדים בפרט ובחברה האנושית בכלל	אחדות, שותפות, סובלנות, קבלה הדדית, הוקרת ייחודיות ושונות	פעולת הכיתה כקהילת לומדים אכפתית זיהוי המשותף והמיוחד בין קבוצות חברתיות
התלמידים יפתחו מיומנויות לשיתוף ועבודת צוות	מטרה, פשרה, אחריות, ויתור, דיאלוג, שכנוע, הסכמות	למידה שיתופית
התלמידים יבינו מהי גזענות, ידעו לזהות התנהגות גזענית ויימנעו מעמדות והתנהגויות גזעניות	גזענות, דעה קדומה שלילית, סטריאוטיפים שליליים ואפליה גורמיהם ונזקיהם חשיבה ביקורתית	פיתוח מושגים: ניתוח אירועים ושילוב תכנים מתכניות הלימודים, בניית מפות מושגים רב-שיח; תיעוד ואיסוף נתונים, ניתוח ביקורתי של חומרים הכרת חלופות המבוססות על מגילת העצמאות וחוק יסוד כבוד האדם, תרגול התנהגויות רצויות

266 מומלץ להכין תכנית התקדמות רב-שנתית של ההישגים המצופים בהתאמה למאפייני הגיל וצרכיו וכן לנתוני בית הספר.

הישגים מצופים	תכנים	הוראה-למידה
התלמידים יגלו אמפתיה כלפי הזולת וכלפי קבוצות חברתיות שונות	אמפתיה: הבנה, רגישות, הקשבה, חמלה כלפי האחר	יחס אמפתי מצד המהנכים כמודלינג, שיח אמפתי מוגן, שיח במעגל הקסם, משחקי סימולציה והחלפת תפקידים לתרגול ואימון, דיון בעקבות צפייה בסרטונים וקריאת סיפורים ושירים
התלמידים יהיו מודעים לרגשות שליליים שמתעוררים אצלם ביחס לזר ו/או לאחר, ויהיו מסוגלים להתמודד באופן חיובי עם רגשות אלה	היבטים תוך אישיים (כגון: מודעות לרגשות כמו חשש, פחד, רתיעה, שנאה) ובין אישיים (כגון: כבוד האדם, היכרות)	מעגל הקסם, משחק תפקידים, תרגול דרכי ביטוי של רגשות והתנהגויות רצויות, רפלקציה, שילוב ספרות ואומנות
התלמידים יהיו מודעים לרגשות שליליים שמתעוררים אצלם כשמופנים כלפיהם ו/או כלפי קבוצת ההשתייכות שלהם כינויי גנאי, דחייה חברתית, יחס מפלה וכד'. התלמידים יהיו מסוגלים להתמודד באופן חיובי עם רגשות אלה	תפקודים תוך אישיים (מודעות גם לרגשות כמו חשש, רתיעה, שנאה, בושה, נחיתות) ערכים כמו כבוד האדם וחירותו, שוויון מושגים כמו זכויות, חובות, דעה קדומה, סטריאוטיפים, אפלייה חיזוק הזהות העצמית	ובנוסף פיתוח תואם התפתחות של ההיבטים התוך אישיים, הבין אישיים והקוגניטיביים חינוך לערכים ופיתוח השיפוט המוסרי מינוי אחראי בית ספרי

הישגים מצופים	תכנים	הוראה-למידה
התלמידים יפעילו דרכים רצויות בהתמודדות עם ביטויי דעה קדומה וסטריאוטיפים שליליים, דחייה חברתית, יחס מפלה וכד' כלפי קבוצת ההשתייכות שלהם וכלפי יחידים בה ו/או כלפי קבוצות חוץ ויחידים בהן	תקשורת בין אישית; חוקים ותקנות; זכויות וחובות;	ובנוסף פיתוח אחריות ומחויבות אישית; היכרות עם חוקים ותקנות; שיתוף התלמידים בניסוח כללי התנהגות ונהלים; מפגשים עם גורמי סיוע
התלמידים יכבדו כל אדם באשר הוא אדם	היכרות בכיתה כקהילת לומדים אכפתית, שוויון ערך האדם, כבוד האדם, ביטוי רגשות, שיח מכבד,	וכן טיפוח קהילת לומדים אכפתית ודרכי למידה שיתופיות כמו ג'יגסו
התלמידים ימנעו מהכללות ותיוג של אנשים תוך שיוכם לקבוצה חברתית מסוימת	שונות תוך אישית ובין אישית, הטייה חברתית – דעה קדומה, סטריאוטיפים, אפליה	שפה: התייחסות אינדיווידואלית ולא מכלילה; משחקים והתנסויות להעמקת ההיכרות ולזיהוי הדומה והשונה בין אנשים; מידע אמין על הטייה חברתית; ניתוח חומרים הכוללים דעה קדומה וסטריאוטיפים

הישגים מצופים	תכנים	הוראה-למידה
התלמידים יפעילו חשיבה ביקורתית לקידום אחדות וחיים משותפים	זכויות אדם, דעה קדומה, סטריאוטיפ, אפליה, שוויון, שונות, ייחודיות	חינוך לחשיבה ביקורתית ובכלל זה אבחנה בין דעה לעובדה, ניתוח נתונים והסקת מסקנות, מודעות להטיות בחשיבה, זיהוי מהימנות של מקורות מידע; חינוך לצריכה נבונה של תקשורת לסוגיה
התלמידים יכירו, יכבדו ויוקירו את קבוצת ההשתייכות שלהם וגם את הקבוצות האתניות והתרבותיות-דתיות המרכיבות את החברה הישראלית	פסיפס ישראלי: בכיתה, בשכונה, ביישוב, במדינה – המייחד והמשותף בין אדם לאדם ובין קבוצה חברתית לקבוצה חברתית יהודים - עולים: יוצאי אתיופיה, חבר העמים, אירופה, אמריקה... חילונים, דתיים, חרדים ערבים-מוסלמים, ובכלל זה בדואים, נוצרים, דרוזים, צ'רקסים	תכנית אורך רב שנתית: בכל שנה דגש על קבוצה/שתיים החל מהקרב אל הרחוק יותר - הכרת המייחד כל קבוצה מבחינת רקע היסטורי וזיקה לארץ ישראל, דת, חגים, מנהגים דרך סיפורים/סרטונים על ילדים בני חברות אלה זיהוי המשותף לבני הקבוצות השונות; מפגשים ממשיים ומקוונים בין בתי ספר לפי העקרונות התכנית "מסובלנות לחיים משותפים"; סיור והיכרות עם אתרי מורשת גם של קבוצות החוץ; ספרות וקולנוע; תכנית הלימודים במולדת חברה ואזרחות;

הישגים מצופים	תכנים	הוראה-למידה
התלמידים יכירו את שלוש הרשויות ויבינו את עקרון הפרדת הרשויות; יבינו את עקרונות המשטר הדמוקרטי ואת היותו המסד לאחדות וחיים משותפים התלמידים יהיו מחויבים לעקרונות המשטר הדמוקרטי ובהם גם חובת הרוב להגן על זכויות המיעוט, ויפעלו על פיהם	דמוקרטיה שוויון בחירה זכויות/חובות רוב/מיעוט עקרון הפרדת הרשויות כיבוד החוק מוסדות חופש ביטוי	התנסויות במצבי סימולציה, ניהול שגרת החיים בכיתה ובבית הספר ודפוסי פעולתו, היכרות עם זכויות התלמיד ומעקב אחר מימושו; שיח מוגן, סיורים ומפגשים עם בעלי תפקידים;
התלמידים יהיו מחויבים לערכי שוויון, סובלנות, כבוד האדם	שוויון, העדפה מתקנת, סובלנות, שיח מכבד, אמפתיה, הכלה	הבהרת מושגים וערכים, דיוני דילמה, משחקי תפקידים והדמיות, דיונים בעקבות צפייה בסרטונים וקריאת סיפורים, ניתוח אירועים, ניתוח חומרים – טקסטים, פרסומות, תעמולה והסברה
התלמידים יהיו מעורבים בפעילות למען קהילתם ולמען הקבוצות השונות בחברה	תרומה לקהילה, התנדבות,	תכנית רב שנתית והתנסות במעגלים החל מהקרוב – כיתה, משפחה, והמשך אל תוך הקהילה.

תרגמו את ההישגים המצופים שמופיעים בטבלה למאפייני תלמידכם ובית ספכם.

ד. שוויון הזדמנויות וצמצום פערים

“ניתן לדמות את מערכת החינוך לסירה שהחברה משיטה בנהר ומצפה שתתקדם בניגוד לכיוון הזרימה.
רק אם עוצמת המנוע של סירה זו תהיה חזקה מספיק,
היא תוכל להתגבר על הזרם.” (עודד בושריאן²⁶⁷)

מבנה מערכת החינוך בישראל הוא תמונת ראי למבנה החברתי-תרבותי שלה ולשסעים המאיימים על אחדותה וחוסנה. בדומה לכך גם מצב ההישגים בלימודים בישראל.

בדו"ח מרכז אדווה²⁶⁹ שפורסם לקראת שנת הלימודים 2016/2017 תחת הכותרת “איפה החצי השני?

בני הנוער שאינם זכאים לתעודת בגרות” מופיעים נתונים אלה: ב-2014, השנה האחרונה שעבורה יש נתונים מלאים, כחמישית מכלל בני/ות הנוער – 19.5% – כלל לא למדו בכיתות יב. השיעורים הגבוהים ביותר נרשמו אצל החרדים – 45.7%, הבדואים בנגב – 36.2%, הערבים (ללא הבדואים והדרוזים) – 19.7% והדרוזים – 15.5%. במזרח ירושלים, לפי הערכה לשנת 2012/13, השיעור עמד על 36% – כמו אצל הבדואים בנגב. הסיבה העיקרית היא נשירה. ועוד נתון המופיע בדוח: “השיעורים הגבוהים ביותר [של נשירה] נרשמו אצל עולים חדשים [שעלו מאז 2006] ובקרב חרדים: בכיתה יא נשרו 16.2% מכלל העולים החדשים...”

בדו"ח מוצג גם הקשר בין הישגים לימודיים ובין מעמד כלכלי, ולפיו “ככל שרמת ההכנסה הממוצעת ביישוב עולה, כך עולה גם שיעור הזכאות לתעודת בגרות”.

267 עודד בושריאן הוא מרכז אקדמי ביזמה למחקר יישומי בחינוך של האקדמיה הלאומית למדעים. במסגרת תפקידו מרכז ועדות קונסנסוס וצוותי מומחים בנושאים שונים.

בושריאן, ע' (עורך) (2016). א-שוויון וחינוך. קשרים בין גידול בא-שוויון חברתי-כלכלי לבין שוויון בהזדמנויות ובהישגים בחינוך. היוזמה למחקר יישומי בחינוך. ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

268 [/http://adva.org/he/about](http://adva.org/he/about)

בדו"ח של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שהתפרסם בשנת 2016, "פני החברה בישראל מספר 8"²⁷⁰, מופיעים בין השאר נתונים אלה:

"בשנת 2013 שיעור תלמידי התיכון שהשתתפו בשיעורי עזר פרטיים ביישובי הפריפריה היה נמוך כמעט פי שניים (כ-11%) בהשוואה ליישובי המרכז (כ-20%). גם בשנים קודמות ניכר פער זה... ביישובי המרכז ההוצאה החודשית הממוצעת לילד עבור חוגים בבית הספר התיכון היא הגבוהה ביותר, והיא גבוהה פי 1.5 מאשר ביישובי הפריפריה."

בדו"ח המועצה לשלום הילד שפורסם בשנת 2017²⁷¹ מופיעים הנתונים הבאים:

בשנת 2016 31.2% מהילדים בישראל, כמעט כל ילד שלישי, חי מתחת לקו העוני*

במהלך העשור שחלף שיעור הילדים העניים נע בממוצע סביב ה-33%

1 מכל 5 ילדים יהודים חי מתחת לקו העוני - 22.2%

מתוך הילדים היהודים כמעט כל 2 ילדים מכל 3 ילדים חרדים חיים מתחת לקו העוני - 58.7%. תחולת העוני בקרב ילדים בחברה החרדית גדולה כמעט פי שלושה מתחולת העוני בכלל הילדים היהודים

2 מכל 3 ילדים ערבים חיים מתחת לקו העוני - 62%. תחולת העוני בקרב משפחות ערביות עם ילדים גדלה מ-53% בשנת 2000 ל-62% ב-2016.

269 פני החברה בישראל מספר 8. http://www.cbs.gov.il/webpub/pub/text_page.html?publ=54&CYear=2014&CMonth=1

270 המועצה הלאומית לשלום הילד (2017). ילדים בישראל 2017 לקט נתונים. השנתון הסטטיסטי.

<http://www.kenes-shlomhayeled.co.il/wp-content/uploads/2018/02/%D7%99%D7%9C%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-2017.pdf>

בדו"חות המיצ"ב תשע"ז

פערים בהישגי תלמידים מקבוצות שונות של רקע חברתי כלכלי: בדו"חות המיצ"ב תשע"ז דווח שוב כי בכל מבחני המיצ"ב לכיתות ה', הנתונים לאורך השנים מצביעים על פערים עקביים וניכרים בין הישגי תלמידים מקבוצות שונות של רקע חברתי-כלכלי – ככל שהרקע החברתי-כלכלי גבוה יותר כך הישגי התלמידים גבוהים יותר.

בכל מבחני המיצ"ב לכיתות ח', הנתונים לאורך השנים מצביעים על פערים עקביים וניכרים בין הישגי תלמידים מקבוצות שונות של רקע חברתי-כלכלי – ככל שהרקע החברתי-כלכלי גבוה יותר, כך הישגי התלמידים גבוהים יותר. בשנת הלימודים תשע"ז, בהשוואה לשנה הקודמת, לא נרשמו שינויים ניכרים בתמונת הפערים בין הישגי תלמידים מרקע חברתי-כלכלי שונה.²⁷²

הישגי תלמידים יוצאי אתיופיה: בשתי שכבות הכיתה שנבדקו, לאורך עשור השנים, מתשס"ח ועד תשע"ז, חל שיפור בהישגי תלמידי יוצאי אתיופיה בכל מקצועות המיצ"ב. לצד זאת, נרשמו גם פערי הישגים בין כלל התלמידים דוברי העברית ובין תלמידים יוצאי אתיופיה. ברוב המקצועות השיפור לאורך השנים בהישגי יוצאי אתיופיה הביא לצמצום בפערים, במיוחד בעברית ה' ו-ח' ובמתמטיקה ה' ..

במערכת לשיקוף תקציבי החינוך – תשע"ז²⁷³ הוצגו הממצאים המרכזיים הבאים:

85% מתלמידי המגזר היהודי לומדים במוסדות בחמישון טיפוח בינוני עד חזק, לעומת 12% במגזר הערבי. בהשוואה לפי חמישון הטיפוח, תלמיד במגזר היהודי מקבל יותר שעות מתלמיד במגזר הערבי בכל חמישון. התקציב הממוצע לכיתה גבוה יותר במגזר היהודי לעומת המגזר הערבי בכל חמישון. תקצוב גבוה יותר של הפיקוח הממלכתי דתי ברמת כיתה וברמת תלמיד לעומת ממלכתי יהודי וערבי.

271 הראמ"ה, רשות ארצית למדידה והערכה בחינוך (2017). מיצ"ב תשע"ז – ממצאים עיקריים. משרד החינוך.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/Meitzav/DochotMaarachtim.htm>

272 משרד החינוך. מנהל כלכלה ותקציבים (2017, יולי). מערכת לשיקוף תקציבי החינוך – תשע"ז.

יש הטוענים כי אין כל קשר בין הפערים המתוארים בחינוך לבין נושא הגזענות בחברה בישראל. חוו דעתכם על טענה זו.

דוברין (2015) מצאה כי "אי-השוויון המעמדי, שפירושו פער בהזדמנויות ובמשאבים, חופף לאי-השוויון האתני, כאשר הערבים הם הקבוצה הענייה ביותר. המזרחים ממוקמים בין הערבים, לבין הקבוצה הדומיננטית, שהיא יהודית-אשכנזית בעיקרה", ומסקנתה היא "כי היעדר השכלה בקרב קבוצות חלשות מכחית סיכויים לרכישת השכלה גם בדור הבא, ובדור שלאחריו. על כן חשוב לפרוץ את המעגל במקום לשכפל את הפערים הקיימים"²⁷³.

דעה קדומה, סטריאוטיפים שליליים ואפליה ואי-שוויון הם תמהיל לגזענות. פערים ותחושת אי-שוויון בהזדמנויות בתחומי החיים השונים בין הקבוצות השונות בחברה הם מחסום בפני אחדות, חיים משותפים וחוסן של מדינה.

"להשכלה השפעה ישירה על ההכנסה ועל צמצום הפערים בחברה. כתוצאה מכך להשכלת האדם השפעה ישירה על איכות חייו ורמת החיים שלו ועל משפחתו"²⁷⁴. השכלה היא הגורם המשמעותי ביותר בקביעת סיכויים החיים של אנשים²⁷⁵. אחד הגורמים לסיכויים להשכלה של אדם היא השכלת הוריו, ונמצא קשר בין השכלת ההורים להשכלת הילדים בכל אחד משלבי ההשכלה. (Hahs-Vaughn, 2004)²⁷⁶

אין פלא אפוא שמצד אחד הפדגוגיה הביקורתית (פריירה, 1981)²⁷⁷ מאשימה מערכות חינוך בהסללה של ילדים אל הריבוד המעמדי, החברתי, המגדרי, האתני, הלאומי והגזעי שאליו נולדו, ובשימור חלוקת הכוח בידי קבוצות מסוימות בחברה ומניעת הזדמנויות מכל האחרות.

273 דוברין, נ' (2015). שוויון הזדמנויות בהשכלה חסמים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים. *סדרת ניירות עבודה 91*. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. <https://old.cbs.gov.il/www/publications/pw91.pdf>

274 דוברין, נ' (2015). שם.

275 דוברין, נ' (2015). שם.

276 Hahs-Vaughn, D., (2004). The Impact of Parents' Education Level on College Students: An Analysis Using the Beginning Postsecondary Students Longitudinal Study 1990-92/94. *Journal of College Student Development*, v45 n5 p483-500 Sep-Oct 2004

277 פריירה, פ' (1981). כרמית גיא (תרגום). *פדגוגיה של מדוכאים*. הוצאת מפרש.

אך מהצד האחר החינוך נדרש להיות המנוף לצמצום הפערים, לקידום שוויון כלכלי-חברתי ולניעות בין דורית. יש חברות מפותחות כלכלית שבהן ניתן למצוא ניעות בין דורית (בושריאן, 2016)²⁷⁸ באמצעות הגברת סיכוייהם של ילדים מהשכבות המוחלשות בחברה להגיע לרמות גבוהות של השכלה והכנסה. מצב הפערים ההולכים ומתרחבים בישראל בתוך מערכת החינוך אינו גזירת גורל. בכוחם של אנשי החינוך לתרום ליצירת שוויון הזדמנויות לרובות ילדים.

מה האמצעים הדרושים לכם כדי להצליח במשימה של יצירת שוויון הזדמנויות לתלמידים?

שוויון בחינוך (וידילבסקי, 2003)²⁷⁹ משמעו הבטחת התנאים לכך שלכל תלמיד ותלמידה תינתן האפשרות להגיע להישגים לימודיים וחברתיים ללא תלות ברקע האישי והחברתי-כלכלי שלהם, כמו מוצא, מין, דת, לאום ומגבלות סביבתיות שונות.

הנחות היסוד הן שלמדינה יש עניין ביצירת התנאים שיבטיחו את השוויון ושזו גם חובתה.

המשמעות המיוחסת למושג "שוויון בחינוך" עברה שינויים במהלך השנים. ניתן לזהות ארבע משמעויות עיקריות לשוויון בחינוך. משמעויות אלה נגזרות מתפיסת השונות. הגישות הן (פסטרנק, 2003):²⁸⁰

« שוויון כאחידות:

בשנים הראשונות לקיום המדינה במסגרת מדיניות "כור ההיתוך" נתפס השוויון כאחידות וכהשתייכות לקולקטיב הגדול, למדינה. בתחום החינוך התבטא השוויון באחידות של תוכניות לימודים, ספרי לימוד וחומרי הוראה, הכשרת המורים וכדומה ובחקיקת חוק לימוד חובה – תש"ט, 1949 וחוק לימוד ממלכתי – תשי"ג, 1953.

278 בושריאן, ע' (2016). אי-שוויון וחינוך קשרים בין גידול באי-שוויון חברתי-כלכלי לבין שוויון בהזדמנויות ובהישגים בחינוך דו"ח מפעילות לימודית. היזמה למחקר יישומי בחינוך. ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

<http://education.academy.ac.il/SystemFiles/22975.pdf>

279 וידילבסקי, מ' (2003). להיות שווים, ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט. המנהל הפדגוגי. האגף לחינוך יסודי. <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/MachnisimSherout.htm>

280 פסטרנק, ר' (עורכת) (2002). פרקים בסוציולוגיה של החינוך. כרך ב. האוניברסיטה הפתוחה.

« שוויון כהבטחת מסגרות שונות ומסלולי התפתחות שונים לתלמידים שונים לפי יכולותיהם ונטיותיהם: בפועל גישה זו היא אמצעי למיון תלמידים. המערכת יוצרת מגמות ומסגרות נבדלות שונות, כמו בתי ספר בעלי מִצָּבִים (סטטוסים) שונים, מסגרות לחינוך מיוחד, למחוננים וכדומה. ניתן לראות בדרך זו אפליה סמויה ודרך לשמר את המבנה החברתי ואת יחסי הכוחות בחברה.

« שוויון כהעדפה מתקנת:²⁸¹

זו גישה מטפלת ומפצה. השונות בהישגים בחינוך, על פי תפיסה זו, היא תוצאה של אי-שוויון, שוני שאין להשלים איתו, פער בין תלמידים, בין בתי ספר או בין מערכות מקומיות, המוכיח כי תלמידים מסוימים אינם משיגים בלימודים את המרב שהם יכולים להשיג, ולכן כגודל הקיפוח כך גודל הטיפוח. השוויון נתפס כזכות שיש לפרט לצורך תפקוד מיטבי בחברה טכנולוגית ודמוקרטית, בלא תלות ברקע החברתי-תרבותי- כלכלי שלו וכאמצעי לצמצום פערים ולהשגת לכידות חברתית ותרבותית גבוהה יותר.

« שוויון כמתן אפשרות לכל אחד למצות את המיטב שבו או הזכות השווה של כל אחד להיות שונה:

גישה זו רואה בשונות ובבחירה ערך. לפי גישה זו "שונות" משמעותה גיוון, עושר של מרכיבים ומאפיינים. כשמדובר בבני אדם, הכוונה היא לייחודי ולמיוחד שבכל אחד מהם, למבחין ולמשותף בין אדם לאדם, ללא תיוגים אתניים, מגדריים, דתיים, מעמדיים וכדומה.

מה ההבדל, לדעתכם, בין שוויון כהבטחת מסגרות שונות ומסלולים שונים לתלמידים שונים לפי יכולותיהם ונטיותיהם, לבין שוויון כמתן אפשרות לכל אחד למצות את המיטב שבו?

281 ראו בעמודים 87 - 89.

ד"ר תמי הראל בן שחר (2017) מציעה גישה נוספת לשוויון בחינוך.

« שוויון באמצעות השוואה כלפי מטה:

השוואה כלפי מטה בחינוך משמעו שהשוויון בחינוך "מושג על ידי החלשתם של החזקים והורדתם לדרגת החלשים" (תמי הראל בן שחר, 2017).²⁸² נראה כי לעיתים ההעדפה המתקנת אינה מספקת כדי לקדם שוויון משמעותי בחינוך. גם לו שיטת התקצוב הדיפרנציאלי שנועדה לפצות על פערים הנובעים על רקע חברתי-תרבותי, הייתה מיושמת במלואה, עדיין אי-השוויון היה נשמר. זאת מכיוון שהאוכלוסיות המבוססות משיגות יתרונות חינוכיים באמצעות רכישה פרטית של שירותי חינוך – כגון: תוכניות לימוד נוספות, הקטנת קבוצות הלימוד, עזרי הוראה-למידה, אבחונים לצורך קבלת הקלות במבחנים²⁸³, מורים פרטיים, וכד' ותשומות של רשויות מקומיות מבוססות.

כדי לקדם את השוויון בחינוך ולזמן אפשרויות אמיתיות לניידות חברתית של התלמידים במציאות שבה "פער בהזדמנויות ובמשאבים חופף לאי השוויון האתני" והחברתי-כלכלי – יש הכרח גם במדיניות של השוואה כלפי מטה. זאת מוצע לעשות על ידי החלשת האוכלוסיות המבוססות באמצעות הטלת איסור ומגבלות על האפשרויות לרכישת היתרונות על ידן בשילוב עם תקצוב דיפרנציאלי לטובת האוכלוסיות המוחלשות וקהילות המיעוט.

יש הטוענים כי אין לצפות מ ישראל להגיע להישגים כמו אלה של מדינות כדוגמת פינלנד, אסטוניה או יפן בשל השוני התרבותי בין מדינות אלה לבין זה של ישראל. חוו דעתכם לגבי טענה זו.

282 הראל בן שחר, ת' (2017). שם.

283 ראו למעלה את הנתונים מדו"ח מבקר המדינה 2012.

מימוש ערך השוויון בכל בית ספר ובית ספר אפשרי. על כך מלמד המחקר על בתי ספר אפקטיביים (וידיסלבסקי, 2004)²⁸⁴, מערכות חינוך של מדינות כמו פינלנד²⁸⁵, אסטוניה, יפן ועוד וכך מלמדים גם נתוני התמונה החינוכית 2016 בישראל על בתי הספר שהגיעו להישגים גבוהים במיוחד בבגרות למרות הרקע הסוציו-אקונומי והמגזרי²⁸⁶.

דרכים עיקריות לקידום השוויון בבית הספר היסודי (וידיסלבסקי, 2003):²⁸⁷

- < מודעות של אנשי החינוך להטיות אפשריות שלהם ברמת הציפיות ביחס לתלמידים מסוימים ובמידת האמון ביכולתם של תלמידים אלה להגיע להישגים;
- < הצבת מטרות מגוונות מאתגרות אך ברות השגה לכל תלמיד ותלמידה ועם כל תלמיד ותלמידה וסיוע להם בהשגתן;
- < נישות ושוויון הזדמנויות פרטני מכוון לכל תלמיד: התאמת המשאבים ותהליכי החינוך וההוראה-למידה השוטפים לנתוני הרקע של התלמיד, צרכיו והעדפותיו;
- < חיזוק הזהות האישית והחברתית;
- < הזדמנויות ללמידה משמעותית לכל התלמידים;
- < חומרים כתובים, אור-קוליים ודיגיטליים נקיים מהטיות שליליות והנותנים ייצוג מכובד ומכבד לקבוצות השונות בחברה;
- < יחסי מורה-תלמיד ומעטפת תמיכה לכל תלמיד המטפחים אמון ותחושות מסוגלות בקרב התלמידים;
- < פעולת הכיתה ובית הספר כקהילת לומדים אנכית נקייה מהטיות חברתיות;

284 וידיסלבסקי, מ' (2004). בתי ספר אפקטיביים. 4 הממ"ם. 6. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. האגף לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/Yerchonim.htm>

285 סאלברג, פ' (2015). תובנות מפינלנד תובנות ממערכת חינוכית מוצלחת. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

286 <http://edu.gov.il/special/ExcellenceFramework/Authority-report/Pages/Authority-report.aspx>

287 ראו פירוש בוידסלבסקי, מ' (2003). להיות שווים, הצעות לפעילות בנושא השוויון בחינוך. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. האגף

לחינוך יסודי. <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Lm/maslol.htm>

וידיסלבסקי, מ' (2016). מסלולים אל למידה משמעותית. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף א' לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/Yerchonim.htm>

וידיסלבסקי, מ'. הגישות – דרכי ההוראה-למידה ומסגרות הלימוד שיכולות לקדם הישג תלמידים בסיכון. 4 הממ"ם, 13.

ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. האגף לחינוך יסודי.

- < טיפוח כישורי שפה ברמה גבוהה ובכלל זה שפת האם;
- < טיפוח חשיבה ביקורתית בנושאי חברה ותרבות, ערכים וזכויות אדם;
- < קיום דיאלוג עם המערכת המשפחתית ורתימתה לערכים של שוויון, חיים משותפים ומניעת גזענות.²⁸⁸

בית הספר כארגון המחנך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות

“יש יופי שמימי בלמידה. ללמוד זה לקבל את ההנחה שהחיים לא התחילו עם לידתי. אחרים היו כאן לפניי. אני סך החוויות שלהם, המסעות שלהם. וגם אתה.” (אלי ויזל)

חשיבות רבה נודעת לכך שהחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות יהוו חלק בלתי נפרד מעבודת בית הספר ושנשי החינוך יכירו את העקרונות והדרכים של החינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות ויהיו מחויבים ליישומם.

- « חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות הם חלק מחזון בית הספר;
- « אנשי החינוך הם מודלינג (דיגום) להתייחסות אמפתית;
- « בית הספר פועל באופן עקבי ושיטתי ליישום ערך השוויון בהזדמנויות החינוכיות לכל תלמיד ותלמידה;
- « בית הספר פועל באופן עקבי ושיטתי ליישום ערך כבוד האדם כלפי תלמידיו, קהילתו וצוותו;
- « איסור התנהגות גזענית הוא חלק מתקנון בית הספר;
- « יש תוכנית רב-שנתית מערכתית מותאמת למאפייני בית הספר וקהילתו לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות;
- « מתבצעים ניטור של ביטויי דעה קדומה, סטריאוטיפים וגזענות והפקת לקחים, ונקטות פעולות חינוכיות בהתאם;
- « סביבת הלמידה ותוצרי התלמידים משקפים חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות;
- « למורים ניתנת תמיכה מקצועית לקידום חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות;

288 וידיסלבסקי, מ' ושמש, ד'. מדריך לניהול עבודת בית הספר וההורים. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף א' לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/MadrichLenihul.htm>

« הורי התלמידים וקהילת בית הספר שותפים לתהליכי החינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות;
« בית הספר מסתייע לפי הצורך במומחיות של ארגונים וגופים מאושרים המתמחים בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות.

מקצועיות המורים - עמדות, ידע ומיומנויות המצופים מהמורים:

« תודעה חברתית ומעורבות חברתית;
« מודעות להשפעות של מוצא ותרבות על ההתנהגות והעמדות האישיות והמקצועיות;
« הכרה והוקרה של שונות בין-אישית, אתנית, דתית ותרבותית ושל הזכות לבטא ולשתף בתרבות ובמורשת של כל קבוצה;
« תחושת מסוגלות ומחויבות לחנך לאחדות וחיים משותפים ונגד גזענות;
« הבנה של הקשר בין זהות אישית וזהות קולקטיבית (אתנית, דתית, מגדרית וכדומה), תהליכי התגבשות;
« הבנת הדרכים שבהן ילדים מפתחים דעה קדומה וסטריאוטיפים שליליים והבנה כיצד גזענות מתהווה בשלבים ההתפתחותיים השונים;
« הכרת ההיסטוריה והתרבות של הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל, את המייחד אותן ואת המשותף ביניהן, וכיבוד;
« הכרת הרקע ההיסטורי והעכשווי של תופעת הגזענות בחברה האנושית בכלל ובחברה בישראל בפרט;
« יכולת לזהות ביטויים של דעה קדומה וסטריאוטיפים שליליים וביטויי אפליה וגזענות בחברה, בקרב התלמידים ובחומרי הוראה-למידה;
« שימוש בנתונים על הטיות חברתיות בקרב התלמידים כנקודת מוצא להתאמת התערבות חינוכית;
« הכרת דרכים לחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות עם התאמה לאוכלוסיית התלמידים;
« הכרת חומרי הוראה-למידה אנטי גזעניים מתאימים ושילובם בתוכנית הלימודים בתחומי דעת שונים;
« הכרת דרכים לשיתוף משפחות התלמידים בחינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות;
« יכולת לבנות תוכנית חינוכית רציפה ומקיפה הכוללת חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות כחלק בלתי נפרד מתהליכי החינוך, הלמידה וההערכה;

« יכולת לפתח יחידות הוראה-למידה-הערכה המשלבות חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות בתחומי הדעת השונים.

מה הן החוזקות שלכם המאפשרות לכם לקדם חינוך לאחדות וחיים משותפים ולמניעת גזענות? אילו ידע ומיומנויות תרצו לפתח?

לסיכום

ניתן לומר, כפי שעולה גם מסקירת מחקרים שבוצעה על ידי אוניברסיטת מורדוך באוסטרליה (Pedersen ואח', 2003)²⁸⁹ בנושא חינוך למניעת דעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים וגזענות, כי נדרשים תהליכי שינוי מלמעלה למטה ומלמטה למעלה בעלי מאפיינים אלה:

- < ארוכי טווח;
- < שיטתיים;
- < עקביים;
- < רב-כיווניים והוליסטיים;
- < מתפתחים לאור הצרכים המשתנים;
- < מותאמים לקהלי היעד השונים.

289 Pedersen, A. Walker, L, Mark Rapley, & Wise, M., (2003). *Anti-Racism – What Works? An evaluation of the effectiveness of anti-racism strategies*. Centre for Social Change & Social Equity Murdoch university For Office of Multicultural Interests.

גם חינוך לאחדות וחיים משותפים דורש מאמץ מרוכז, מכוון, שיטתי, מתמשך ורב-מערכתי שבו נוטלות חלק כל הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל. לאנשי החינוך תפקיד מרכזי בתהליכים אלה בבחינת החלוצים העוברים לפני המחנה.

לאור נתוני הרקע המצביעים על שסעים ותופעות בוטות של דעות קדומות וסטריאוטיפים שליליים, אפליה וגזענות, הכרחית פעולה משולבת הכוללת הן חינוך לאחדות וחיים משותפים והן חינוך למניעת גזענות כחלק מליבת מערכת החינוך בכלל וכל מוסד חינוך בפרט.

נספח

“עלינו לשנן את לקחי העבר ואת הסכנות הטמונות בזרעי הגזענות, שעלולים להתפשט בכל חברה אנושית, להכות שורש ולהצמיח גידולי פרא המתפשטים ומכלים כל חלקה טובה. לחברה אנושית באשר היא, בכל מקום ובכל זמן, אין ערובה כי שיחי הגזענות לא יהפכו ליער עבות. אסור לנו לקבל את משטרנו הדמוקרטי, המקדש את כבודו של כל אדם באשר הוא אדם, כדבר מובן מאליו”.

(דו"ח מבקר המדינה 2016. חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות)²⁹⁰

בפרק ב' ראינו נתונים המצביעים על גזענות ואי-שוויון²⁹¹ בין הקבוצות המרכיבות את החברה בישראל. גזענות נחשבת לתופעה חברתית הרסנית לפרטים ולחברה שבה היא מתקיימת, ואף איום על כלל החברה האנושית. בנספח זה נעמוד על הקשר בין גזענות, דעה קדומה, סטריאוטיפים ואפליה, על גורמיהן ועל ביטוייהן ברמת פרט, ברמת קבוצה וברמה מוסדית.²⁹²

290 מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). שם.

291 לא כל אי-שוויון מקורו בגזענות או/ו באפליה מכוונת. לעיתים אי-השוויון נוצר על ידי עצם ההעדפה של קבוצת ההשתייכות בין אם על ידי פרטים ובין אם באופן ממוסד (כשקבוצת ההשתייכות היא הקבוצה השלטת).

292 הסקירה מבוססת בעיקר על מקורות אלה:

הרפז, י' (2014, דצמבר). גזענות, זהות וחינוך. *הד החינוך*.

פלאוס, ס' (2003). <http://www.understandingprejudice.org/apa/hebrew/index.htm>.

שנהב, י' (2015). מהי גזענות? בתוך נ', ריבלין (עורכת) *שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון*. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/What-is-racism.pdf>

Davidio, J. F., Hewston, M., Glick, P. and Esses, V. M. (2010). *Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview*. SAGE Publications Ltd.

http://sk.sagepub.com/reference/hdbk_prejudicestereotypediscrim/n1.xml

Rose, A. M. (1958). *The Roots of Prejudice*. UNESCO.

https://books.google.co.uk/books/about/The_Roots_of_Prejudice.html?id=PWBRAQAAMAAJ

הנחתנו היא שזיהוי התופעות והבנת גורמיהן עשויים לסייע בהתמודדות עמן ובמניעתן. יצוין כי הדגש בסקירה הוא פסיכולוגי וחברתי-תרבותי ולא פוליטי.

פניה המזויעים של הגזענות משתקפים ברשת. להלן דוגמאות כפי שנרשמו בדו"ח השנאה של קרן ברל כצנלסון בתאריך 11/6/2018²⁹⁴:

"גובה הגלים"²⁹⁵ עדכון אחרון: 11.06.2018, 10:00

256 שיחות גזעניות בשעה האחרונה; 469 ממוצע של שיחות גזעניות פר שעה; 1,543 סה"כ שיחות גזעניות שהתרחשו מתחילת היום; 11,352 ממוצע יומי של שיחות גזעניות; 108,541 סה"כ שיחות גזעניות מתחילת החודש; 379,540 ממוצע חודשי של שיחות גזעניות

להט"ב 2018, שיח השנאה בקרב כלל הציבור: 410,000 קללות והטרדות נגד קהילת הלהט"ב בשנה ברשתות החברתיות; כל דקה וחצי נכתב פוסט שיש בו גנאי או הטרדה נגד הקהילה; 5% עלייה בהיקף הקללות וההטרדות ביחס לשנה שעברה;

נשים: בשנה האחרונה נכתבו ברשת 200,000 ביטויים מיזוגניים, כש 20% מתוכן אלו קריאות ישירות לביצוע עבירות מין בנשים. בנוסף, כ- 150,000 ביטויים מיזוגניים נכתבו על ידי בני נוער. 92% מכלל ההתבטאויות הפוגעניות נגד נשים נכתבים על ידי גברים. כשבקרב בני נוער רק 80% נכתבים על ידי בנים, כש 20% אלו אמירות פוגעניות נגד נשים בנות שנכתבות על ידי בנות.

מפכ"ל המשטרה: מיום כניסתו לתודעה הציבורית (ספט-15) ועד היום ספג אלשייך 50 אלף פוסטים המכילים אלימות, גזענות, הסתה או שנאה. מדובר ב-18% מכלל השיח על מפכ"ל המשטרה ברשת. 45% מהאלימות כנגד אלשייך נרשמה בארבעה וחצי החודשים האחרונים. בשבוע האחרון בלבד (5.2-10.2) נרשמו כנגד אלשייך 2,500 תגובות אלימות. אלשייך סופג את האלימות בעיקר מהימין התומך בראש הממשלה. האלימות כנגד אלשייך נכתבת ביותר מ-500 זירות שונות, כאשר המובילות בהן משתייכות לזרם הימין.

293 דו"ח השנאה הוא פלטפורמה טכנולוגית המנטרת את גלי השנאה בשפה העברית ברשת. דו"ח השנאה. קרן ברל כצנלסון. [/http://www.berl.org.il/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%94%D7%A9%D7%A0%D7%90%D7%94](http://www.berl.org.il/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%94%D7%A9%D7%A0%D7%90%D7%94)

294 מד גובה הגלים מראה את כמות השיחות המסיתות והגזעניות המתנהלות כרגע ברשת ביחס לממוצע פר שעה.

ביטויי גזענות כנגד מגזרים:

מגזרים	ערבים	חרדים	מבקשי מקלט	להט"ב	שמאלנים	מזרחים	ימנים	אחר
כמות ביטויי הגזענות באחוזים	36%	14%	10%	10%	8%	7%	7%	7%

בתקופה 20.11.2016 - 21.11.2017 נכתבו במדיה החברתית בישראל מעל 5 מיליון ביטויים גזעניים, קללות, קריאות לאלימות ומילים פוגעניות – קצב של קללה בכל 6 שניות.

נתח נכבד של האלימות מתרכזת במוסדות השלטוניים שעד לא מזמן היו תחת קונצנזוס והיום הם חשופים להתקפות והשתלחיות ציבוריות רבות.

בין היתר ניתן לראות בדו"ח עלייה מדאיגה של 500% בתוך שנתיים בהיקף האלימות המילולית כנגד התקשורת ועלייה של 230% בהיקף האלימות המילולית כנגד מערכת המשפט. כמו כן בולטת במיוחד האלימות הגוברת כנגד 3 אישים: נשיא המדינה (עלייה של 220% בתוך שנתיים), הרמטכ"ל (עלייה של 500% בתוך שנתיים, שעיקרה סביב משפט אזריה) וכנגד מפכ"ל המשטרה (עלייה של 60% בתוך שנתיים). בדיקת שיח ההסתה והשנאה נגד החברה הדרוזית ונגד השמאל נעשתה בין התאריכים 18.7.2018-8.8.2018 מסגור מאבק העדה הדרוזית כמאבק המונע על ידי מי שהקואליציה סמנה כבוגדים (השמאל) העמיקה את השסע בציבור נגד העדה. היקף החשיפה: 120,9 קללות וקריאות לאלימות כנגד הדרוזים מה-7.18 (ממוצע של 415 ליום) כל 5.3 דקות נכתב פוסט כנגד הדרוזים ברשת* 148,5 קללות וקריאות לאלימות כנגד השמאל מה-7.18 (ממוצע של 234 ליום). כל 6 דקות נכתב פוסט כנגד השמאל ברשת.

67% מהשיח כנגד הדרוזים נכתב ע"י פרופילים המזוהים כימנים.

33% מהשיח מבוסס על גזענות ודעות קדומות. גולשים רבים מאשימים את הדרוזים בכך שהם כלבים, מספרים על התנהלויות של העדה וכיו"ב

האם חוויתם גילויי גזענות? באילו נסיבות? כיצד התמודדתם אתם?

בצד המילה גזענות נשמעות לעיתים מילים נוספות כגון... "דעות קדומות", "סטריאוטיפים", "רוב ומיעוט", "מחלה חברתית", "רעל", "אפרטהייד", "עבדות", "שנאה", "אפליה", "רדיפה", "השפלה", "אנטישמיות", "פשעי שנאה" ועוד.

האם תוכלו להוסיף מונחים הנקשרים למושג "גזענות"?

איש מאתנו אינו רוצה להיחשב לגזען. מכיוון שלמעשה אין גזעים של בני אדם, פרופסור יהודה שנהב (2015)²⁹⁵ היציע להשתמש במושג הסוציולוגי "הגזעה". "הגזעה היא פעולה של סימון גזע, של הבחנה בין קבוצות על בסיס 'גזע' או על בסיס של מושגים תרבותיים תואמי גזע, כמו מגדר, ארץ מוצא, מקום מגורים או שם משפחה", לדברי פרופסור שנהב. לאור זאת הוא הגדיר גזענות כ"ייחוס של נחיתות לאדם או לקבוצה, על בסיס של תכונות סטריאוטיפיות שמנוסחות בשפה ביולוגית, חברתית או תרבותית. בשיח גזעני נתפסות תכונות אלו כנחותות, כבלתי משתנות וכמהותיות לאותה קבוצה".

מקורותיה של הגזענות הם במדע הביולוגיה במאה ה-18 שלפיו מיונו בני אדם או בעלי חיים לקבוצות גדולות המתאחדות בתכונות חיצוניות, כגון צבע העור, תווי הפנים, צורת העיניים וכדומה.

הדבר שימש להצדקת הניצול והשליטה של האירופים על עמים נכבשים שאותם הם החשיבו לנחותים בבחינת תופעה של הטבע. השימוש הקיצוני ביותר נעשה על ידי הנאצים בתקופת מלחמת העולם השנייה. לאחר מלחמת העולם השנייה התפתחה "הגזענות החדשה" המדגישה קטגוריות כמו אתניות, השתייכות לאומית, השתייכות תרבותית, השתייכות מעמדית או השתייכות מגדרית ומינית. הגזענות משתמשת בהבדלים ביולוגיים ובמאפיינים גופניים לצורך יצירת מדרג של יכולות מנטליות, תרבותיות, מוסריות ואינטלקטואליות בבחינת מהויות מבדילות בין קבוצות אנשים, בלתי ניתנות לשינוי וטבועות בבני אדם מלידה.

295 שנהב, י' (2015). שם.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/What-is-racism.pdf>

הגזענות על צורותיה השונות "מתחילה בנקודה שבה אנו מקבצים אנשים על פי מאפיינים שונים ומייחסים להם תכונות וכישורים נחותים או נעלים, תוך כדי שימוש במונחים ביולוגיים, תרבותיים או סוציולוגיים", כלשונו של פרופ' שנהב.²⁹⁶

גזענות מבוססת על ההנחות המוטעות הבאות (Rose, 1958):²⁹⁷

- « הבדלים גופניים וגם שכליים בין קבוצות נובעים מתורשה, ביולוגיה, ולא ניתנים לשינוי.
- « הרגלים, גישות, אמונות, התנהגות וכדומה אינם נלמדים, אלא מוטבעים בנו לפני שנולדנו.
- « ההבדלים בין הקבוצה השלטת לקבוצת המיעוט או הקבוצה המוחלשת הם עדות לנחיתותה של האחרונה.
- « צאצאיהם של נישואי תערובת בין הקבוצות יהיו מוגבלים יותר מההורים מבחינת התפתחותם המנטלית, התרבותית, הדתית וכדומה, יפגמו בקבוצה "הנבחרת" ויסכנו את המין האנושי בכלל. לכן יש למנוע ככל הניתן מגעים חברתיים בין הקבוצות.

יורם הרפז (2014)²⁹⁸ ציין ש"גזענות איננה רק עמדה המייחסת תכונות שליליות לאנשים מתוקף השתייכותם לקבוצה כלשהי", אלא היא גם "מצדדת בהטלת מגבלות עליהם ולעיתים אף בהריגתם". המעבר משיח גזעני לתמיכה בצעדים מעשיים ואף נקיטה בצעדים כאלה מתרחש כאשר יש אקלים מתאים. ההכללות הגזעניות משמשות כהצדקה לעמדה הגזענית. "העמדה הגזענית כרוכה במערך של אמונות, ערכים ורגשות המכוננים את זהותו של הגזען", לדברי הרפז.

296 שנהב, י' (2015). שם.

297 שם. (Rose, A. M. (1958)

298 הרפז, י' (2014, דצמבר). שם.

”תגיד, אבא: מה זה גזענות?”

הגזענות היא התנהגות נפוצה למדי. היא משותפת לכל חברה אנושית והפכה, למרבה הצער, לשגריתית מאוד בכמה ארצות, כי קורה לפעמים שאף אחד פשוט לא שם לב לזה. ההתנהגות, שאותה אנחנו מכנים גזענות, באה לידי ביטוי בכך שאנחנו נזהרים מפני בני אדם אחרים, השונים מאיתנו במראה החיצוני ובמאפיינים התרבותיים שלהם, ואף בדים להם לעיתים.”
(בן ג'לון, 1998)³⁰⁰

הגזענות אינה תכונה מולדת. לדעת פרופסור נמרוד אלון³⁰⁰ גזענות היא מחלת תרבות. אחרים מיחסים אותה לתכונות אישיותיות והיבטים רגשיים של הפרט. אחת הדמויות בספרו של אמיר גוטפרינד (2016) "הר האושר"³⁰¹ טוענת כי הגזענות, וכן דעותינו הפוליטיות, ערכינו ומעשינו לטוב ולרע – כולם נובעים מפחד. לדעת מייק פרשקר (2012) אורח החיים בישראל מחזק את הפחד ועמו גם את הדעות הקדומות³⁰². גם הרפז (2014)³⁰³ סבור כי המניע לגזענות הוא רגשות. הוא מתאר רגשות, כמו שנאה, פחד, אשמה, קנאה, תשוקה ועוד, של הגזען ביחס לקבוצה שכלפיה מופנית העמדה הגזענית. רגשות אלה נובעים מגורמים, "מנועים" בלשונם של הרפז,³⁰⁴ שונים.

299 טאהר בן ג'לון הוא סופר ממוצא מרוקאי הכותב בצרפתית. נולד במרוקו 1944 וחי כיום בפאריס. פרסם רומנים, קובצי סיפורים ומסות. חתן פרס גונקור היוקרתי לשנת 1987 על ספרו "הלילה הקדוש".
בן ג'לון, ט' (1998). *הגזענות כפי שהסברתי לבתי*. הוצאת בבל.

http://readingmachine.co.il/home/books/book_462_28/chapter01_9665665

300 אלון, נ' (2015). אדם מחונך עוצר בזמן! על טיפוח עמידות בפני גזענות, פשעי שנאה והיגרפות ב"נחשול". *נייר עמדה לגול כנס תל אביב* – 10 לחינוך מתקדם. המכון לחינוך מתקדם מכללת סמינר הקיבוצים.
<https://www.smkb.ac.il/Data/Uploads/Educated-person.pdf>

301 גוטפרינד, א' (2016). *הר האושר*. הוצאת זמורה ביתן.

302 פרשקר, מ' (2012). *נגד עולים, נגד ערבים. איך יוצאים מזה?*

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4175560,00.html>

303 הרפז, י' (2014, דצמבר). שם.

304 הרפז, י' (2014, דצמבר). שם.

כך תחושות נחיתות ושנאה עצמית עשויות להיות מושלכות כלפי אחרים שהפרט רואה את עצמו דומה להם בבחינת תמונת מראה שלו; מיקוד שליטה חיצוני של מציאת אשמים בכישלונותיו האישיים של הגזען; העברה בין דורית של תחושות קיפוח ויחסי קונפליקט; קיצוניות דתית והטפה; תחרות כלכלית וקונפליקט ביטחוני וכדומה. גזענות היא תכונה נרכשת בתהליך של למידה, עירור ותחזוקה בסביבה נגועה, כמו משפחה (הורים, אחים), קבוצת ההשתייכות, הסתה מצד מובילי דעת קהל שונים, טקסים וטקסטים דתיים, ספרי לימוד, תקשורת (כגון פרסומות) ועוד.

לא אחת נעשה שימוש מניפולטיבי ב"נכונות הטבעה בבני אדם להיות מרומים באמצעות סיסמאות, באמצעות סמלים רוויי משמעויות רגשיות ובאמצעות הדחף העמוק להשתייך", כדברי צבי לם (2000)³⁰⁵. במצב כזה נעשה ניצול של אמצעים פוליטיים תחת מסווה אידיאולוגי כזה או אחר, מצד גורמים וקבוצות מסוימים לצורך קידום אינטרסים שלהם, וכתוצאה מכך מופעלת הסתה כלפי קבוצות החוץ, מעוררים רגשות גזעניים כלפיהן ופוגעים בהן.

בדיון שהתקיים ב-27/5/2014 בוועדת החינוך של הכנסת בנושא התמודדות משרד החינוך בנושא הגזענות אמר חבר הכנסת שמעון אוהיון³⁰⁷: "בני לבין עיסאווי פריג' אין שום דבר על רקע גזעי – אנחנו אותו גזע."

יש ביני לבינו על רקע לאומי – הוא ערבי ואני יהודי ויש מאבק על הטריטוריה."

חוו דעתכם על אמירה זו.

כיצד ניתן, לדעתכם, לזהות גזענות (להבדיל מגילויים של פגיעה בזולת על רקע שאינו גזעני)?

צורות הביטוי של גזענות הן רבות, כגון בדיקות והערות שמטרתן להעליב ולהשפיל, הצמדת כינויי גנאי, השמעת קללות, הטרדה, פגיעה ברכוש ועד לאלימות גופנית. לעיתים היא בלתי מודעת או סמויה ולעיתים היא גלויה ובוטה.

305 לם, צ' (2000). חינוך פוליטי וחינוך אידיאולוגי – הבחנות בתוך י', הרפז (עורך). *לחץ והתנגדות בחינוך, מאמרים ושיחות*. ספריית פועלים.
306 הערכות ותכניות קימות של משרד החינוך למאבק בגזענות ואפליה – לציון יום המאבק בגזענות. פרוטוקול מס' 193 משיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט. יום שלישי, כ"ז באייר התשע"ד (27 במאי 2014), שעה 12:30.

<http://main.knesset.gov.il/Activity/committees/Education/Pages/CommitteeProtocols.aspx>

תוצאות הגזענות תוארו בשפה תמציתית חדה בבג"צ 39272/ אמה ברגר נגד הוועדה המחוזית לתכנון ולבנייה, מחוז חיפה, פ"ד כ"ז(2), 771,764 כך: "שנאת זרים קללה כפולה בה: היא משחיתה את צלם אלוהים של השונא וממיטה רעה על השונא על לא עוול בכפו..."

"מה זה עליון?"

זה למשל להאמין שמי שצבע עורו לבן הוא יותר אינטליגנטי ממישהו שצבע עורו אחר, שחור או צהוב. במילים אחרות, השוני החזותי בין גוף אנושי אחד למשנהו אינו כולל בשום פנים ואופן אי שוויון מכל סוג שהוא" (בן ג'לון, 1998:308)

תוצאותיה של גזענות הן פגיעה בזכויות האדם האוניברסליות. היא שוללת מאנשים מסוימים או מקבוצות מסוימות זכויות יסוד בסיסיות רק בשל צבעם, מוצאם האתני, הלאומי, דתם או אף מינם ובכך היא מהווה הפרה בוטה של שני עקרונות שעליהם מתבססות תורת זכויות האדם וההכרזה האוניברסלית לכל באי עולם בדבר זכויות האדם משנת 1948³⁰⁸: עיקרון השוויון ועיקרון כבוד האדם.

לפי מסמך של ממשלת אוסטרליה (2015)³⁰⁹ המחסומים העיקריים להכחדת הגזענות הם הכחשה, השתקה ושתיקה. כפי שניתן לראות, על פי ההגדרות דעה קדומה היא יסוד בגזענות. יש סוציולוגים הרואים בגזענות סוג של דעה קדומה שיש לה השלכות על יחסים בין עמים ובתוך מדינות, והם משתמשים במונח "דעה קדומה גזענית" (Rose, 1958)³¹⁰.

307 בן ג'לון, ט' (1998). שם.

308 ההכרזה האוניברסלית לכל באי עולם בדבר זכויות האדם. 1948. <http://www.humanrights.co.il/TheDeclaration.aspx>

309 ANTI-RACISM EDUCATIO FOR AUSTRALIAN SCHOOLS <https://education.nsw.gov.au/policy-library/associated->, 2015
2015.ANTI-RACISM EDUCATIO FOR AUSTRALIAN SCHOOLS

<https://education.nsw.gov.au/policy-library/associated-documents/anti-racism-education-advice-for-school.pdf>

310 (Rose, A. M. (1958). שם.

דעה קדומה היא עמדה, חיונית או שלילית, המשקפת שיפוט מכליל ביחס לקבוצת בני אדם ומיון ציבור או חלקים של אוכלוסייה לקבוצות על פי צבע, מוצא, לאום, מין, דת וכדומה ו"היוצרת או מתחזקת יחסים היררכיים, מעמדיים בין הקבוצות" (Davidio ואח' (2010)³¹¹.

דעה קדומה נחשבת לצורה של הטיה חברתית, עיוות בתפיסות חברתיות. המושג הטיה חברתית לקוח ממדעי החברה. משמעותו היא עיוותים וטעויות בעיבוד מידע חברתי ופירוש. הטיה בין קבוצות בדרך כלל מתבטאת בנטייה שיטתית להעריך באהדה רבה יותר את קבוצת ההשתייכות, קבוצת הפנים או את חברה, מאשר את הקבוצות האחרות, קבוצות החוץ או את חברה.

כלפי קבוצת החוץ יש "אפקט הומוגניות" ואנו נוטים לבצע הכללה ולראות אותם על פי תכונה דומיננטית אחת בלבד. דעה קדומה המופעלת בהתייחס לבני אדם הופכת לתופעה בעייתית כאשר היא מתקבעת באופן נוקשה על סמך שיפוט לא הגיוני מכליל של המציאות. הכללה וייחוס התכונות מוחלים גם על פרטים שמרכיבים את הקבוצה, כגון "היהודים", "הערבים" וכדומה.

כלומר: עצם השתייכותו או שיוכו של אדם לקבוצה מסוימת מקנה לו אוטומטית את תכונותיה של הקבוצה ומכוונת את אופן תפיסתנו אדם זה (היבט קוגניטיבי), יחסנו כלפיו (היבט רגשי) ואת התנהגותנו כלפיו, כל זאת אף אם כלל איננו מכירים אותו באופן אישי או אף אם אין לו בפועל שום תכונה מהתכונות המיוחסות לקבוצה.

311 Davidio, J. F., Hewston, M., Glick, P. and Esses, V. M., (2010). שם.

נמצא ש-30.5% מהערבים רואים ברוב היהודים בישראל אלימים, 51.4% רואים בהם גזענים, ו-35.6% – רמאים. דימויים שליליים אלה רווחים הרבה יותר בקרב ערבים בעלי מאפיינים מסוימים.

הדימוי של יהודי רמאי נפוץ יותר בקרב מי שחושבים שרוב היהודים נוטים להתנהגות אלימה (86.4%) או לגזענות (60.6%), דתיים מאוד (51.9%), בקרב מי ששייכותם החשובה ביותר היא לעם הפלסטיני (52.8%), מי שזהותם היא רק ערבית-פלסטינית ולא ערבית-ישראלית (61.2%), מי שמרגישים הכי קרובים לפלג הצפוני של התנועה האיסלאמית (70.6%), שאין להם חברים יהודים (49.3%), שמעולם לא קיבלו עזרה מיהודים (51.2%) ומעולם לא בילו זמן עם יהודים (57.9%) ומי שהיו להם התנסויות אישיות שליליות עם יהודים או עם המדינה – נפגעו מהפקעת אדמות (54.3%), חוו איומים, השפלות או מכות (45.3%), פליטות פנימית (49.7%), הטרדה על ידי השלטונות (49.3%) ונזק לכרנסה (49.3%) בשל השתתפות בפעולות מחאה.

את הדימויים השליליים הללו בקרב האזרחים הערבים מאזנים במידה מסוימת דימויים חיוביים.

במדד 2012 הוצגו גם כמה דימויים חיוביים, ונמצא ש-40%-60% מהערבים רואים ברוב היהודים אינטליגנטים, חרוצים ומעשיים (סמוחה, 2013).³¹³

מן העבר האחר כשליש מהיהודים תופסים את האזרחים הערבים כאלימים, כמי שאינם שומרי חוק וכנחשלים שלעולם לא יגיעו לרמתם התרבותית של היהודים. הדימוי של הערבי כנחות תרבותית.

31.4% מכלל הנשאלים היהודים חושבים כך, נפוץ יותר בקרב יהודים הרואים בערבים אלימים (66.7%) ולא שומרי חוק (70.0%) וכן בקרב חרדים (77.9%),

312 סמוחה, ס' (2013). לא שוברים את הכלים. מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013. <https://www.idi.org.il/books/4131>

חסרי השכלה תיכונית מלאה (59.3%), מי שהוצאות משפחתם מתחת לממוצע (46.7%), בני 20-18 (57.4%), מי שרואיינו ברוסית (49%), אנשי ימין (61.7%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא הדת היהודית (59.6%), מי שזהותם היא רק או בעיקר יהודית ולא ישראלית (59.2%), מי שאין להם חברים ערבים (41.0%), מי שמעולם לא בילו זמן עם ערבים (40.2%), ומי שאי פעם נפגעו מאיומים, מהשפלות או ממכות מצד אזרחים ערבים (48.8%).

היהודים תמימי דעים שהערבים רגישים מיוחד לכבוד (81.5%). השקפה זו משדרת הן חיוב (כבוד האדם, כבוד עצמי, אצילות, כיבוד ערכים) והן שלילה (כבוד המשפחה הנקשר לרצח נשים, חנופה, צביעות)³¹⁴.

האם תוכלו לזהות ממשקים בין הנתונים לגבי האוכלוסייה היהודית ובנתונים לגבי האוכלוסייה הערבית? האם הממצאים הללו הם נתון עובדתי או ביטוי לתפיסות מוטות? מדוע?

כיצד ניתן להשתמש במידע על דעות קדומות כדי להתמודד עמן?

דעה קדומה כוללת בתוכה 3 היבטים:

- א. היבט קוגניטיבי הבא לידי ביטוי באמצעות סטריאוטיפים
- ב. היבט רגשי
- ג. היבט התנהגותי העשוי להתבטא, במקרה של דעה קדומה שלילית, באפליה כלפי מושאיה ובצורות שונות של פגיעה בכובד האדם וזכויותיו.

313 סמוחה, ס' (2013). שם.

“כשאתה אומר שזאת התנהגות נפוצה, אתה מתכוון לומר שהיא נורמלית? לא. העובדה שהתנהגות כזו או אחרת היא נפוצה לא עושה אותה נורמלית. באופן כללי, לאדם יש נטייה להיזהר מפני מי ששונה ממנו, למשל מפני אנשים זרים. זוהי התנהגות עתיקה כמו האדם עצמו; היא אוניברסלית ומשותפת לכל בני האדם” (בן ג'לון, 1998)³¹⁵.

האם נתקלתם בסטריאוטיפים המיוחסים לנשים? לגברים? לבני ארצות מוצא שונות? תארו את ההקשרים שבהם נעשה שימוש בסטריאוטיפים אלה.

ההיבט הקוגניטיבי: לדעת חוקרי מוח ופסיכולוגים (גיל דיזנדרוק, 2013)³¹⁵ לבני אדם יש נטייה ליצור קטגוריות, ובכלל זה קטגוריות חברתיות³¹⁶ ולמיין אנשים לקבוצות.

נטייה זו נועדה לסייע לנו בארגון המידע הרב המציף אותנו ושליפתו, ליצור תחושת ודאות, לאפשר חיסכון באנרגיה קוגניטיבית ורגשית ובכך להקל על ההתמצאות בחיי היום יום³¹⁷. כמו כן בני אדם מפתחים גישות, רגשות ועמדות כלפי הקטגוריות ויוצרים סטריאוטיפים ביחס לקבוצות חברתיות שונות. זו נטייה עתיקה. אולם יש גמישות פוטנציאלית באשר לתכני הקטגוריות ולאפשרות לשנות אותם. מחקרי מוח מלמדים כי אזור מסוים במוח מופעל כאשר אנו מתבוננים בפרצופים או חושבים על הדומה לנו ואזור אחר מופעל כאשר אנו מתבוננים בפרצופים או חושבים על השונים מאתנו (גיל דיזנדרוק, 2013).

314 בן ג'לון, ט' (1998). שם.

315 דיזנדרוק, ג' (2013). בעקבות החשיבה הנזענית. <https://www.youtube.com/watch?v=luD6eDBog8k>

316 קטגוריות – קטגוריות הן קבוצות פריטים – עצמים, יצורים חיים ובכלל זה אנשים – המסווגים יחדיו לפי מכנה משותף, כמו גודל, צבעת צורה וכד'.

317 נדלר, א' (2000). פסיכולוגיה חברתית, כרך 1. הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

יחד עם זאת נמצא שחשיפה ארוכה לפרצופים זרים לנו גורמת לירידה בפעילות ההגנתית במוח (אלומית ישי, 2013)³¹⁸. לכן ההשערה היא שניתן לשנות את הבסיס הפיזיולוגי של דעות קדומות ואולי גם גזענות באמצעות היכרות עם האחר. מכיוון שדעה קדומה יכולה לבטא הטיה פסיכולוגית של הפרט, גם חברים מקבוצות מוחלשות עשויים להיות בעלי דעות קדומות כלפי הקבוצות החזקות וחבריהן.

“אם היא משותפת לכל בני האדם, אז גם אני עלולה להיות גזענית! קודם כול טבעם הראשון והספונטני של ילדים אינו גזעני. ילד לא נולד גזען. אם הוריו או קרוביו לא הכניסו לו לראש רעיונות גזעניים, אין שום סיבה שהוא עצמו יהפוך לכזה. אם למשל יגרמו לך להאמין שבני האדם שצבע עורם לבן הם עליונים על בני האדם שצבע עורם שחור, אם תתייחסי ברצינות לקביעה הזאת, ייתכן שתנהגי בצורה גזענית כלפי השחורים” (בן ג'לון, 1998)³²⁰.

האם נתקלתם בסטריאוטיפים המיוחסים לנשים? לגברים? לבני ארצות מוצא שונות? תארו את ההקשרים שבהם נעשה שימוש בסטריאוטיפים אלה.

לפי (Davidio, J. F, Hewston, M, Glick, P and Esses, V. M (2010)³²⁰ סטריאוטיפים הם אסוציאציות ואמונות על אודות מאפיינים ותכונות של קבוצה וחבריה, המעצבים את אופן החשיבה של אנשים על הקבוצה ואת תגובתם ביחס לקבוצה, כלומר סטריאוטיפ הוא הביטוי הקוגניטיבי של דעה קדומה ומשפיע על תגובה רגשית כלפי הקבוצה שלה מיוחס סטריאוטיפ מסוים.

318 אלומית ישי היא מדענית ישראלית, פרופסור לחקר המוח וראש התוכנית למדעי הקוגניציה בקרן הלאומית למדע של ארצות הברית. ישי, א' (2013). על פרצופים ואנשים. מותר האדם - הבלוג של אלומית ישי. [/http://blogs.haaretz.co.il/alumitishai/72](http://blogs.haaretz.co.il/alumitishai/72)

319 בן ג'לון, ט'. שם.

320 Davidio, J. F, Hewston, M, Glick, P and Esses, V. M., (2010). שם.

סטריאוטיפים מאפשרים לפשט סביבה מורכבת; לספק (כביכול) מידע סמוי על אודות אנשים מעבר לאיכות הנתפסת הגלויה שלהם; לצפות לדפוס התנהגות מסוים מצד חברי הקבוצה במצבים חדשים.

סטריאוטיפי שמיוחס לקבוצת אנשים מסוימת בתקופה מסוימת בחברה מסוימת עשוי להיות מיוחס במועד מאוחר יותר או במקום אחר לקבוצה אחרת. סטריאוטיפים קלים להעברה ומופצים באמצעות סמלים, שירה, אמצעי תקשורת וכדומה.

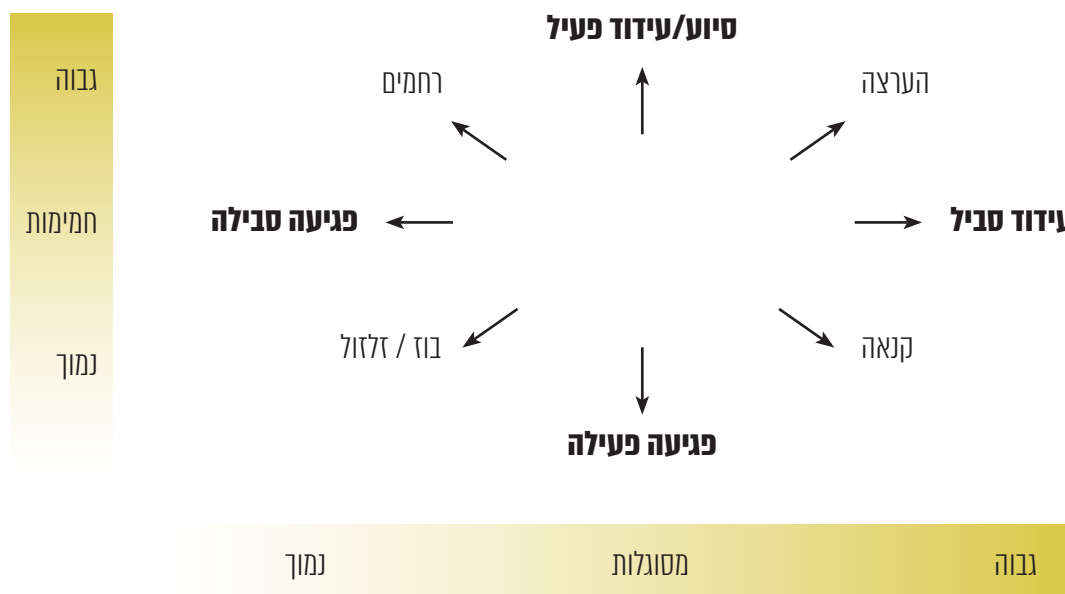
ההיבט הרגשי: סטריאוטיפים יוצרים מוכנות לקבל התנהגויות מסוימות ההולמות את הסטריאוטיפ לאור הציפיות שהוא יוצר. הם עלולים לא רק לחזק אפליה ולהצדיק אותה באמצעות השפעה על תפיסות, פרשנויות ושיפוטיות, אלא הם גם נובעים מאפליה ומתוחזקים על ידי אפליה ופערים בין קבוצות בבחינת מעגל סגור.

במודל "תוכן חברתי" חוקרים זיהו כי סטריאוטיפים שונים מעוררים רגשות שונים אצל המחזיקים בהם כלפי אלה שהסטריאוטיפ מופנה כלפיהם (Cuddy . ואח', 2007).³²¹

לפי המודל יש שני ממדים עיקריים לסטריאוטיפ: חמימות (נקשרת עם קבוצות "משתכפות פעולה" והימנעות מ"קבוצות מתחרות") ומסוגלות (הנקשרת לקבוצות בעלות מעמד גבוה ונמנעת מקבוצות בעלות מעמד נמוך). קבוצות דומות בעלות סטריאוטיפים גבוהים או נמוכים בכל אחד משני הממדים של חמימות ומסוגלות מעוררות רגשות דומים. כך קבוצות שמיוחסים להן סטריאוטיפים כקבוצות חמות ובעלות מסוגלות (אלה הם קבוצת ההשתייכות, בעלי ברית קרובים) זוכות לגאווה והערצה; קבוצות שמיוחסים להן סטריאוטיפים כקבוצות חמות אבל חסרות מסוגלות (כמו נשים, אנשים עם מוגבלות, קשישים) זוכות לרחמים וסימפטיה; קבוצות שמיוחסים להן סטריאוטיפים כקרות אך בעלות מסוגלות (כמו אסיאנים, יהודים) זוכות לאיבה וקנאה; וקבוצות שמיוחסים להן סטריאוטיפים כקרות וחסרות מסוגלות (עניים, מקבלי קצבאות) זוכות ליחס של דחייה, בוז, כעס והתנגדות.

Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., & Glick, P. 2007. Universal dimensions of social cognition: warmth and competence. 321
TRENDS in Cognitive Sciences Vol. 11 No.2. <https://fidelum.com/wp-content/uploads/2013/10/Warmth-Competence-2007.pdf>

ההיבט ההתנהגותי: אפליה

אפליה היא התנהגות מוטת ויחס לא ראוי, לא הוגן, כלפי קבוצה או כלפי חברה ומונעת מהם משאבים והזדמנויות בשל עצם השתייכותם לקבוצה "המסומנת", מצד אחד, והעדפה של קבוצת ההשתייכות, מהצד האחר. כתוצאה מכך נגרמת פגיעה באופנים שונים בקבוצה המופלה לרעה, כמו באפשרויות בתעסוקה, ברמת הכנסה, בדיוק, בשירותי חינוך ורפואה, בניידות, ואף על ידי חוק ומשפט.

האפליה היא ביטוי התנהגותי של דעה קדומה שלילית, אך לא כל אפליה מקורה בדעה קדומה. האדם הוא יצור חברתי. לדעת פרופסור גיל דיזנדרוק (2012)³²² תחושת השייכות לקבוצה מסוימת והעדפתה מעברת על ידי הורים לילדיהם החל מינקות.

Diesendruck, G. 2013. Back to the Beginning of "Us" and "Them". *BIU TODAY: The Bar Ilan University Magazine*. 322 <https://www1.biu.ac.il/indexE.php?id=11147&pt=1&pid=6184&level=5&cPath=11147>

לפי הפדגוגיה הביקורתית, לדוגמה, מקורה של אפליה הוא בשאיפה לשמר את המבנים החברתיים-מעמדיים הקיימים לשם שמירה על כוח והשפעה של קבוצות מסוימות על ידי מניעתם מכל שאר הקבוצות (גור, ח', 2012).³²⁴ ³²³

לפי היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות³²⁵ "תפיסות גזעניות מובילות לאפלייתו של אדם כמעט בכל תחומי חייו. אפלייתו של אדם היא תופעה פסולה מיסודה ובלתי חוקית. האפליה הגזענית בפרט ואפליה בכלל, גורמת כגיעה קשה בכבודו של האדם המופלה ומונעת ממנו מימוש זכויותיו באופן שווה בחברה".

"איננו מפלים בין אדם לאדם. איננו שואלים מהי דתו של אדם ובן איזה גזע הוא. עליו להיות אדם ובכך אנו אומרים די." אמר בנימין זאב הרצל, חוזה המדינה³²⁷.

האם, לדעתכם, חלק זה בחזונו מתגשם במדינת ישראל הלכה למעשה? מדוע?

ניתן להבחין בצורות שונות של אפליה: אפליה על ידי פרטים, אפליה במרחב הציבורי, אפליה מוסדית ואפליה תרבותית.

אפליה על ידי פרטים: אפליה על ידי פרטים היא התנהגות שיוצרת, מתחזקת או מחזקת יתרונות מסוימים לקבוצות מסוימות וחבריהן על חשבון קבוצות אחרות וחבריהן. זהו מצב שבו אנשים שונים השייכים לקבוצה הדומיננטית מפלים את חברי הקבוצה החלשה. אפליה זו עשויה להתבטא בקבלה לעבודה, בקידום, בשכר ועוד.³²⁷

- 323 גור, ח' (2012, אוקטובר). "חינוך של מדוכאים". *הד החינוך*, כרך פ"ז, גיליון מס' 101, ע"ע 100-103.
- 324 ראו בהקשר זה את הסעיף העוסק בשוויון הזדמנויות וצמצום פערים בחינוך בסקירה זו בעמודים 139 - 148.
- 325 היחידה הממשלתית למאבק בגזענות. דו"ח דוח פעילות ראשון פברואר 2017 - פברואר 2018. משרד המשפטים.
- <https://kanisrael.co.il/wp-content/uploads/2018/03/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%A9%D7%A0%D7%AA%D7%99-2018-%D7%94%D7%99%D7%97%D7%99%D7%93%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%9E%D7%A9%D7%9C%D7%AA%D7%99%D7%AA-%D7%9C%D7%AA%D7%99%D7%90%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%9E%D7%90%D7%91%D7%A7-%D7%91%D7%92%D7%96%D7%A2%D7%A0%D7%95%D7%AA.pdf>
- 326 הרצל, ב', ז' (1902). *אלטנלינד* ("ארץ עתיקה-חדשה"). תרגום נחום סוקולוב. 1903. פרויקט בן יהודה. http://benyehuda.org/herzl/tel_aviv.html
- 327 דוגמה: נציבות שוויון הזדמנויות בעבודה והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מדד הגיוון - ייצוג ושכר בשוק העבודה הפרטי בישראל דצמבר 2016: נשים נמצאות בייצוג גבוה משאר הקבוצות, אולם סובלות מפערי שכר גדולים הדומים לאלו של ערבים ושל ילידי אתיופיה. ערבים וילידי אתיופיה מיוצגים ייצוג יתר בתעסוקה לא איכותית. חרדים מיוצגים בשיעורים גבוהים יחסית בחלקים מצומצמים של שוק העבודה, בעיקר בענפי "צווארון לבן". בני 45 ומעלה סובלים מייצוג נמוך בכמה ענפי תעשייה חדשה, אולם שכרם גבוה יותר משכרם של בני 44 ומטה, למעט ענפי "צווארון כחול" <http://economy.gov.il/publications/publications/doclib/variabilitymeasure2016.pdf>

אפליה במרחב הציבורי: בדו"ח היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות³²⁸ תוארה אפליה זו כך:

"האפליה הגזענית בחיי היוםיום מתרחשת במרחב הציבורי, בין היתר, במניעה מאדם להתהלך חופשי במרחב הציבורי, סירוב כניסה למקום ציבורי או לספק לו שירות או מוצר המוצע לציבור על רקע גזעני והתבטאויות גזעניות במרחב הציבורי, לרבות שימוש באמצעי מדיה שונים לקידום תפיסות גזעניות".

אפליה מוסדית: אפליה מוסדית נקשרת לחוקים ומדיניות. אפליה מוסדית היא מצב שבו מוענק יחס שונה כלפי מקרים שווים, כלומר יחס לא שוויוני, כמדיניות ממוסדת המעניקה יתרונות לקבוצת הרוב לעומת קבוצת המיעוט ועל ידי כך מגבילה באופן לא הוגן את ההזדמנויות של קבוצות אנשים מסוימות ומחלישה אותן.

האם תוכלו לתת דוגמה לחוק שמבטיח שוויון של האוכלוסייה הערבית בישראל?
האם תוכלו לתת דוגמה לחוק שעלול לאפשר אפליה כלפי קבוצות מסוימות בישראל?

אפליה מוסדית עשויה להתבטא בחוקי הגירה, במדיניות מיסוי, בחינוך, בהקצאת משאבים, בטיפול בריאות, במערכת המשפט ועוד. אפליה היא "יחס שונה על יסוד שיקולים של דת, לאום, גזע, מוצא, מין וכיצא באלה. שיקולים כאלה נחשבים בדרך כלל כשיקולים זרים. פעולה על יסוד שיקולים כאלה נחשבת בדרך כלל אפליה פסולה" (זמיר, 1991).^{329 330}

328 משרד המשפטים דו"ח פעילות ראשון פברואר 2017 – פברואר 2018. שם.

329 יצחק זמיר (1931 -) הוא פרופסור למשפטים. כיהן כיועץ המשפטי לממשלה וכשופט בית המשפט העליון. זמיר, י' (1991). השוויון בפני החוק. הרצאה של פרופ' יצחק זמיר בטקס חלוקת מלגות באוניברסיטת חיפה ב-23.12.1991. <http://www.acri.org.il/he/5598> האגודה לזכויות האזרח.

330 לפי דו"ח העוני של המוסד לביטוח לאומי ... תחולת העוני בקרב הערבים גדולה פי שלושה וחצי מזו שבאוכלוסייה היהודית, והיא גם החמירה במרוצת השנים. שיעור האבטלה ביישובים הערביים גדול פי כמה מהמוצע הארצי, העומד על 6% ... לפי הסיווג הרשמי של היישובים בישראל לאשכולות חברתיים-כלכליים (עשירונים של רמת פיתוח אנושי) - סיווג שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עורכת בכל כמה שנים - רוב היישובים הערביים נמנים עם האשכולות הנמוכים... " בתוך סמוחה, ס'. 2013. לא שוברים את הכלים. מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013.

https://www.idi.org.il/media/4162/still_playing_by_the_rules_2013.pdf

על תקציב ואי-שוויון (מרכז אדווה, 2013)³³²

”... בתי ספר שונים זה מזה במספר שעות התקן העומד לרשות המנהלים בעושרה וגיוונה של תוכנית הלימודים, בגודל המבנה וגילו, רמת הצידוד, היקף השירותים הנלווים שמספקת הרשות המקומית, גובה תשלומי ההורים, היקף התקצוב מן הרשות המקומית”.

מה ההשלכות של אי-שוויון זה על התלמידים והישגיהם?

אף על פי שדעה קדומה וסטריאוטיפים של פרטים עשויים לייצר פעולות, כמו תמיכה פוליטית בחוקים ומדיניות המובילות לאפליה מוסדית, אפליה מוסדית עשויה להתקיים באופן עצמאי מאפליה פרטנית ואינה תלויה בה.

”נכה הוא לא חצי בן אדם

תארו לכם שחלילה חליתם, נפצעתם או נולדתם עם נכות, ואין ביכולתכם להשתכר כלל. על פי תפיסת ביטוח לאומי והממשלה זה הופך אתכם אוטומטית לחצי בן אדם, כזה שאיכשהו מסוגל לחיות עם חצי מהמינימום ופחות. קצבת הנכות לאדם עם 100% נכות עומדת על 2,342 ש”ח, ולאדם עם 74% נכות (יכול להיות קטוע ידיים/רגליים לשם המחשה) הקצבה עומדת על 1,733 ש”ח בלבד.”³³³

אפליה תרבותית: אפליה תרבותית היא אמונה של קבוצה מסוימת בעליונות המורשת התרבותית שלה על פני זו של קבוצות אחרות, אתנוצנטריות³³³, ומתן ביטוי של אמונה זו באמצעות פעולות של יחידים או באמצעות מדיניות מוסדית. אפליה תרבותית טבועה עמוק בתולדות התרבות, בסטנדרטים ונורמות התנהגות של חברה.

331 אי-שוויון ואי-שקיפות על תקציב החינוך בישראל, מרכז אדווה, 2013.

332 <http://www.anu.org.il/campsite/3507?gclid=CI-ijrL89ICFUUq0wodcj8Kag>

333 אתנוצנטריות היא גישה לפיה המחזיק בה מניח כי התרבות אשר הוא שייך אליה טובה ונעלה מכולן (- פרקים בסוציולוגיה של החינוך, כרך 2 האוניברסיטה הפתוחה).

אפליה תרבותית מופיעה כאשר קבוצה אחת מפעילה כוח כדי להגדיר את הערכים של חברה. זה כולל לא רק העדפה של תרבות, היסטוריה וערכים של הקבוצה השלטת, אלא גם כפייה של תרבות זו על הקבוצות הפחות דומיננטיות. כתוצאה מכך פעילויות יום יומיות מעבירות באופן סמוי הטיה קבוצתית המועברת מדור לדור.

“הנטייה להצדיק בשם המדינה היהודית מה שאינו ניתן להצדקה (כגון מונופולין דתי על ענייני המעמד האישי או אפליה כלפי לא יהודים) מחזקת את נטייתם של פרטים וקבוצות להתעלם מן האינטרסים הקיומיים הלגיטימיים של ישראל (כגון שמירה על רוב יהודי)...”
“אסור שקידום האינטרסים היהודיים יביא להתעלמות מן הצרכים והזכויות של הערבים בישראל – כפרטים וכקבוצה”. (גבזון רות)³³⁵
האם תוכלו לתת דוגמאות למימוש עיקרון זה?

לדעה קדומה שלילית יש השפעה מזיקה על הקבוצות והפרטים שהם הקורבן של אותה דעה. ההשפעה היא הן מבחינה רגשית ומבחינת תפקוד של פרטים, הן מבחינת יחסים בין קבוצות, הן מבחינת חלוקת משאבים וניצולם, והן מבחינת תפקוד של קבוצות ואיכות של החברה כולה וחוסנה.

דוגמאות להשפעות של דעה קדומה שלילית:

« הקורבנות חשים פגיעים וחוששים להיות קורבנות, חווים איום וחרדה, הפוגעים ביכולתם לחשוב ולפעול באופן יעיל. יש נטל פסיכולוגי גם על “המקרבן”, המודע למעשיו.

« אפליה פוגעת בזהות העצמית ובתחושת המסוגלות של הקורבן ומעצבת את הדימוי העצמי שלו ואז יוצרת נטייה להצדקת אפליה נוספת. חברים מהקבוצות המוחלשות עשויים לאמץ אידיאולוגיות תרבותיות המצדיקות נחיתות של קבוצתם וייחוס איכויות חיוביות לקבוצה החזקה. לעיתים הקבוצות המוחלשות מאמצות גישה של “מגיע לנו” או “שנאה עצמית” והתנהגויות של ציפיות המגשימות את עצמן

« תחושות השפלה ופגיעה בכבוד האדם בשל התנהגות שלילית כלפי חבר קבוצה מסוימת

334 גבזון, ר' (2002). המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה. תכלת, גיליון 13.

« אפליה יכולה לכלול לא רק פעולות שפוגעות והמונעות ישירות דבר מה מקבוצה אחרת, אלא גם פעולות שבאופן לא הוגן נותנות העדפה ויתרונות ומעמד לקבוצת ההשתייכות של אדם ויוצרות נחיתות יחסית של הקבוצות האחרות.

"אפליה על יסוד השתייכות לקבוצה חמורה מאפליה על יסוד שונות אינדיווידואלית מכני שהאפליה הקבוצתית מתעלמת מהייחוד של האדם המופלה. היא מונעת בעדו מלהוכיח זכאות מבחינה עניינית לקבל יחס שווה וגורעת מזכויותיו, לא משום שהוא נמצא בלתי ראוי, אלא משום שהוא משתייך לקבוצה פגיעה, הנחשבת לא ראויה." (יצחק זמיר ומשה סובל, תש"ס).³³⁶

« לעיתים פרקטיקות מפלות המופעלות לאורך זמן או החוזרות על עצמן בסופו של דבר עלולות להיתפס כמקובלות ונורמליות בבחינת כך דרכו של עולם. אנשים הזוכים לבתי ספר כושלים, עבודות נחותות והזדמנויות מעטות להתקדם, עשויים לבטא מורל ירוד, מיומנויות לא מפותחות, עוינות וזעם. דברים אלה הופכים לצידוק לאפליה נוספת בבחינת נבואה המגשימה את עצמה. זהו מעגל סגור.

« אובדן כוח אדם: כשאנשים אינם מועסקים בשל דעה קדומה או שהם מועסקים במטלות פחותות ממה שהיו יכולים לבצע, יש שימוש בזבזני במשאבי כוח אדם.

« בזבוז משאבים וזמן להתמודדות עם תרבות נגד של חברי הקבוצה המקופחת, לדיונים, כנסים, חקיקה וכדומה בהתייחס לדרכי טיפול רפואי, סוציאלי, משפטי ועוד בקבוצה המוחלשת. כל זאת במקום להשקיע בטיפול והעצמה של קבוצה זו.

« אובדן נכסים תרבותיים הנגרם עקב מחסומים בתקשורת והתעלמות מהעושר והגיוון שהשונות של הקבוצות המרכיבות את החברה עשויים להציע, אילו ניתנה לכולם אפשרות לביטוי ואילו נעשה שימוש מושכל בנכסים אלה.

« פירוד ופגיעה בכוחות המאחדים את החברה.

335 זמיר, י' וסובל, מ' (תש"ס). השוויון בפני החוק. משפט וממשל ה'.

"הכלל שלפיו אין מפלים בין אדם לאדם מטעמי גזע, מין, לאום, עדה, ארץ מוצא, דת, השקפה או מעמד חברתי הוא עיקרון יסודי חוקתי השלוב ושזור בתפיסות היסוד המשפטיות שלנו ומהווה חלק בלתי נפרד מהן". (השופט שמגר)³³⁷

ניתן **לטכנ** בדבריהם של השופט זמיר וסובל בדבר נזקיה של אפליה: "... אין לך גורם הרסני יותר לחברה מאשר תחושת בניה ובנותיה, כי נוהגים בהם איפה ואיפה."³³⁷

יש לזכור כי אף על פי שדעה קדומה ובכלל זה סטריאוטיפים ואפליה וכן גזענות הם תופעות נפוצות בחברה האנושית, הם אינם תכונות מולדות, אלא הם תפיסות הנלמדות ומועברות באמצעות מנגנונים, כמו חינוך, הטפה, הפחדה, ספרות, תקשורת, תהליכים ממוסדים ומערכות ממסדיות שונות. ניתן לצמצם אותן ואף להכחידן ולבנות ולחזק חיים משותפים בין הפרטים והקבוצות המרכיבים חברה.

"אתה חושב שאני יכולה להפוך לגזענית?"

זה יכול לקרות; הכול תלוי בחינוך שתקבלי. עדיף לדעת שזה כך ולמנוע זאת מראש, כלומר לקבל את הרעיון שכל ילד או כל מבוגר עלול, יום אחד, להרגיש או לנהוג בצורה דוחה כלפי מישהו שלא עולל לו כל רע, רק מפני שהוא שונה ממנו. זה קורה לעיתים קרובות. כל אחד מאיתנו יכול, ביום מן הימים, לנהוג באופן פסול, להתמלא ברגש שלילי. אדם זר לנו יכול להרגיז אותנו, אנחנו עלולים לחשוב שאנחנו יותר טובים ממנו. אנחנו חשים כלפיו רגש ענליונות או רגש נחיתות, אנחנו דוחים אותו ומסרבים לראות בו שכן, עוד פחות מכך חבר, רק משום שמדובר במישהו שונה.³³⁹ (בן גלון, 1998)

336 בג"ץ 114/78 בורקאן נ' שר האוצר (1978), כ"ד לב (2) 800.

337 זמיר, י' וסובל, מ'. תש"ס.

338 בן גלון, ט'. שם.

נסו לייצג בתרשים את הקשר בין גזענות, דעה קדומה, סטריאוטיפים ואפליה.

סיכום

במכתב לראש הממשלה וחבריה מיום ו' בטבת תשע"ח (24.12.2017)³³⁹ כתב השופט (בדימוס) אליקים רובינשטיין, יו"ר המועצה הציבורית המייעצת ליחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות:

"במדינה יהודית ודמוקרטית אין מקום לגזענות כלשהי. תולדות העם היהודי ששנאת ישראל ואנטישמיות ליווהו מימי המקרא ועד הנה, ובוודאי בעידן בו התגברות תופעות אנטישמיות, מטילות על מדינת ישראל חובה להיאבק בכל גילוי של גזענות בתוכה, כלפי יהודים וכלפי שאינם יהודים, כל אדם באשר הוא אדם..."

ועל כרזה נגד גזענות בצפון אירלנד נכתב: "הגזענות משבשת את אופן ראייתנו אנשים". הכרזה מסכמת במשפט אחד את הגורם וגם התוצאה של גזענות. גזענות ומרכיביה – דעה קדומה וסטריאוטיפים שליליים – הם תוצאה של הטיה, עיוות, ביחסים בין קבוצות אנשים וחבריהן. ניתנים להם הסברים שונים: פסיכולוגיים, סוציולוגיים, קוגניטיביים, כלכליים ופוליטיים. הנזק הנגרם מהם – צורות שונות של אפליה, השפלה, אלימות – הוא רב הן למחזיקים בהם והן לקורבנותיהם, והם מהווים את האיום הגדול ביותר על חוסנה של חברה ועל וקיומה.

³³⁹ https://www.gov.il/he/departments/policies/judge_letter

מקורות

מקורות

- אבואב, ש' (2018). *דבר המנהל הכללי*. משרד החינוך.
http://meyda.education.gov.il/files/noar/unity_day_kit.pdf
- אבו-ריא עסאם (?). *להיות אזרח ערבי בישראל: מאפיינים, אתגרים ומכשולים*. סוויצ' מטח.
<https://www.sharedlife.org.il/ShowItem.aspx?ItemID=ce9fb3be-745e-4db7-99ee-357ca8e58297&lang=HEB>
- אבניאון, א' (עורך ראשי) (1998). *מילון ספיר. מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה*. הוצאת הד ארצי ואיתאב.
- אדלר, ח', ובלס נ' (2000). חנוך לנער על פי דרכו המבדיל והמאחד במערכת החינוך בתוך י', קופ, (עורך) *הפלורליזם בישראל – מכור היתוך למעורב ירושלמי*. מרכז טאוב למחקרים חברתיים.
- אור, ת' (2003). *דין וחשבון ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לאזרחים ישראלים באוקטובר 2000*. ירושלים. <http://uri.mitkadem.co.il/vaadat-or>
- אזר, ש' (2015, ספטמבר). חינוך לאמפתיה ככלי נגד גזענות. גיליון מס' 6: *מילון הערכים*. סמינר הקיבוצים.
<https://www.smkb.ac.il/Data/Uploads/mikbatz6-shira-azar.pdf>
- אחד העם (תשכ"ה). *אמת מארץ ישראל*. מאמר ראשון. *כל כתבי אחד העם*, תל אביב: דביר.
- אלגרבלי, ר' ואח' (2012). *תרבות של אמפתיה בחינוך. בימת דיון 49*. תל-אביב: מכון מופ"ת.
- אלוני, נ' (2015). *אדם מחונך עוצר בזמן! על טיפוח עמידות בפני גזענות, פשעי שנאה והיגרפות ב"נחשול"*. נייר עמדה לרגל כנס תל אביב ה-10 לחינוך מתקדם. המכון לחינוך מתקדם מכללת סמינר הקיבוצים.
<https://www.smkb.ac.il/Data/Uploads/Educated-person.pdf>
- אמיר, ד', מוסקוביץ, ד', סואעד, צ' (2006). *לחיות בארץ הקודש להכיר ולכבד: מעגלי הזמן בשלוש הדתות*. מטח והאיחוד האירופי.
<http://lib.cet.ac.il/pages/articleitem.asp?item=38>

אמית, ק' ופליישר, נ' (2005). *חוסן חברתי, הון חברתי ומה שביניהם*. זיכרון יעקב: מכון כרמל למחקרים חברתיים.

[www. https://www.neaman.org.il/The-Society-and-National-Security-publication](https://www.neaman.org.il/The-Society-and-National-Security-publication)

אנדבלד, מ'. ברקלי, נ', הול, א' (2016). *ממדי העוני והפער החברתיים – דו"ח שנתי, 2015*. המוסד לביטוח לאומי.

https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Pages/default.aspx

אנשים ישראל – המדריך לחברה הישראלית.

http://www.peopleil.org/generalPage.aspx?pageID=about_us&templateName=genericContentWithSideInfo

ארגון האומות המאוחדות (1948). *ההכרזה האוניברסלית לכל באי עולם בדבר זכויות האדם*.

<http://www.humanrights.co.il/TheDeclaration.aspx>

ארגון האומות המאוחדות (1965). *אמנת האו"ם בדבר ביעור כל הצורות של אפליה גזעית*.

<http://www.justice.gov.il/AntiRacism/Pages/UNConvention.aspx>

ארגן לבנה. סרטון.

<https://www.youtube.com/watch?v=kirY4ASwuBk>

בגין, מ' (1948, מאי) שידור של מנחם בגין עם קום מדינת ישראל, שידור ב"קול ציון הלוחמת", מוצאי שבת, ו' באייר תש"ח, 15 במאי 1948.

http://www.daat.ac.il/daat/ezechut/begin/48_5-2.htm

בושריאן, ע'. אי-שוויון (ריכוז ועריכה) (2016). *קשרים בין גידול באי-שוויון חברתי-כלכלי לבין שוויון בהזדמנויות ובהישגים בחינוך דוח מפעילות לימודית*. היוזמה למחקר יישומי בחינוך. האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. ירושלים.

http://education.academy.ac.il/Admin/Data/Publications/Inequality_He-net.pdf

בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית. *זעזועות? התמודדות? הצעות למערכת החינוך תרגיל לימודי קבוצתי עמיתי מחזור כ"ב*.

<https://institute.mandelfoundation.org.il/SiteCollectionDocuments/Bimat-Mandel/MSEL22Report.pdf>

בן גוריון, ד' (1946). נאום בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית 11.3.1946. *במערכת*.

בן גוריון, ד' (1964). *הפועל העברי והסתדרות, י', ארז*, (הביא לדפוס). תל אביב: הוצאת עם עובד, ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל: הוועד הפועל – המרכז לתרבות ולחינוך ... תל אביב: מפלגת פועלי ארץ ישראל – המרכז, המחלקה לחינוך תנועתי ולהסברה.

בן גלון, ט' (1998). *הגזענות כפי שהסתברתי לבתי*. הוצאת בבל.

בן דוד, ד' (2017). *החינוך בישראל והשפעתו 2017 - 2018*. מוסד שורש למחקרים כלכליים, אוניברסיטת תל אביב.
<http://shoresh.institute/ShoreshHandbook2017-2018Hebrew.pdf>

גוטמן, א' (2002). *חינוך דמוקרטי*. ספריית פועלים.

גביזון, ר' (2002). המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה. *מכלת 13*, סתיו התשס"ג.
<http://tchelet.org.il/article.php?id=216>

גביזון, ר' ובבליפור, ט' (2005). *חומר רקע לדין זכויות קיבוציות של מיעוטים מוגש לוועדת החוקה של הכנסת במסגרת חוקה בהסכמה רחבה*.
<http://main.knesset.gov.il/Activity/Constitution/Documents/huka2005-05-30-03.rtf>

גוטפריינד, א' (2016). *הר האושר*. הוצאת זמורה ביתן.

גור, ח' (2012, אוקטובר). "חינוך של מדוכאים". *הד החינוך* כ"ז 101, 100-103.

גור זין, ח' (2013). *כדגוגיה ביקורתית-כמיניסטית וחינוך לתרבות של שלום*. מכון מופת.

גור זין, ח' (2015). נגד גזענות: העצמת ילדים/ות בגיל הרך. בתוך נ', ריבלין (עורכת). *שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון*. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.
<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/Against-Racism-Empowering-young-children.pdf>

גורן, ב'. סקירת תוכניות התערבות של חינוך לחיים משותפים בין קבוצות רוב לקבוצות מיעוט בעולם. אוניברסיטת תל-אביב. מבט.

<http://mabat.org/sites/default/files/articles/%D7%A1%D7%A7%D7%99%D7%A8%D7%AA%20%D7%AA%D7%95%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%95%D7%AA%20%D7%94%D7%AA%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA%20%D7%A9%D7%9C%20%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%A4%D7%99%D7%9C%D7%97%D7%99%D7%99%D7%9D%20%D7%9E%D7%A9%D7%95%D7%AA%D7%A4%D7%99%D7%9D.doc>

גלדי, ב' (2009). חינוך לרב-תרבותיות במדינת ישראל – מציאות או חזון? עט השדה

[file:///C:/Users/WIN10/Downloads/%D7%93%D7%A8%20%D7%91%D7%99%D7%A0%D7%94%20%D7%92%D7%9C%D7%93%D7%99%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/WIN10/Downloads/%D7%93%D7%A8%20%D7%91%D7%99%D7%A0%D7%94%20%D7%92%D7%9C%D7%93%D7%99%20(2).pdf)

גל-מור, ג' ואח' (2016). זכויות באדם בישראל תמונת מצב 2016. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/he/39163>

גמליאל, א' (2007). עמדות של ותיקים ושל עולים חדשים לגבי העדפה מתקנת. המחלקה למדעי ההתנהגות. המרכז האקדמי רופין.

https://www.ruppin.ac.il/%D7%9E%D7%9B%D7%95%D7%A0%D7%99-%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8/%D7%94%D7%9E%D7%9B%D7%95%D7%9F-%D7%9C%D7%94%D7%92%D7%99%D7%A8%D7%94-%D7%95%D7%A9%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%91-%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99/Documents/%D7%93%D7%95%D7%97_4_%D7%A1%D7%A4%D7%98%D7%9E%D7%91%D7%A8_2007.pdf

דוברין, נ' (2015). שוויון הזדמנויות בהשכלה חסמים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים. סדרת ניירות עבודה 91. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

<http://www.cbs.gov.il/publications/pw91.pdf>

דו"ח רפואה שלמה של המרכז הרפורמי לדת ומדינה.

<http://www.datumedina.org.il>

דיזנדרוק, ג' (2013). בעקבות החשיבה הגזענית.

<https://www.youtube.com/watch?v=luD6eDBog8k>

דיין, א' (2014, דצמבר). התשתית לגזענות מונחת בגיל הרך, שיחה עם פרופ' יונה טייכמן. *הד החינוך*, פ"ט(2), 30-32.

האגודה לזכויות האזרח בישראל (2016). *הציבור בישראל וזכויות האדם 2016: איומים והזדמנויות*.
<http://www.acri.org.il/campaigns/seker2016>

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2011). *מאפיינים דמוגרפיים של אוכלוסיית ישראל ומבט לעתיד*.
http://www.cbs.gov.il/publications13/rep_06/pdf/intro4_h.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ישראל מאין ולאן. *כפי החברה בישראל דו"ח מספר 6*.
http://www.cbs.gov.il/publications13/rep_06/pdf/h_print.pdf

המועצה הלאומית לשלום הילד השנתון הסטטיסטי "ילדים בישראל 2017" לקט נתונים".
<http://go.ynet.co.il/pic/news/shnaton2017.pdf>

המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים. משרד החינוך.
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/mazkirut_pedagogit/mate

הממשלה הזמנית (1948, מאי). הכרזה על הקמת מדינת ישראל. *עיתון רשמי 1*, 1. תל-אביב.
<http://main.knesset.gov.il/About/Occasion/Pages/IndDeclaration.aspx>

הראל בן שחר, ת' (2017). השוואה כלפי מטה בחינוך. *עיני משפט מ (1)*. 117 - 172. אוניברסיטת תל-אביב.

הרמן, ת', הול, א', כהן ח', בובליל, ד' ועומר, פ' (2017). *מדד הדמוקרטיה הישראלית 2017*. המכון לדמוקרטיה. מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות.
<https://www.idi.org.il/media/9684/israeli-democracy-index-2017-he.pdf>

הרפי, י' (2014, דצמבר). גזענות, זהות וחינוך. *הד החינוך*, פ"ט(2), 20-25.

הרפי, י' וירון, ע' (2015). *תמונות מחיי בית הספר*. הוצאת הקיבוץ המאוחד וספריית פועלים.

הרצל, ב"ז (1902). *אלטנולנד* ("ארץ עתיקה-חדשה"). נ' סוקולוב (תרגום) (1903). פרויקט בן יהודה.
http://benyehuda.org/herzl/tel_aviv.html

וידסלבסקי, מ'. תקציר של מחקר מקיף בנושא הישגים בלימודים של תלמידים עולים. 4 הממ"ים.1.
ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/Yerchonim.htm>

וידסלבסקי, מ' (2003). להיות שווים, הצעות לפעילות בנושא השוויון בחינוך. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט. המנהל הפדגוגי. האגף לחינוך יסודי.

וידסלבסקי, מ' (2004). בתי ספר אפקטיביים. 4 הממ"ים.6. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/Yerchonim.htm>

וידסלבסקי, מ' (תשס"ו). ניהול שונות, מתן מענה לתלמידים בעלי צרכים מיוחדים ושוויון בבית ספר העובד על פי סטנדרטים. 4 הממ"ים.11. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/Yerchonim.htm>

וידסלבסקי, מ'. הגישות – דרכי ההוראה-למידה ומסגרות הלימוד שיכולות לקדם הישגי תלמידים בסיכון. 4 הממ"ים,
13. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/Yerchonim.htm>

וידסלבסקי, מ' (תשס"ט). הזדמנויות בהוראה ובלמידה בקבוצה הקטנה. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. האגף לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Ofek/yesodi/pedagogya/horaotlemida.htm>

וידסלבסקי, מ' ושמש, ד' (תש"ע). מדריך לניהול עבודת בית הספר וההורים. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. האגף לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Minhal/MadrachLenihul.htm>

וידסלבסקי, מ' (2016). מסלולים אל למידה משמעותית. ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף א' לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Lm/maslol.htm>

וידסלבסקי, מ' (תשע"ט). פסיפס ישראלי: מדריך לחינוך לאחדות וחינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות.
ירושלים: משרד החינוך. המנהל הפדגוגי. אגף א' לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNIT/Yesodi>

ויזל, א' (1986). נאום בטקס קבלת פרס נובל לשלום.

<https://www.nobelprize.org/mediaplayer/?id=2028>

ונציה, נ'. המפגש עם האחר – חינוך רב-תרבותי בגיל הרך. בין הצלולים.

<http://www.itu.cet.ac.il/המפגש-עם-האחר-חינוך-רב-תרבותי-בגיל-הרך>

ועדת החינוך של הכנסת (2014, מאי). הערכות ותכניות קימות של משרד החינוך למאבק בגזענות ואפליה – לציון יום המאבק בגזענות. פרוטוקול מס' 193 משיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט.

<http://main.knesset.gov.il/Activity/committees/Education/Pages/CommitteeProtocols.aspx>

וקסלר, מ' (2015). הכיתה כמיקרוקוסמוס. התמודדות עם התנהגויות ואמירות גזעניות בכיתה בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<https://www.acri.org.il/education/2015/06/08/a-life-lesson-anti-racism-education-full-version>

וקסלר, מ' (2015). כשהאחר הנפקד נכנס לכיתה. בתוך שיעור לחיים. בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<https://www.acri.org.il/education/2015/06/08/a-life-lesson-anti-racism-education-full-version>

זילברשטיין, מ'. בן פרץ, מ' וזיו, ש' (1998). רפלקציה בהוראה. תל-אביב: מכון מופ"ת.

זלמנסון לוי, ג' (2015). $Y=X$: הוראת מתמטיקה כהזדמנות לחינוך לערך השוויון בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/08/book-full-version.pdf>

זמיר, י' וסובל, מ' (תש"ס). השוויון בפני החוק. משפט וממשל ה'.

זמיר, י' (1991, דצמבר). השוויון בפני החוק. הרצאה של פרופ' יצחק זמיר בטקס חלוקת מלגות באוניברסיטת חיפה

ב-23.12.1991. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/he/5598>

חינוך לחיים בחברה. תוכנית מפתח הלב, ירושלים: משרד החינוך, המנהל הפדגוגי, אגף א' לחינוך יסודי.
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Yesodi/Hevra/MafteachHalev/MafteahLev.htm>

ישי, א' (2013). על פרצופים ואנשים. מותר האדם - הבלוג של אלומית ישי.
<http://blogs.haaretz.co.il/alumitishai/72>

ישראל, ס' (2002). דמוגרפיה יהודית בת זמננו: הציונות והקמתה של מדינת ישראל. הספרייה הווירטואלית של מטח.
<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=7085>

כל זכות. קידום תעסוקה בתחום ההייטק במגזר הערבי מטעם צופן.
<https://www.kolzchut.org.il/he/%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99%D7%9D>

לם, צ'. חינוך פוליטי וחינוך אידיאולוגי – הבחנות בתוך: לחץ והתנגדות בחינוך, מאמרים ושיחות, עורך: הרפז, י'. ספריית פועלים 2000.

לם, צ' (2000), מעמד הדעת בתפיסות הרדיקליות של החינוך. י' הרפז (עורך), צבי לם, לחץ והתנגדות בחינוך: מאמרים ושיחות, תל-אביב: ספריית פועלים.

לקסיקון הכנסת
<http://main.knesset.gov.il/About/Lexicon/Pages/jabotinsky.aspx>

מאגר החקיקה הלאומי.
<http://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/lawhome.aspx>

מאוטנר, מ' (2008). הליברל האחרון. פאזל.
<https://uripaz.wordpress.com/2008/08/20/הליברל-האחרון-ראיון-נרחב-עם-פרופ-מני-מ>

מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2012). דו"ח מבקר המדינה התאמות לתלמידים לקווי למידה בבחינות הבגרות. ממצאי מעקב. תקציר. משרד החינוך.
http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Report_114/43c52382-8914-4bac-ae68-af2cc14376ca/7968.pdf

מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016, ספטמבר). חינוך לחיים משותפים ולמינע גזענות. דו"ח ביקורת מיוחד 003-2016. ירושלים.

<http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/545.aspx>

מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור (2016). דו"ח מבקר המדינה להסדרת התיישבות הבדואים בנגב.

מגדר ושוויון בין המינים. משרד החינוך.

<http://edu.gov.il/minhalpedagogy/Gender-Equality/about/Pages/about.aspx>

מדינת ישראל. חוק לימוד חובה, תש"ט - 1949.

https://www.knesset.gov.il/review/data/heb/law/kns1_education.pdf

מדינת ישראל. חוק שירות המדינה (מינויים), תשי"ט-1959.

https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/p221k1_001.htm

מדינת ישראל. חוק העונשין התשל"ז-1977.

https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/073_002.htm

מדינת ישראל. חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, תשס"א-2000, דיני חוקה - שוויון.

https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/018m1k1_001.htm

מדינת ישראל. חוק זכויות התלמיד, תשס"א - 2000.

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Zchuyot/ChukimVeamanot/Chukim/ch_zchyt_talmit.htm

מדינת ישראל. חוק חינוך ממלכתי 2000: מטרות החינוך הממלכתי.

http://cms.education.gov.il/educationcms/applications/mankal/arc/sa2ak3_4_4.htm

מדינת ישראל. חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות - תיקון מספר 18 התשע"ו-2016.

https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawBill.aspx?t=lawsuggestionssear_ch&lawitemid=558308

מטה מאבק הנכים בישראל נאבק למען עתיד הוגן ושוויוני לנכות ונכי ישראל.

[/http://www.matenechim.co.il](http://www.matenechim.co.il)

מיכאל, ס' (2015). שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

מכון מחקר PEW

www.isoc.org.il/sts-source/867

המרכז לשותפות חברתית חדשה בישראל. מסע תקווה ישראלית בחינוך. לחיות יחד.

<http://livingtogether.org.il/project-2-כותרת-הפריקט-2>

מרכז אדווה.

[/http://adva.org/he/about](http://adva.org/he/about)

משרד החינוך. מינהל כלכלה ותקציבים (2017, יולי). מערכת לשיוקוף תקציבי החינוך – תשע"ז.

משרד החינוך. אגף א' לחינוך יסודי.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITs/Yesodi>

משרד החינוך (תשע"ב). האמנה החברתית ישראל בשנת 2048. קונגרס הנוער, חיפה: מרכז הקונגרסים.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ui/shetach/Heifa/Kongres.htm>

משרד החינוך (2014). אבני דרך בלמידה משמעותית. חוזר מנכ"ל.

[/http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/LemidaMashmautit/mashmautit](http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/LemidaMashmautit/mashmautit)

משרד החינוך (2014, פברואר). נוהלי הפעלת רפורמת "אופק חדש" בגני הילדים, בבתי הספר היסודיים ובחטיבות

הביניים. חוזר מנכ"ל תשע"ד/6(א).

משרד החינוך (2015, מאי). "יום האחדות" בסימן אחדות מתוך שונות. חוזר מנכ"ל תשע"ה/9.

<http://edu.gov.il/owlHeb/Tichon/MiktuotTchumiLimud/holidays-and-special-days/Pages/Unity-Day.aspx>

משרד החינוך (2016, דצמבר). התוכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השייח החינוכי על נושאים השנויים במחלוקת.
חוזר מנכ"ל תשעז/4(ב) .

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/9/9-2/HoraotKeva/K-2016-4-2-9-2-3.htm>

משרד החינוך (2016, מאי). התוכנית הלאומית ללמידה משמעותית – מבחנים פנימיים כחלק מההערכה על פני הרצף החינוכי. חוזר מנכ"ל תשעו/9(ב).

משרד המשפטים (2016). דו"ח הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה.
<http://graphics-lapam.org.il/clients/roam/gizanut/index.html>

משרד המשפטים. היחידה הממשלתית למאבק בגזענות (2018). דו"ח דוח פעילות ראשון פברואר 2017 - פברואר 2018.
https://www.gov.il/he/departments/units/anti_racism_unit

משרד המשפטים. נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות.
<http://www.justice.gov.il/Units/NetzivutShivyon/publications/news/Pages/IsraelDisabilitiesStatisticalReport2015.aspx>

משרד העבודה והרווחה ונציבות שוויון הזדמנויות בעבודה (2016). מדד הגיוון ומיפוי של הייצוג והשכר בשוק העבודה הפרטי בישראל.
<http://economy.gov.il/publications/publications/doclib/variabilitymeasure2016.pdf>

נאור, א' (2004). המתווה החוקתי של זאב ז'בוטינסקי למדינה היהודית בארץ ישראל בתוך: א', בראלי, ופ' גינסר (עורכים). איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
<http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib3/zeev3a.pdf>

נציבות שוויון הזדמנויות בעבודה והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2016). מדד הגיוון ייצוג ושכר בשוק העבודה הפרטי בישראל.
<http://employment.molsa.gov.il/shivion 2016>

נציבות שירות המדינה.

<http://www.csc.gov.il/Units/Planning/Pages/Reports.aspx>

סאלברג, פ' (2015). *תובנות מפיילנד תובנות ממערכת חינוכית מוצלחת*. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

סבירסקי, ש' ודגן-בזגלו, נ' (2013). אי-שוויון ואי-שקיפות על תקציב החינוך בישראל. מרכז אדווה.

<http://www.anu.org.il/campsite/3507?gclid=CI--ilrL89lCFUq0wodcj8Kag>

סבירסקי, ש' וקונור-אטיאס, א' (2017). *הדו"ח השנתי של מרכז אדווה לשנת 2016*.

[/http://adva.org/he/social-report2016](http://adva.org/he/social-report2016)

סולידריות. האקדמיה ללשון העברית.

<http://hebrew-academy.org.il/keyword/%D7%A1%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%93%D7%A8%D7%99%D7%95%D7%AA>

סלומון, ג' ועיסאווי, מ' (2009). *דו"ח הוועדה הציבורית בנושא חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל*.

<http://commonground.cet.ac.il/ShowItem.aspx?itemId=706&itemState=VIEW&language=HEB&itemType=1>

סמוחה, ס' (2013). *לא שוברים את הכלים. מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013*.

https://www.idi.org.il/media/4162/still_playing_by_the_rules_2013.pdf

סמוחה, ס' (2016). *ישראליות משותפת ומתוחמת*. המכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה.

<https://www.israeli-hope.gov.il/sites/default/files/%D7%A1%D7%9E%D7%99%20%D7%A1%D7%9E%D7%95%D7%97%D7%94.pdf>

עין שחורה עין כחולה. סרטון.

<https://www.youtube.com/watch?v=MHgRNYLFcaw>

עמיתי מכון מנדל למנהיגות חינוכית מחזור כ"ב. *גזענות? התמודדות? הצעות למערכת החינוך*. תרגיל לימודי קבוצתי.

<https://institute.mandelfoundation.org.il/SiteCollectionDocuments/Bimat-Mandel/MSEL22Report.pdf>

משרד החינוך, מינהל חברה ונוער (תשע"ח). ערכה חינוכית יום האחדות.

http://meyda.education.gov.il/files/noar/unity_day_kit.pdf

פולקמן, ח' (2014). מרחב לאחדות במקום אחדות - דמוקרטיה השתתפותית.

<https://www.youtube.com/watch?v=FCGONbGUqd8&feature=youtu.be>

פיקאר, א' (2009). מעמד הנוכרי במדינת ישראל בפסיקת רבני הציונות הדתית. ראשית 1.

https://reshit.hartman.org.il/uploads/.../reshit_pg187-208-21052009_1753_24.pdf

פישרמן, ש'. התמודדות עם קונפליקטים בכיתה. בין הצלולים.

<http://www.itu.cet.ac.il>

פלאוס, ס' (2003). הפסיכולוגיה של דעות קדומות.

<http://www.understandingprejudice.org/apa/hebrew/index.htm>

פסטרנקה, ר' (עורכת) (2002). פרקים בסוציולוגיה של החינוך. כרך ג. האוניברסיטה הפתוחה.

פסקי דין:

ג"ץ ברע"א 6897/14 רדיו קול ברמה נ' קולך על הדרת נשים במרחב הציבורי

בג"ץ 87 / 953 ואח' פורו נ' ראש עיריית תל-אביב-יפו, כ"ד מב (2) 309

בג"ץ 114/78 בורקאן נ' שר האוצר (1978), כ"ד לב (2) 800.

בג"ץ 93 / 453 ואח' שדולת הנשים בישראל נ' ממשלת ישראל, כ"ד מה (5) 501.

בע"פ 281/95 אלבנה נגד מדינת ישראל, כ"ד ב (5) 221, בעמ' - 256 - 267.

www.nevo.co.il/psika_word/elyon/PADI-P-5-221-L.doc

פרידמן, ד' (2017). חיים משותפים בראי המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים - משרד החינוך, המינהל לחינוך אזרחי ולחיים משותפים. *בימת דיון 60*. מכון מופ"ת.

<http://www.mofet.macam.ac.il/ktiva/bitaon/Documents/bitaon60.pdf>

פריירה, פ' (1981). *כדוגיה של מדוכאים*. הוצאת מפרש.

פרס, ש' וריבלין, ר' (2014, יולי). *אנחנו נזעק בשמם, ידיעות אחרונות, פרס, ש' וריבלין, ר' (2014, יולי)*. ידיעות אחרונות.

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4538919,00.html>

פרשק, מ' (2016). *לכידות חברתית ועתיד ישראל*. מכון מרחבים המכון לקידום אזרחות משותפת בישראל, ג'ינט ישראל.

<http://www.machon-merchavim.org.il/%D7%9C%D7%9B%D7%99%D7%93%D7%95%D7%AA%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%D7%AA>

פרשק, מ' (2012). *נגד עולים, נגד ערבים. איך יוצאים מזה?*

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4175560,00.html>

צוות כותבי תוכניות מה"ד פקיעין (תשנ"ט). *תיק הרצאות הדרוזים דת ואמונה*. משרד החינוך התרבות והספורט. מינהל חברה ונוער תחום של"ח וידיעת-הארץ - מחוז הצפון מרכז הדרכה דרוזי - ארצי פקיעין.

קטקו-אליילי, ק'. *חיים משותפים מאגר תוכן שימושי העוסק במרחב המשותף של יהודים וערבים*.

<https://dialogtogether.com>

קניאל, ש' (2001, דצמבר). *העברה בלמידה: תקוות חדשות. מגמות מ"א, 3*.

קרמניצר, מ' (1996). *דו"ח להיות אזרחים: חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל*.

<http://commonground.cet.ac.il/ShowItem.aspx?itemId=969&itemState=VIEW&language=HEB&itemType=1>

קרן ברל כצנלסון (2018). *דו"ח השנאה*.

http://hasata.berl.co.il/?page_id=11

קרניאלי, מ' (2005). *המורה, שלא תגיד שאנחנו דפוקים*. הוצאת כליל ומכון מופ"ת.

ראמ"ה, רשות ארצית למדידה והערכה בחינוך (2017). *מיצ"ב תשע"ז – ממצאים עיקריים*, משרד החינוך.
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/Meitzav/DochotMaarachtim.htm>

ראמ"ה, רשות ארצית למדידה והערכה בחינוך (2017). *פערים לימודיים בין תלמידים מרקע חברתי-כלכלי שונה. מיצ"ב תשע"ז*.

http://meyda.education.gov.il/files/Rama/Takzir_Meitzav_2017.pdf

רובינשטיין, א' (2017). מכתב לראש הממשלה ושריה. 24/12/2017. בתוך *דו"ח פעילות ראשון פברואר 2017 – פברואר 2018*. מתוך היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות.
<https://kanisrael.co.il/wp-content/uploads/2018/03>

רוזנהיים, א' (2005). *תצא נפשי אליך, הפסיכולוגיה פוגשת ביהדות*. תל-אביב: משכל (חמד – ידיעות אחרונות).

רוזנטל, ר'. אחדות. *הזירה הלשונית*.

<http://www.ruvik.co.il>

ריבלין, ר' (2016, אוגוסט). השידור הציבורי לא צריך להיות מובל על ידי קומיסרים.. הארץ.
<http://www.haaretz.co.il/news/politi/1.3026593>

ריבלין, ר' (2015). דברי נשיא המדינה בכנס הרצליה לקראת שנה לכהונתו. כנס הרצליה.
http://www.president.gov.il/ThePresident/Speeches/Pages/news_070615_01.aspx

שביט, י', מוסקוביץ, ד' וסואעד, צ' (2005). *לחיות בארץ הקודש להכיר ולכבד: אל אחד ושלוש דתות*, מטח והאיחוד אירופי.

<http://www.kotar.co.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=77752#17.4036.2.none>

שגיא, א' (1999). *עין טובה – דו-שיח ופולמוס בתרבות ישראל, ספר היוכל לטובה אילן*. הוצאת הקיבוץ המאוחד בע"מ ונאמני תורה ועבודה.

שותפיות אדמונד דה רוטשילד. *יום במקום*.

[/rothschildcp.com](http://rothschildcp.com)

שחרית: מכון חשיבה לפוליטיקה חדשה.

www.shaharit.org.il/wp-content/uploads/2014/08/2508

שינפלד, מ', גנאים, א', נ', חוטר, א' ווולטר, ג' (2015). *צוותים מקוונים, אמן ודעות קדומות*.

http://www.mofet.macam.ac.il/tec/heb/research/SiteAssets/Pages/default/ShonfeldGanayemHoterWalther_02.pdf

שמואלי, ב'. *הפרדה משפילה בחינוך החרדי: היבטים נזיקיים ושיקולי מדיניות בעקבות בג"ץ 1067/08 עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך*.

https://www.nevo.co.il/psika_html/elyon/08010670-k73.htm

שנהב, י' (2015). *מהי גזענות? בתוך נ', ריבלין (עורכת) שיעור לחיים חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון*. הסדנא. האגודה לזכויות האזרח בישראל.

<http://www.acri.org.il/education/wp-content/uploads/2015/05/What-is-racism.pdf>

שפירא, ל'. *רב-תרבותיות*. הספרייה הווירטואלית של מטח.

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=19034>

שפי"נט. *כישורי חיים ולמידה. כישורי חיים לבית הספר היסודי*. השירות הפסיכולוגי הייעוצי. משרד החינוך.

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Shefi/KishureiChaim/meytaviyut/KishureiHaimLeYesody.htm>

שרמר, ע' (תשע"ג). *תוכנית לימודים עיון מושגי בתוך הלכה למעשה בתכנון לימודים 8*. ירושלים: משרד החינוך.

תדמור, י' (2003, אפריל). *עקרונות בחינוך לגישה רב-תרבותית*. *אקדמות*, 169 – 182.

<https://brancoweiss.org.il/wp-content/uploads/2017/11/2>

תיק תוכניות לימודים לעובדי הוראה. משרד החינוך.

<http://edu.gov.il/special/Curriculum/Elementary-school/Pages/Primary-school-List-of-subjects-per-grade.aspx>

תוכנית הלימודים במולדת חברה ואזרחות לכיתות ב', ג' וד' חלק רביעי: תדריך יישומי לבניית תכנית הוראה בית-ספרית במולדת חברה ואזרחות.

http://meyda.education.gov.il/files/Tochniyot_Limudim/moledet/4.pdf

תוכנית לחיות בארץ הקודש להכיר ולכבד. מטח בשיתוף האיחוד האירופי.

<http://school.kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=77752>

<http://school.kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=20791960#1.2330.6.default>

תוכנית מערכתית לשילוב כלכלי של החברה הערבית באמצעות תיקון עיוותים במנגנוני ההקצאה הממשלתיים. יולי 2016.

[/http://d922.shivyon.gov.il/1787/File/Index/report2707](http://d922.shivyon.gov.il/1787/File/Index/report2707)

תמיד אזרחות מבית ספר נזירות הפרנציסקני בנצרת מחלקת הקולנוע והתקשורת (2011).

גם אנחנו נזענים ואחא כמאן عنصرين..

<https://www.youtube.com/watch?v=LNjXHy0jHLQ>

תנ"ך: במדבר טו, טו; דברים טו, טו; ירמיהו לא, ז.

2015.ANTI-RACISM EDUCATIO FOR AUSTRALIAN SCHOOLS

<https://education.nsw.gov.au/policy-library/associated-documents/anti-racism-education-advice-for-school.pdf>

Aboud, F. E. 2008. A Social-Cognitive Developmental Theory of Prejudice in S.M. Quintana, C. McKown (Eds.), The handbook of race, racism, and the developing child, Wiley, Hoboken, NJ (2008), pp. 55-71.

Allport, G. W. 1954. The nature of prejudice. Cambridge, M.A. : Preseus Books.

Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., & Glick, P. 2007. Universal dimensions of social cognition: warmth and competence. TRENDS in Cognitive Sciences Vol.11 No.2.

<https://fidelum.com/wp-content/uploads/2013/10/Warmth-Competence-2007.pdf>

Bandura, A. 1989. (1989). Social cognitive theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of child development*. Vol. 6. Six theories of child development (pp. 1-60). Greenwich, CT: JAI Press.

Davidio, J. F, Hewston, M, Glick, P and Esses, V. M.(2010). *Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview*. SAGE Publications Ltd.

http://sk.sagepub.com/reference/hdbk_prejudicestereotypediscrim/n1.xml

Derman-Sparks, L. Gutiérrez, M and Brunson Phillips, C. *TEACHING YOUNG CHILDREN TO RESIST BIAS: WHAT PARENTS CAN DO* National Association for the Education of Young Children.

<http://www.cccpreschool.org/wp-content/uploads/2012/11/Teaching-Children-to-Resist-Bias4.pdf>

Derman-Sparks, L. and the A.B.C. Task Force. (2012). *ANTI-BIAS CURRICULUM: TOOLS FOR EMPOWERING YOUNG CHILDREN*.

https://www.teachingforchange.org/wp-content/uploads/2012/08/ec_antibiasscurriculum_english.pdf

Hahs-Vaughn, D. (2004). The Impact of Parents' Education Level on College Students: An Analysis Using the Beginning Postsecondary Students Longitudinal Study 1990-92/94. *Journal of College Student Development*, v45 n5 p483-500 Sep-Oct 2004.

Pedersen, A. Walker, L, Mark Rapley, & Wise , M.(2003). *Anti-Racism – What Works? An evaluation of the effectiveness of anti-racism strategies* Centre for Social Change & Social Equity Murdoch university For Office of Multicultural Interests.

Plous, S. (2003). The psychology of prejudice, stereotyping and discrimination: An overview. in S. Plous (Ed.), *Understanding prejudice and discrimination* (pp. 3-48). New York, NY, US: McGraw-Hill.

Putnam, R.D. *Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America* PS: Political Science and Politics (December 1995).

http://hbanaszak.mjr.uw.edu.pl/TempTxt/Putnam_1995_TuningInTuningOutTheStrangeDisappearanceOfSocialCapitalInAmericaV2.pdf

Rose, A. (1958). The Roots of Prejudice. UNESCO.

https://books.google.co.uk/books/about/The_Roots_of_Prejudice.html?id=PWBRAQAAMAAJ

Rokeach, M. (1968-1969). The Role of Values in Public Opinion Research. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 32, pp. 547-559.

Tadmor, C.T., Chao, M.M., Hong, Y-y., & Polzer, J.T. (2013). [Not just for stereotyping anymore: Racial essentialism reduces domain-general creativity](#). *Psychological Science*, 24, 99-105.

http://www.president.gov.il/Presidential_Activities/Press_Releases/Pages/news_080316_02.aspx

PEW *מכון מחקר*: עורך סקר עמדות גלובלי הבודק את דעתם של נחקרים מסביב לעולם על מערך רחב של נושאים.

<https://www.isoc.org.il/sts-source/867..>

